

ตำรา

รายวิชา วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

รหัสวิชา THG2402

วรุณญา อัจฉริยะบดี

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

๒๕๖๘

ตำรา

รายวิชา วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

รหัสวิชา THG2402

วรุณญา อัจฉริยะดี

ศศ.ม. (สาขาวิชาภาษาไทย)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

๒๕๖๘

คำนำ

ตำราเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนในรายวิชาวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี รหัสวิชา THG2402 ซึ่งอยู่ในหมวดวิชาเฉพาะ (วิชาบังคับ) ของหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาครอบคลุมตามคำอธิบายรายวิชา โดยมีเนื้อหาดังนี้ ในบทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อทบทวนความรู้เบื้องต้นก่อนเข้าเนื้อหาสำคัญในรายวิชา และในบทที่ ๒-๔ ผู้เขียนได้อธิบายถึงลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี โดยแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี และวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย และในบทสุดท้าย คือ การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับขนบธรรมเนียมประเพณี ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าตำราเล่มนี้จะเป็นแนวทางและทำให้นักศึกษาเข้าใจเนื้อหาในรายวิชานี้ได้มากยิ่งขึ้น

วรุณญา อัจฉริยบดี

กรกฎาคม ๒๕๖๘

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(๑)
สารบัญ	(๒)
แผนบริหารการสอนประจำรายวิชา	(๔)
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑
บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี	๓
๑.๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณคดีไทย	๓
๑.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี	๙
๑.๓ ความหมาย ขอบเขต และลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี	๑๔
สรุป	๑๖
คำถามท้ายบท	๑๗
รายการอ้างอิง	๑๘
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑๙
บทที่ ๒ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง	๒๑
๒.๑ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง	๒๑
๒.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ	๒๑
๒.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส	๒๗
๒.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชกฤษฎีกา	๒๙
๒.๕ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน	๓๓
สรุป	๓๘
คำถามท้ายบท	๔๕
รายการอ้างอิง	๔๖
แผนบริหารการสอนประจำบท	๔๗
บทที่ ๓ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี	๔๙
๓.๑ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี	๔๙
๓.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ	๔๙

๓.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องคำฉันท์ดุซงญอสังเวทกล่อมช้าง	๕๔
สรุป	๖๕
คำถามท้ายบท	๖๕
รายการอ้างอิง	๖๖
แผนบริหารการสอนประจำบท	๖๗
บทที่ ๔ วรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย	๖๙
๔.๑ ลักษณะของวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย	๖๙
๔.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีพระร่วง	๖๙
๔.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์	๗๒
๔.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์	๗๗
๔.๕ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีสอนหญิงและสุภาวดีสอนสตรี	๗๘
๔.๖ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์	๘๓
๔.๗ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์	๙๒
๔.๘ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน	๑๐๑
สรุป	๑๑๓
คำถามท้ายบท	๑๑๕
รายการอ้างอิง	๑๑๖
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑๑๗
บทที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีกับวรรณกรรม	๑๑๙
๕.๑ บทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม	๑๑๙
๕.๒ บทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี	๑๑๙
๕.๓ คุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี	๑๒๐
สรุป	๑๒๓
คำถามท้ายบท	๑๒๔
รายการอ้างอิง	๑๒๖
บรรณานุกรม	๑๒๗

แผนบริหารการสอนประจำรายวิชา

ชื่อวิชา วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี รหัสวิชา THG2402

(Literary Works Occasioned by Tradition)

จำนวนหน่วยกิต-ชั่วโมง ๓(๓-๐-๖)

เวลาเรียน ๑๕ สัปดาห์ รวม ๔๕ ชั่วโมง

คำอธิบายรายวิชา

ที่มา รูปแบบ วัตถุประสงค์ แนวคิด ความเชื่อ คุณค่า และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับวิถีชีวิต
ขนบธรรมเนียมประเพณี

History, style, objective, concept, belief, value and relation between literature, life,
custom and tradition.

จุดมุ่งหมายของรายวิชา

เพื่อให้ให้นักศึกษามีความรู้พื้นฐานในการศึกษาเรื่องวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เข้าใจคุณค่า
และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และสังคม

เนื้อหา

บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ๖ ชั่วโมง

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณคดีไทย

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี

ความหมาย ขอบเขต และลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

สรุป

คำถามท้ายบท

บทที่ ๒ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง ๙ ชั่วโมง

ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชกัณยานุสร

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

สรุป

คำถามท้ายบท

บทที่ ๓ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี ๙ ชั่วโมง

ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องคำฉันท์ดุสิตนันทน์

สรุป

คำถามท้ายบท

บทที่ ๔ วรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ๑๕ ชั่วโมง

ลักษณะของวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีพระร่วง

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีสอนหญิงและสุภาวดีสอนสตรี

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน

สรุป

คำถามท้ายบท

บทที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีกับวรรณกรรม ๖ ชั่วโมง

บทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม

บทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี

คุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

สรุป

คำถามท้ายบท

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอน

๑. การบรรยาย

๒. การศึกษาตำราและเอกสารประกอบการสอน

๓. การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองและกลุ่ม
๔. การนำเสนอผลการค้นคว้าหน้าชั้นเรียนและรูปเล่ม
๕. การอภิปรายแลกเปลี่ยนเนื้อหาในชั้นเรียน
๖. การมอบหมายงานและการตอบคำถามท้ายบท

สื่อการเรียนการสอน

๑. ตำราวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี
๒. เอกสารตำราที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา
๓. ตัวอย่างหรือตัวบทวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี
๔. ตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาโดยใช้ข้อมูลวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี
๕. สื่อวีดิทัศน์ พาวเวอร์พอยต์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ

การวัดและการประเมินผล

๑. การวัดผล

- การเข้าชั้นเรียนและมีส่วนร่วมในกิจกรรม	๑๐	คะแนน
- การทดสอบย่อยและแบบฝึกหัด	๒๐	คะแนน
- กิจกรรมกลุ่ม	๒๐	คะแนน
- สอบกลางภาค	๒๐	คะแนน
- สอบปลายภาค	๓๐	คะแนน

๒. การประเมินผล

ใช้วิธีอิงเกณฑ์โดยเทียบกับระดับคะแนนที่กำหนดเพื่อให้เกรด ดังนี้

ระดับคะแนน	ค่าระดับคะแนน
๘๖-๑๐๐	A
๘๒-๘๕	A-
๗๘-๘๑	B+
๗๔-๗๗	B
๗๐-๗๓	B-
๖๖-๖๙	C+
๖๒-๖๕	C

၉၈-၁၁	C-
၉၉-၉၇	D+
၉၀-၉၈	D
၉၁-၉၈	D-
၀-၉၉	F

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมชนบทธรรมเนียมประเพณี

๑.๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณคดีไทย

๑.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชนบทธรรมเนียมประเพณี

๑.๓ ความหมาย ขอบเขต และลักษณะของวรรณกรรมชนบทธรรมเนียมประเพณี

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. อธิบายความหมายของวรรณกรรม วรรณคดี และวรรณศิลป์ได้

๒. จำแนกความเหมือนและความต่างระหว่างวรรณกรรมกับวรรณคดีได้

๓. อธิบายความหมายของชนบทธรรมเนียมประเพณีได้

๔. อธิบายความหมาย ขอบเขต และลักษณะของวรรณกรรมชนบทธรรมเนียมประเพณีได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย ใช้สื่อพาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน

๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน ให้นักศึกษาจับฉลากคำถามที่เกี่ยวข้องกับความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมวรรณคดี และชนบทธรรมเนียมประเพณี ค้นคว้าและเตรียมคำตอบมาอธิบายในชั้นเรียน

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน ศึกษานำคำตอบที่ค้นคว้าได้มาอธิบายในชั้นเรียน พร้อมบอกแหล่งอ้างอิงว่าค้นคว้าคำตอบมาจากแหล่งใด

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน อาจารย์อธิบายสรุปคำตอบจากตำรา ศึกษารูปคำตอบที่ได้ทั้งหมด และตอบคำถามท้ายบท เชื่อมโยงความรู้ไปสู่การเรียนในบทต่อไป

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. ตำรา

๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยต์

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน

๒. การค้นคว้าของนักศึกษา

๓. การทดสอบย่อย

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

วรรณกรรมเป็นงานเขียนที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อใช้ถ่ายทอดความรู้ ความคิด อารมณ์ ความรู้สึก ประสบการณ์ สภาพสังคม วิถีชีวิต รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี ในบทนี้จะอธิบายความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อให้ผู้อ่านได้ทบทวนความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมวรรณคดี และมีความรู้เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีได้ โดยแบ่งเป็นหัวข้อต่อไปนี้

๑.๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณคดีไทย

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมและวรรณคดีไทยที่นักศึกษาควรทราบ คือ ความหมายของคำว่าวรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์ เพื่อจำแนกความแตกต่างระหว่างวรรณคดีและวรรณกรรม การทำความเข้าใจการแบ่งประเภทของวรรณกรรมว่ามีเกณฑ์การแบ่งประเภทเกณฑ์ใดบ้าง รวมถึงลักษณะทั่วไปและปัจจัยการสร้างวรรณคดีไทย เพื่อทำความเข้าใจขอบของการประพันธ์ และเชื่อมโยงกับลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีได้

๑.๑.๑ ความหมายของวรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์

ความหมายของวรรณคดีตามรูปศัพท์ คำว่า “วรรณ” แปลว่า หนังสือ สีมัว ชนิด เพศ ตัวอักษร คำว่า “คดี” แปลว่า เรื่อง ความ ทาง ดังนั้นความหมายของคำว่า “วรรณคดี” แปลว่า ทางแห่งหนังสือ ในที่นี้ก็คือ เรื่องที่แต่งขึ้นเป็นหนังสือ ส่วนความหมายตามแนวคิดตะวันตก แบ่งความหมายของวรรณคดีออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรกคือวรรณคดีทั่วไป หมายถึง งานเขียนทุกชนิด ไม่ว่าดีหรือไม่ และลักษณะที่สองคือวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ เป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมยกย่องว่าแต่งดี มีความงาม

ความหมายตามแนวคิดของนักวรรณคดีไทย

กุหลาบ มลลิกะมาส (๒๕๒๕, น. ๓) สรุปความหมายของวรรณคดีไว้ ดังนี้

๑. ความหมายอย่างกว้าง หมายถึง สิ่งที่ยกย่องหรือประพันธ์ขึ้นทุกอย่าง

๒. ความหมายอย่างแคบลง หมายถึง หนังสือดี มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จัก มีคุณสมบัติในด้านรูปแบบและวิธีแสดงออก เช่น หลักศิลาจารึก รามเกียรติ์ ไตรภูมิพระร่วง

๓. ความหมายแคบและกระชับยิ่งขึ้น เฉพาะสิ่งที่เขียนขึ้น มีศิลปะในการแต่งจนได้รับยกย่องว่ามีวรรณศิลป์ สร้างอารมณ์และจินตนาการ หรือทำให้ตระหนักในคุณค่าของชีวิตและธรรมชาติ ตลอดจนเข้าใจจิตใจและพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น นิราศต่าง ๆ ลิลิตพระลอ เป็นต้น

ประจักษ์ ประภาพิตยากร (๒๕๒๒, น. ๓) ได้กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดี ดังนี้

๑. สำนวนโวหารกลิ้งกลตา อ่านแล้วเกิดความไพเราะ รื่นหู

๒. ทำให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนอารมณ์

๓. มีคติธรรม ส่งเสริมให้เกิดสติปัญญา

๔. กาลเวลาพิสูจน์ว่าเป็นที่นิยมของปวงชน

คุณสมบัติของวรรณคดีตามที่ปรากฏในมาตราที่ ๘ ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร มีดังนี้

๑. เป็นหนังสือดี เป็นเรื่องที่สาธารณชนอ่านได้โดยไม่เสียประโยชน์ คือ ไม่เป็นเรื่องทุภาษิต เป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร หรือไม่ชวนให้คิดวุ่นวายไปในทางการเมือง อันเป็นเครื่องรำคาญแก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒. เป็นหนังสือที่แต่งดี ใช้วิธีเรียบเรียงอย่างใด ๆ ก็ตาม แต่ต้องให้เป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงอย่างที่ใช้ในโบราณกาล หรือในปद्यุบันกาลก็ได้ ไม่ใช่ใช้ภาษาซึ่งเลียนแบบภาษาต่างประเทศ หรือใช้วิธีผูกประโยคประธานตามแบบภาษาต่างประเทศ

จากคุณสมบัติดังกล่าวก็สอดคล้องกับความหมายของวรรณคดีในความหมายอย่างแคบ กล่าวคือเป็นงานเขียนหรือหนังสือที่ดี มีประโยชน์ต่อผู้อ่าน และมีการเรียบเรียงที่ใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องดีงาม ดังนั้นวรรณคดี ตามความหมายในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร หมายถึง

๑. กวีนิพนธ์ คือเป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

๒. ละครไทย แต่งเป็นกลอน มีกำหนดหน้าพาทย์

๓. นิทาน คือ เรื่องราวกันผูกขึ้นและแต่งเป็นร้อยแก้ว

๔. ละครพูด (คือ ละครแบบไทย ได้มาจากตะวันตก เป็นละครที่ไม่แต่งเครื่องอย่างละครรำ แต่แต่งตัวตามสภาพชีวิตจริง แสดงกิริยาท่าทางอย่างคนจริง ๆ และจัดฉากจริง ๆ ตามเนื้อเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ริเริ่มขึ้น)

๕. อธิบาย (คือ “เอสเซย์” หรือ “แอมพลต”) แสดงด้วยศิลปวิทยา หรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง (แต่ไม่ใช่ตำราหรือแบบเรียนหรือความเรียงเรื่องโบราณคดี มีพงศาวดาร เป็นต้น)

เมื่อพิจารณาการนิยามความหมายของวรรณคดีข้างต้นสามารถสรุปความหมายของวรรณคดีว่าวรรณคดี หมายถึง งานเขียนหรือหนังสือที่ประพันธ์ขึ้นอย่างมีวรรณศิลป์ จะเป็นรูปแบบร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ได้

ความหมายของวรรณกรรม คำว่า “วรรณกรรม” มีปรากฏเป็นหลักฐานทางกฎหมายครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปและวรรณกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Literary Work หรือ General Literature หมายถึง สิ่งที่เขียนขึ้น ประพันธ์ขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใด เพื่อจุดมุ่งหมายใด งานเขียนทุกชนิด ไม่เน้นการแสดงออกว่ามีคุณค่าทางอารมณ์หรือไม่ ไม่จำกัดว่ามีคุณสมบัติครบถ้วนตามหลักวรรณคดีหรือไม่

ส่วนในเอกสารวัฒนธรรมของกรมการวัฒนธรรมฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้กำหนดลักษณะงานเขียนที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมไว้ว่า “หนังสือที่จัดเป็นวรรณกรรมนั้นคือหนังสือชั้นดีที่มีลักษณะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านและมีแก่นสารที่จะยึดถือเอามาอ้างอิงได้ หนังสือชั้นดีนั้น เขายังเอามาคัดเลือกจัดเป็นประเภทดีเยี่ยมอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าหนังสือประเภทวรรณคดี” (ประจักษ์ ประภาพิตยากร, ๒๕๒๒, น. ๒)

กุหลาบ มลลิกะมาส (๒๕๒๕, น. ๕) ได้ให้ความหมายของวรรณกรรมไว้ว่า

๑. หมายถึง โกลัศเหียงกับวรรณคดีอย่างกว้างขวาง คือ หมายถึงสิ่งที่เขียนขึ้น ประพันธ์ขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะป็นรูปแบบใด

๒. หมายถึง สิ่งที่เขียนขึ้นด้วยภาษาใดภาษาหนึ่ง ในสมัยหนึ่ง หรือในบ้านเมืองหนึ่ง ๆ เป็นรายเรื่องไป เช่น ใช้ว่าวรรณกรรมสุนทรภู่ วรรณกรรมร่วมสมัย วรรณกรรมรัสเซีย วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ คำว่าวรรณกรรม มีความหมายเป็นกลาง ๆ ไม่ประเมินคุณค่า จึงไม่เหมือนกับวรรณคดีในความหมายอย่างแคบ

ดังนั้นจะเห็นว่าเมื่อกล่าวถึงงานเขียนที่เป็นวรรณกรรมย่อมหมายถึงงานเขียนทุกชนิดทุกประเภทที่ประพันธ์ขึ้นทุกรูปแบบ โดยไม่จำกัดว่าจะมีคุณค่าทางอารมณ์ หรือไม่ครบถ้วนตามการประเมินค่าอย่างคุณสมบัติของวรรณคดี

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๒๖, น. ๕) ได้อธิบายความแตกต่างระหว่างวรรณคดีกับวรรณกรรมไว้ว่า วรรณคดีต้องประกอบด้วยลักษณะทางวรรณศิลป์ ทำให้ผู้อ่านได้ยินทั้งเสียง ได้เห็นทั้งภาพ และได้รู้สึกถึงอารมณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้วรรณคดียังเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าเหนือกาลเวลา ซึ่งสามารถโน้มน้าวให้ผู้อ่านสัมผัสได้ถึง ความงาม ความไพเราะ และธรรมชาติของมนุษย์

จากคำอธิบายของรื่นฤทัย สัจจพันธุ์ แสดงให้เห็นว่าสิ่งหนึ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างวรรณคดีกับวรรณกรรมก็คือวรรณศิลป์

ความหมายของวรรณศิลป์ คำว่า “วรรณศิลป์” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า The Art of Literature ปรากฏครั้งแรกในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๖๕ หมายถึง ศิลปะแห่งการเรียบเรียงถ้อยคำ หรือศิลปะในการแต่งหนังสือ

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๕๗, น. ๑๓) อธิบายว่า

วรรณศิลป์ มีความหมายว่า ศิลปะของการประพันธ์ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า The Art of Literature หนังสือที่มีวรรณศิลป์ จะเป็นหนังสือที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดี เพราะมีศิลปะของการประพันธ์ที่นักประพันธ์สามารถถ่ายทอด (expression) อารมณ์ สะเทือนใจ (emotion) และจินตนาการ (imagination) ด้วยกลวิธี (technique) ต่าง ๆ และมีลีลาภาษา (style) ที่งดงามเหมาะสมทำให้วรรณคดีเรื่องนั้น ๆ มีองค์ประกอบ (composition) ทุกส่วนประสานกันอย่างเข้มข้น มีพลังในการเร้าอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับ

ให้ห้วนไหว คล้อยตาม เกิดมโนภาพ และกระตุ้นให้เกิดความนึกคิดอันเกิดประโยชน์ต่อชีวิต และสังคม

๑. อารมณ์สะท้อนใจ เช่น อารมณ์สะท้อนใจเพราะความรัก ทำให้เกิดเพลงยาว เพราะความเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากจากคนรัก ทำให้เกิดบทนิราศ ความศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

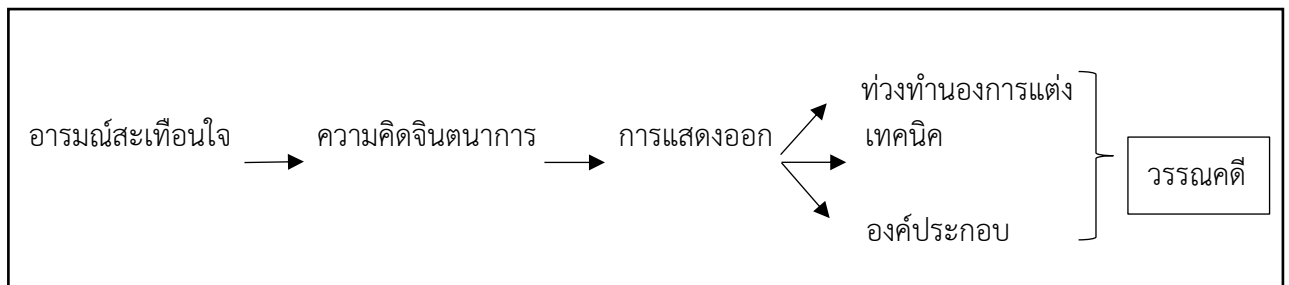
๒. ความนึกคิดและจินตนาการ ผู้ประพันธ์แสดงออกโดยให้ภาพที่ตรงไปตรงมา หรือภาพเชิงเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการได้ชัดเจนมากขึ้น

๓. การแสดงออกทางด้านภาษาของผู้ประพันธ์ การใช้ภาษาที่ดีในงานประพันธ์ย่อมทำให้สื่อสารอารมณ์ความรู้สึกรวมถึงความคิดที่ดีที่ผู้อ่านได้ และจะทำให้งานประพันธ์นั้นเกิดคุณค่า

๔. ท่วงทำนองแต่ง เป็นการเลือกการใช้คำและลีลาการประพันธ์ ซึ่งเป็นลีลาเฉพาะของผู้ประพันธ์แต่ละท่าน

๕. เทคนิค (กลวิธี) เป็นการแสดงฝีมือของผู้แต่งในการผูกเรื่องให้น่าติดตามและมีความน่าสนใจ ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้ประเมินว่าผู้ประพันธ์มีฝีมือมากเพียงใด

๖. องค์ประกอบ คือการสร้างความสุขให้จุดเด่นและรายละเอียดปลีกย่อยประสานกันอย่างสมบูรณ์ เช่น การเลือกใช้คำประพันธ์ให้เหมาะสมแก่นเนื้อหาของเรื่อง

๑.๑.๒ การแบ่งประเภทของวรรณกรรม

เกณฑ์การแบ่งประเภทของวรรณกรรมมีเกณฑ์ในการแบ่งได้หลายเกณฑ์ ในที่นี้จะอธิบายทั้งหมด ๕ เกณฑ์ ดังนี้

๑.๑.๒.๑ การแบ่งประเภทตามจุดมุ่งหมายของการเขียน

- ๑) สารคดี เขียนเพื่อให้ความรู้เป็นหลัก (Non-fiction) เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน
- ๒) บันเทิงคดี เขียนเพื่อความเพลิดเพลินเป็นหลัก (Fiction) เช่น ขุนช้างขุนแผน อิเหนา พระอภัยมณี

๑.๑.๒.๒ การแบ่งประเภทตามหลักฐานที่ได้มา

๑) วรรณคดีที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกหลักที่ ๑) ไตรภูมิพระร่วง รามเกียรติ์ สามก๊ก

๒) วรรณคดีที่ไม่บันทึกไว้เป็นหลักฐาน (มุขปาฐะ) เช่น เพลงกล่อมเด็ก เพลงเรือนิทานท้องถิ่น

๑.๑.๒.๓ การแบ่งประเภทตามประโยชน์ที่ได้จากเนื้อหา

๑) วรรณคดีบริสุทธิ์ คือ เกิดจากอารมณ์สะท้อนใจของกวี มุ่งแสดงออกทางวรรณศิลป์เป็นหลัก เช่น นิราศนรินทร์ สมุทรโฆษคำฉันท์ เสภาขุนช้างขุนแผน

๒) วรรณคดีประยุกต์ มุ่งผลประโยชน์อย่างอื่นมากกว่าความบันเทิง เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ สุภาสิตสอนหญิง ไตรภูมิพระร่วง คำฉันท์ดุขกฐิต์สังเวทกล่อมช้าง เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา

๑.๑.๒.๔ การแบ่งประเภทตามลักษณะของเนื้อหา

๑) วรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หรือวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ เช่น ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกหลักที่ ๑) ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย สามกรุง โคลงเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

๒) วรรณคดีเกี่ยวกับพิธีกรรมและขนบประเพณี เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน นางนพมาศ ลิลิตโองการแข่งน้ำ คำฉันท์ดุขกฐิต์สังเวทกล่อมช้าง

๓) วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาหรือศีลธรรม เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิโลกวิจิตรนิยายกถา

๔) วรรณคดีนิราศ เช่น นิราศนรินทร์ นิราศภูเขาทอง นิราศพระปฐม นีราศพระบาท นิราศลอนดอน

๕) วรรณคดีการละครหรือนาฏวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์ เงาะป่า ศกุนตลา อิเหนา

๑.๑.๒.๕ การแบ่งประเภทตามรูปแบบคำประพันธ์

๑) ร้อยแก้ว คือการเรียบเรียงถ้อยคำ ไม่มีแบบแผนตายตัว การเขียนร้อยแก้วในสมัยโบราณมักจะเป็นร้อยแก้วแบบสัมผัส เช่น ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกหลักที่ ๑) ไตรภูมิพระร่วง

๒) ร้อยกรอง คือการประพันธ์ที่ใช้ระเบียบของภาษาและการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นสูง โดยมีรูปแบบข้อบังคับ กฎเกณฑ์เฉพาะแบบ เช่น กำหนดจำนวนคำ กำหนดตำแหน่งรับสัมผัส กำหนดจำนวนวรรค กำหนดเสียงวรรณยุกต์ กำหนดเสียงหนักเบาสั้นยาว (ครุ-ลหุ)

โคลง: บังคับจำนวนคำ การแบ่งวรรค การรับสัมผัส และเสียงวรรณยุกต์ตามตำแหน่งที่กำหนดให้ แบบโคลงที่ใช้กันมาก ได้แก่ โคลงสุภาพ โคลงฉันท์ โคลงโบราณ ตัวอย่างเช่น โคลง

กำสรวลศรีปราชญ์ โคลงภาพพระราชนางสาวดาร หนังสือโคลงบางเล่มมีร่ายและโคลงหลายชนิด เรียกว่า ลิลิต เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย

ร่าย: มีร่ายสุภาพและร่ายด้น มีทั้งร่ายยาวและร่ายสั้น ร่ายสั้นกำหนดวรรคละ ๕ คำ และกำหนดตำแหน่งสัมผัสแน่นอน แต่ร่ายยาวไม่กำหนดจำนวนคำหรือตำแหน่งสัมผัส เช่น เทศน์มหาชาติ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนร่ายสั้น เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตนิทราชาคริต

กลอน: บังคับจำนวนคำและตำแหน่งที่รับสัมผัส แบบกลอนที่ใช้มาก คือ กลอนสุภาพ กลอนลำนำ กลอนดอกสร้อย กลอนบทละคร เช่น เสภาขุนช้างขุนแผน สิริวิบูลยิตติ อีเหนารามเกียรติ์

กาพย์: มีข้อบังคับจำนวนคำและตำแหน่งที่รับสัมผัส แบบกาพย์ที่ใช้มากคือ กาพย์ยานี กาพย์ฉกัฏฐ์ กาพย์สุรางคนางค์ เช่น กาพย์พระไชยสุริยา สุบินคำกาพย์

ฉันท์: บังคับจำนวนคำ ตำแหน่งรับสัมผัส และเสียงสั้นยาวตามตำแหน่งที่กำหนด มีกำหนดคำและเสียงสั้นยาว ตลอดจนสัมผัสต่างกันตามกำหนด แบบฉันท์ที่ใช้มาก คือ อินทริวิเชียรฉันท์ (๑๑) โศภณฉันท์ (๑๒) วสันตดิถีฉันท์ (๑๔) มาลีฉันท์ (๑๕) สัททวิภักตีฉันท์ (๑๙) สัทธราฉันท์ (๒๑) ฯลฯ เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ สามัคคีเภทคำฉันท์ มัทนะพาธา อิลราชคำฉันท์

๑.๑.๔ ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรม

๑. ผู้แต่งเป็นบุคคลชั้นสูง มีบทบาทอุปถัมภ์และส่งเสริมงานวรรณคดี เช่น กษัตริย์ทรงเป็นกวี และนักเขียน ขุนนางแต่งเพื่อความพอใจมากกว่าเลี้ยงชีพ หรือมีพระบรมราชโองการให้สร้างวรรณคดี

๒. เนื้อเรื่องเน้นบุญญาธิการ ตัวละครจึงมักเป็นบุคคลชั้นสูง

๓. เน้นอรรถรสทางภาษา นิยมร้อยกรองมากกว่า ได้แสดงฝีมือของกวีได้มากกว่าร้อยแก้ว

๔. ท่วงทำนองการแต่งตรงไปตรงมา ไม่แสดงปรัชญาที่ลึกซึ้ง

๕. แสดงออกถึงความเป็นคนไทย รักสนุก เจ้าบทเจ้ากลอน มีชีวิตที่เรียบง่าย อยู่กับธรรมชาติ มีศรัทธาอยู่ในศาสนา ยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์

๑.๑.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรม

๑. สังคมและวัฒนธรรม เพราะกวีอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ กวีถ่ายทอดความคิดความรู้สึกที่มีต่อสังคมผ่านงานวรรณกรรม

๒. วรรณกรรมพื้นบ้าน มักจะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและเป็นที่ถูกอกถูกใจของกวี จึงนำมาดัดแปลงสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์

๓. การแลกเปลี่ยนและรับถ่ายทอดวัฒนธรรมทางวรรณกรรม เช่น การนำวรรณกรรมตะวันออก หรือวรรณกรรมตะวันตกมาสร้างสรรค์

- อินเดีย ได้แก่ ฝ่ายพุทธ และ ฝ่ายฮินดู เช่น รามายณะ รามเกียรติ์ โคลงพาสีสอน
น้อง โคลงทศรถสอนพระราม มหาภารตะ ซึ่งมักจะมีเรื่องแทรกมาแต่ง เช่น อนิรุทธคำฉันท์ กฤษณาสอนน้อง
คำฉันท์ ศกุนตลา

- เปอร์เซีย เช่น นิทาน ๑๒ เหลี่ยม อหะรับราตรี พันหนึ่งทิวา
- จีน เช่น สามก๊ก เลียดก๊ก ไช่ฮั่น
- ขวา เช่น อิเหนา
- มอญ เช่น ราชาริราช

วรรณกรรมตะวันตก เริ่มมีในสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่งอิทธิพลมากในเรื่องรูปแบบและ
แนวคิด นวนิยายแปลเรื่องแรกของไทย เรื่อง *ความพยาบาท (แม่วัน)* และนิยายไทยแท้ เรื่อง *ความไม่พยาบาท*
(ครูเหลื่อม)

๔. ผู้สร้างวรรณคดี (ความชอบของตัวกวี) กวีมักจะสร้างงานเขียนตามความชอบของกวีและ
สื่อสารถ่ายทอดความคิดอารมณ์ความรู้สึกของตนสู่ผู้อ่าน

๑.๑.๖ บทบาทของวรรณคดีไทย

๑. เป็นเครื่องบันเทิงใจ เช่น การเล่านิทาน หรือเล่าเรื่องจากจินตนาการ
๒. ประกอบการแสดง เช่น บทพากย์โขน บทพากย์หนัง บทลิเก
๓. สั่งสอน เช่น สุภาษิตพระร่วง โคลงโลกนิติ
๔. ส่งสาร มีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณคดีประยุกต์ แต่งสาระให้คิด หรือ กล่าวถึงความ
เป็นไปของบ้านเมือง เช่น พงศาวดาร บทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕. เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการ เช่น คำฉันท์ดุขกวีสังเวทกล่อมช้าง ลิลิตโองการแข่งน้ำ

๑.๑.๗ คุณค่าของวรรณคดีไทย

๑. สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปของบ้านเมืองในขณะนั้น
๒. คุณค่าทางจิตใจ ทางพระพุทธศาสนา
๓. ศิลปะการประพันธ์
๔. การสะท้อนศิลปะแขนงอื่น
๕. ขนบประเพณี

๑.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี

คำว่า “ขนบ” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “น.
แบบอย่าง, แผน, ระเบียบ (ข. ขนบ ว่า สิ่งที่อยู่ในห่อ, ที่หมก)

ความหมายของคำว่า “ชนบ” นั้นหมายถึง แนวทางแบบแผนที่ปฏิบัติตามแบบอย่างที่มีมา ได้แก่ การแต่งคำประพันธ์ไทย ให้เป็นเรื่องราวต่างๆ มี ชนบ ที่จะต้องขึ้นต้นด้วยบทไหว้ครู การขับเสภา การว่าเพลงฉ่อย การขับหนังตะลุง การขับหมโนราห์ หรือการเล่นลิเกฯ เหล่านี้ต้องขึ้นต้นบทด้วยบทไหว้ครูเสมอ

คำว่า “ประเพณี” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “น. สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ชนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี.”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงให้คำจำกัดความว่า “ประเพณี คือ สิ่งที่คนทั้งหลายทำตามๆ กันมา คนแต่ก่อนเคยทำอะไร คนต่อมาก็ทำอย่างนั้น” ประเพณีส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีส่วนครอบครัว เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีทำขวัญ ประเพณีทำศพ เป็นต้น ในประเพณีส่วนตัวมักรวมความเชื่อเข้าไว้ด้วยกัน อาจเป็นความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางและการนับถือเครื่องรางของขลัง ได้แก่ การเช่นสรวงบูชา การสะเดาะเคราะห์ การวางศิลาฤกษ์ การประพรมน้ำมนต์ เป็นต้น

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (๒๕๒๔, น. ๑) ได้ให้ความหมายคำว่า “ประเพณี” ไว้ว่า “ประเพณี คือ ความประพฤติสืบต่อกันมาจนเป็นที่ยอมรับของส่วนรวม สิ่งใดก็ตามเมื่อประพฤติซ้ำๆ กันอยู่บ่อยๆ จนเป็นความเคยชิน ก็เกิดเป็นนิสัยขึ้น ความประพฤติเหมือนๆ กันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่คณะ เรียกว่า ประเพณีหรือนิสัยสังคม”

“ชนบประเพณี” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “จารีตประเพณีที่วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้แล้ว”

ชนบประเพณี หมายถึง “ความประพฤติที่หมู่ชนหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อกันมานาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติดูนอกแบบก็ผิดประเพณีหรือผิดจารีตประเพณี”

ส่วนคำว่า “ธรรมเนียม” เป็นเรื่องสืบเนื่องจากประเพณี เช่น ประเพณีปลูกบ้านใหม่มีธรรมเนียมว่าจะต้องมีเสาเอก ประเพณีการแต่งงานมีธรรมเนียมว่าจะต้องมี เงินสินสอดทองหมั้น ประเพณีศพมีการบังสุกุล เป็นต้น

ประเพณีแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑. จารีตประเพณี คือประเพณีที่สังคมถือว่า ถ้าใครในสังคมฝ่าฝืนหรือดเว้นไม่กระทำตามก็ถือว่าเป็นความผิดเป็นความชั่ว จารีตประเพณีจึงเป็นเสมือนข้อบังคับทางจรรยาหรือศีลธรรมของสังคม และจารีตประเพณีใดถ้ามีสภาพเป็นคำสั่งของรัฐโดยมีระเบียบแบบแผนและข้อบังคับให้กระทำหรือไม่ให้กระทำ และบางทีก็มีการลงโทษด้วย จารีตประเพณีนั้นก็หมดสภาพเป็นข้อบังคับทางศีลธรรมจรรยาของสังคม แต่กลายเป็นกฎหมายขึ้น ตัวอย่างเช่น คนไทยเป็นผู้มีความกตัญญูต่พ่อแม่ เมื่อท่านแก่เฒ่าเป็นหน้าที่ของบุตรจะต้องเลี้ยงดูและถนอมน้ำใจท่าน ถ้าใครละเลยไม่เลี้ยงดูท่าน ก็ถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว ด้วยผิดจารีตประเพณี ทั้งนี้จารีตประเพณีของแต่ละชนชาติก็แตกต่างกันหรืออาจเห็นว่าไม่เป็นเรื่องถูกหรือผิด เช่น หญิงอาหรับออก

นอกบ้านไปไหนมาไหนต้องคลุมหน้าไม่ให้ใครเห็น ถ้าฝ่าฝืนก็ผิดจารีตประเพณี ในขณะที่หญิงบาทสีปล่อยออกได้แม้แต่เป็นหญิงสาว หญิงชาวญี่ปุ่นเปลื้องผ้าอาบนํ้ากลางแจ้งได้ ไม่เห็นเป็นเรื่องผิดจารีตประเพณี

๒. ขนบประเพณี คือประเพณีที่วางเป็นแบบแผนไว้ จะโดยตรงหรือโดยปริยายก็ตาม คือวางเป็นระเบียบพิธีการไว้ชัดเจน หรือโดยการรู้กันเอง ไม่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ว่าควรจะทำปฏิบัติอย่างไร เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การบวชนาค การแต่งงาน การตาย ซึ่งนับเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษสารท การทำบุญเลี้ยงพระ การขึ้นบ้านใหม่ เป็นระเบียบแบบแผนที่ประพฤติสืบ ๆ กันมา ล้วนเป็นขนบประเพณีทั้งนั้น

๓. ธรรมเนียมประเพณีหรือวิถีประชาชน ธรรมเนียมประเพณี คือ ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่มีผิดมีถูกเหมือนจารีตประเพณี ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ผู้ใดทำผิดหรือฝ่าฝืนก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอะไร นอกจากจะเห็นว่าขาดการศึกษาหรือไม่มีสมบัติผู้ดี ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมารยาท เกี่ยวกับอิริยาบถต่างๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน กิน พุดจา แต่งตัว เป็นสิ่งที่ได้รับการสั่งสอนอบรมสืบต่อกันมา หรือเห็นผู้ใหญ่ประพฤติปฏิบัติก็เอามาเป็นแบบอย่าง

วิถีประชาชน เป็นธรรมเนียมประเพณีที่ง่าย ๆ มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ เช่น การนุ่งผ้าโจงกระเบน การนุ่งผ้าขาวม้าอาบนํ้า การไว้ผมยาว ย่อมไม่เป็นสิ่งดีหรือชั่ว ผิดหรือถูก

วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น หรือที่เรียกกันว่า “มรดกทางสังคม” เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษและถ่ายทอดไปให้แก่รุ่นชน พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๕ ให้ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ดังนี้ “วัฒนธรรม” หมายความว่า “ลักษณะแสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ตามความหมายนี้ วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม คือ

๑.๑ ความเจริญทางวัตถุ หมายถึง มีการกินดี มีที่อยู่อาศัยดี มีเครื่องใช้สอยดี มียารักษาโรคดี

๑.๒ ความงอกงามทางจิตใจ หมายถึง ความซื่อสัตย์ มีความเมตตากรุณา ความไม่เห็นแก่ตัว และไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๒. ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย คือ

๒.๑ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการแต่งกาย จรรยา มารยาทในที่สาธารณะสถาน หรือปรากฏแก่สาธารณชน

๒.๒ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการปฏิบัติตน และการปฏิบัติต่อบ้านเรือน

๒.๓ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการประพฤติตนอันเป็นทางนำมาซึ่งเกียรติของชาติไทยและพระพุทธศาสนา

๓. ลักษณะที่แสดงถึงความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ คือ

๓.๑ ความสามัคคีของหมู่คณะ

๓.๒ ความเจริญก้าวหน้าทางวรรณกรรม ศิลปกรรม

๓.๓ ความนิยมไทย อันเป็นชาติบ้านเกิดเมืองนอนของตน

๔. ลักษณะที่แสดงถึงศีลธรรมอันดีของประชาชน คือ

๔.๑ ทำตนให้เป็นคนมีศาสนา

๔.๒ การปฏิบัติตนในหลักธรรมของศาสนา

๔.๓ การรักษาระเบียบประเพณีทางศาสนา

เนื้อหาของวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ และได้มาจากศาสนา เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความประหยัด ความเสียสละ ความสามัคคี ความซื่อสัตย์ สุจริต ความรู้จักรับผิชอบ ความรอบคอบ การตรงต่อเวลา การใช้ปัญญาในทางที่ถูกที่ควร

๒. เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือว่ามี ความสำคัญพอกับกฎหมาย เช่น รู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามกฎหมาย เคารพกฎหมายของบ้านเมือง ใช้สิทธิของตนตามกฎหมายโดยสุจริตไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น รู้กฎหมายต่าง ๆ ที่ใช้บังคับในปัจจุบัน

๓. วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ที่เกี่ยวกับการกินดีอยู่ดี เครื่องนุ่งห่ม บ้านเรือน เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ สาธารณสมบัติ การประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มพูน รายได้ เป็นการยกฐานะและความเป็นอยู่ของตนให้สูงขึ้น

๔. สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม นอกจากหมายถึงคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้คนเราอยู่ ร่วมกันเป็นผาสุก ถ้อยทีถ้อยอาศัย รวมทั้งระเบียบมารยาทที่จะติดต่อเกี่ยวกับสังคมทุกชนิด เช่น มารยาทใน การรับแขก รับประทานอาหาร ไปงานมงคล ไปงานศพ การโต้ตอบจดหมาย การขับรถ การเดินถนน การโดยสารรถโดยสารเรือ การทำตนให้เป็นผู้รู้จักกาลเทศะ

ความสัมพันธ์ของประเพณีกับวัฒนธรรม ได้กล่าวมาแล้วว่าประเพณีเป็นรากฐานส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวัฒนธรรม แต่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งให้เจริญงอกงามขึ้นในลักษณะที่ยอมรับนับถือว่าดีงาม แต่ประเพณีเป็นสิ่งที่นิยมกันระหว่างหมู่ระหว่างเหล่า ประเพณีที่ถือว่าเจริญ จะเป็นวัฒนธรรมหรือไม่นั้น ต้องอาศัยการพิจารณาว่าดีหรือไม่ดี เป็นการตีราคาให้คุณค่าแก่สิ่งที่เกี่ยวข้องกับความจริง ฉะนั้นประเพณีจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ถ้าประเพณีที่ไม่ดีก็ไม่ใช่วัฒนธรรม

ประเพณีจะดีจะเจริญงอกงามได้ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และจะเปลี่ยนแปลงโดยไม่
ทิ้งบุคลิกลักษณะของตนและของส่วนรวม ทั้งมีความมั่นคงอยู่เสมอ โดยได้อาศัยบุคคล ๓ วัยช่วยกัน คือ

๑. วัยรุ่น เป็นพวกที่ล้าสมัย ช่วยทำลายของเก่าเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

๒. วัยกลางคน เป็นพวกเหมาะสมกับสมัย ช่วยปฏิรูปของใหม่ให้เข้ากับของเก่า

๓. วัยชรา เป็นพวกล้าสมัย ช่วยถนอมของเก่าให้คงอยู่

การศึกษาประเพณีในอดีต ช่วยให้เข้าใจสาเหตุของประเพณีในปัจจุบัน และปรับปรุงประเพณีใน
อนาคต

พระราชพิธี เป็นงานหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์ แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. งานที่จัดขึ้นเป็นประจำตามฤดูกาล โดยเป็นพระราชพิธีสืบเนื่องกันมาแต่โบราณกาล
เช่น พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

๒. งานที่จัดขึ้นเป็นพิเศษตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานเป็นพระราชพิธี เป็นงาน
เฉพาะคราว เช่น พระราชพิธีสมโภชเดือน พระราชพิธีอภิเษกสมรส พระราชพิธีรัชดาภิเษก เป็นต้น

พระราชกุศล เป็นงานที่พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญเป็นพิธีหลวงแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ
คือ

๑. งานที่ทำต่อเนื่องกับงานพระราชพิธี เช่น พระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิ
สมเด็จพระบรมราชบูรพการี มีสวดมนต์เทศนา และสดับปกรณ์ มักจะทำต่อจากพระราชพิธีเฉลิมพระ
ชนมพรรษาหรือพระราชพิธีฉัตรมงคล

๒. งานที่จัดประจำตามกำหนดกาล เช่น พระราชกุศลมาฆบูชา พระราชกุศลวิสาขบูชา
พระราชกุศลหล่อเทียนพรรษา

๓. งานที่จัดขึ้นเป็นพิเศษเฉพาะกาล เป็นงานที่จัดขึ้นเมื่อมีเหตุการณ์นั้นขึ้น พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะจัดงานนั้นขึ้น เช่น พระราชกุศลทักษิณานุปทานพระศพพระบรมวงศ์ หรือ
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานศพข้าราชการผู้ใหญ่

๔. งานที่ทรงบำเพ็ญเป็นการภายในส่วนพระองค์ เช่น พระราชกุศลทรงบาตรนิมนต์พระสงฆ์
ไปรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตในพระราชวัง เนื่องในวันราชาภิเษกสมรสครบรอบปี หรือวันคล้ายวัน
ประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

รัฐพิธี เป็นงานพิธีที่รัฐบาลหรือทางราชการกำหนดขึ้นเป็นประจำปี โดยอัญเชิญ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในการประกอบพิธี หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้
พระราชวงศ์เสด็จแทนพระองค์ ตามปรกติงานพระราชพิธีนั้นก็มีแต่เสด็จไปวางพวงดอกไม้ถวายสักการะแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับ เช่น รัฐพิธีที่ระลึกวันจักรี พิธีที่ระลึกวันสมเด็จพระเจ้าตากสิน พิธีระลึกในวัน
ปิยมหาราช บางงานก็จัดให้มีพิธีสงฆ์บำเพ็ญพระราชกุศลด้วย

การทำความเข้าใจความหมายของคำต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้นักศึกษาสามารถจำแนกเนื้อหาที่ได้อ่านในตัวบรรณกรรมว่ามีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบุคคลใด และเกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีในส่วนใดได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น

๑.๓ ความหมาย ขอบเขต และลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

จากความหมายของวรรณกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีจะพบว่าลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีครอบคลุมงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมพิธีกรรม และวรรณกรรมพระราชพิธี

๑.๓.๑ ความหมายและขอบเขตของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

วรรณคดีที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึง วรรณคดีที่เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์ที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นจารีตประเพณี ธรรมเนียมประเพณี และขนบประเพณีของสังคม นอกจากนี้จะเห็นว่าอาจจะเป็นวรรณกรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนแก่บุคคลในสังคม หรือใช้เป็นงานที่อ่านประกอบพิธีกรรมที่สำคัญของบ้านเมือง รวมทั้งงานที่เขียนขึ้นเพื่อบันทึกภาพการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ และเพื่อแสดงความสามารถเชิงการประพันธ์ของผู้แต่งด้วย จุดมุ่งหมายสำคัญจึงมุ่งให้ผู้อ่านได้รับความรู้เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมของบุคคลในสังคมทั้งที่เป็นพิธีกรรมส่วนตัวและพิธีกรรมของส่วนชุมชน จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีมีลักษณะเป็น “วรรณกรรมประยุกต์”

ขอบเขตของการศึกษาในรายวิชานี้จึงให้นักศึกษาได้อ่านวรรณกรรมที่เป็นทั้งวรรณกรรมพระราชพิธี วรรณกรรมบันทึกพระราชพิธี วรรณกรรมคำสอน ซึ่งเป็นการอ่านเพื่อให้เห็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติและธรรมเนียมการปฏิบัติของคนในสังคมด้วย

๑.๓.๒ สาเหตุของการเกิดวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

๑.๓.๒.๑ เกิดจากความต้องการที่จะวางระเบียบแบบแผนที่เป็นแกนกลางของสังคม เพื่อช่วยให้มนุษย์ในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะมีแนวทางการประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องและเหมาะสมตามกาลเทศะและฐานะของบุคคลในสังคม เช่น วรรณกรรมคำสอนที่แสดงแนวทางประพฤติปฏิบัติแก่บุคคล เพื่อเป็นการวางระเบียบหรือข้อตกลงเบื้องต้นการอยู่ร่วมกันในสังคม

๑.๓.๒.๒ เกิดจากความภาคภูมิใจในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติ เนื่องจากชาติไทยเป็นชาติที่มีความเป็นมาอย่างยาวนานและมีความเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน เราจึงมีขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามที่บรรพบุรุษได้ช่วยกันคิดสร้างสรรค์ให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ในฐานะที่กวีเป็นบุคคลในสังคมจึงรู้สึกภาคภูมิใจในขนบธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้ กวีจึงได้นำเอาเรื่องราวนี้มาบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้คนรุ่นหลังเกิดความภาคภูมิใจ และช่วยกันรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น ๆ ไว้เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติสืบไป

๑.๓.๒.๓ เกิดจากความเชื่อต่าง ๆ ความเชื่อเป็นแรงบันดาลใจให้กวีนำมาสร้างสรรค์เป็นเรื่องราว เพื่อสั่งสอนให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและปฏิบัติตาม เช่น ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อทางศาสนาพุทธ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางโหราศาสตร์ โชคลางของขลัง

๑.๓.๒.๔ เกิดจากคำสั่งสอนของผู้รู้ กวีมีจุดประสงค์จะสั่งสอนแนวทางการปฏิบัติตนของบุคคลในสังคม โดยแยกสอนตามฐานะและเพศของบุคคล เช่น โคลงทศรถสอนพระราม สอนเรื่องพระราชจริยวัตรของกษัตริย์ที่พึงปฏิบัติต่อราษฎรและขุนนาง หรือสอนให้รู้จักหลักการครองเมือง

๑.๓.๒.๕ เกิดจากความต้องการบทประพันธ์ที่ใช้สำหรับเป็นบทสวดหรืออ่านประกอบในพิธีสำคัญ ๆ ของบ้านเมือง เพื่อให้พิธีกรรมนั้นดูขลัง มีความศักดิ์สิทธิ์และน่าเลื่อมใสศรัทธา เช่น การอ่านลิลิตโองการแข่งน้ำในการประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา หรือพระราชพิธีศรีสัจปานกาล

๑.๓.๒.๖ เกิดจากความต้องการที่จะบันทึกภาพการประกอบพิธีกรรมสำคัญ ๆ ของบ้านเมือง เพื่อใช้เป็นตำราหรือเป็นแบบแผนในการประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามโบราณราชประเพณีหรือพระราชพิธี เช่น ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง เพื่อบันทึกภาพขบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารคไว้อย่างชัดเจน

๑.๓.๒.๗ เกิดจากความต้องการที่จะแสดงความสามารถเชิงการประพันธ์ของกวี กวีต้องการแสดงความสามารถเชิงการประพันธ์ของตน แสดงความสะเทือนอารมณ์ประกอบกับการให้ความรู้เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีในแต่ละเดือน เช่น ทวาทศมาสโคลงฉันท์ และนิราศเดือน

๑.๓.๓ ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี มี ๔ ลักษณะ

๑.๓.๓.๑ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับขนบประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ถือว่า เป็นสิ่งดีงาม เป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติ วรรณคดีขนบประเพณีได้บันทึกประเพณีต่างๆ อันเป็นราชกิจประเพณีและประเพณีราษฎร์เอาไว้ วรรณคดีที่กล่าวถึงเรื่องขนบประเพณีที่เป็นพระราชพิธีสำหรับพระนครโดยตรง ได้แก่ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ) ลิลิตโองการแข่งน้ำ พระราชพิธีสิบสองเดือน โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส เป็นต้น

๑.๓.๓.๒ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับขนบประเพณีของข้าราชการ หรือบุคคลทั่วไปพึงปฏิบัติ มักเป็นวรรณคดีสั่งสอนเกี่ยวกับการวางตนให้ถูกต้องตามขนบประเพณี ได้แก่ สุภาจิตพระร่วง โคลงพาลีสอนน้องโคลงราชสวัสดิ์ โคลงโลกนิติ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ กลอนสวัสดิ์รักษา เป็นต้น

๑.๓.๓.๓ เป็นเรื่องราวที่ได้แทรกขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ คือ ไม่กล่าวถึงขนบประเพณีไทยโดยตรง แต่ปรากฏตามท้องเรื่อง ได้แก่ โคลงทวาทศมาส กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท เสภาขุนช้างขุนแผน บทละครเรื่องอิเหนา นิราศเดือน เป็นต้น

๑.๓.๓.๔ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏอยู่ในนิทานและนวนิยาย อันมีลักษณะแอบแฝงไว้ในรูปของพฤติกรรมของตัวละคร ได้แก่ สี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ร่มฉัตร ของทมยันตี ปรีศนา ของ ว.ณ. ประมวญมารค ผู้ดี ของดอกไม้สด ปติวิธดา ของจินตนา นพวงศ์

๑.๓.๔ ประเภทของวรรณกรรมที่เกี่ยวกับขนบประเพณี แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

๑.๓.๔.๑ วรรณกรรมที่จงใจแต่งขึ้นเพื่อขนบประเพณี วรรณคดีที่จงใจแต่งขึ้นเพื่อประเพณีนี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อถือในขนบธรรมเนียมประเพณี อันเป็นแบบแผนที่ชนหมู่หนึ่ง อยู่ในที่แห่งหนึ่งได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเดียวกัน เป็นสิ่งที่สังคมถือว่า เป็นอุปกรณที่นำความพอใจและความเป็นระเบียบแบบแผนมาสู่สังคมของตนจึงได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณี จึงมีการถ่ายทอดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นประโยชน์ในทางความจดจำและสืบต่อวรรณคดีที่จงใจแต่งขึ้น เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ คำฉันท์ดุขกฐิสังเวยกล่อมช้าง ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน

๑.๓.๔.๒ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับขนบประเพณี เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อบรรยายหรือสั่งสอนเกี่ยวกับขนบประเพณี แต่มิได้จงใจที่จะให้เป็นความรู้เกี่ยวกับขนบประเพณีโดยตรง คงเป็นคำความและมูลเหตุที่ค้นคว้าเกี่ยวกับขนบประเพณีต่างๆ เช่น โคลงทวาทศมาส โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้องโคลงราชสวัสดิ์ นิราศเดือน สวัสดิรักษา กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

๑.๓.๔.๓ วรรณกรรมที่แทรกขนบประเพณี เป็นขนบประเพณีและศาสนา ตลอดจนความเชื่อแทรกอยู่ในวรรณคดีบางเรื่อง เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง สุภาษิตพระร่วง ลิลิตพระลอ กาพย์ห่อโคลงกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก บทละครเรื่องอิเหนา เสภาขุนช้างขุนแผน

๑.๓.๔.๔ ขนบประเพณีที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมปัจจุบัน เรื่องสั้นและนวนิยายบางเรื่องนั้น นอกจากเป็นเรื่องที่อ่านเพื่อความบันเทิงแล้วยังได้แทรกขนบประเพณีที่น่ารู้ไว้ด้วย เช่น สี่แผ่นดิน ทุ่งมหาธาต

สรุป

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงแนวทางการประพฤติปฏิบัติ ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี จารีต ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมอันดีงามที่กวีทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดสู่ผู้อ่าน นอกจากนั้นจะเข้าใจถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับสถานะของบุคคลในสังคม รวมถึงความคิดความเชื่อในงานวรรณกรรมที่ปรากฏจากในอดีตสู่ปัจจุบัน ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นคุณค่าของการอ่านวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและยังได้ทำหน้าที่การอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้สู่คนในรุ่นต่อไป

คำถามท้ายบท

๑. จงอธิบายความหมายของวรรณคดี
๒. อะไรที่ทำให้ผู้อ่านจำแนกได้ว่างานเขียนใดเป็นวรรณกรรมหรืองานเขียนใดเป็นวรรณคดี
๓. เกณฑ์ในการแบ่งประเภทของวรรณกรรมมีกี่เกณฑ์ อะไรบ้าง
๔. จงอธิบายความหมายของคำว่าขนบ ธรรมเนียม และประเพณี
๕. ขอบเขตของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีคืออะไร
๖. จงอธิบายลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี
๗. จงอธิบายประเภทของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

รายการอ้างอิง

- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๒๕). **วรรณกรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, คุณหญิง. (๒๕๕๗). **วรรณคดีไทย**. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “๑๐๐ ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.
- คณะกรรมการกลุ่มปรับปรุงชุดวิชาวรรณคดีไทย. (๒๕๕๙). **เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗ (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๑)**. นนทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณีของไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศ.
- เบญจมาศ พลอินทร์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ประจักษ์ ประภาพิตยกร. (๒๕๒๒). **ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔: เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- рінฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๒๖). **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- рінฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๗). **วรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร**. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “๑๐๐ ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. (๒๕๓๓). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณี**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.
- อนุนานราชธน, พระยา. (เสถียรโกเศศ). (๒๕๓๓). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๒ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง

- ๒.๑ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ
- ๒.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส
- ๒.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชกรณียานุสร
- ๒.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

- ๑. อธิบายลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงได้
- ๒. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหาขนบธรรมเนียมประเพณีในเรื่องนางนพมาศได้
- ๓. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหาขนบธรรมเนียมประเพณีในเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสได้
- ๔. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหาขนบธรรมเนียมประเพณีในเรื่องพระราชกรณียานุสรได้
- ๕. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหาขนบธรรมเนียมประเพณีในเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

- ๑. วิธีสอน การบรรยาย ใช้สื่อพาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน
- ๒. กิจกรรมการเรียนรู้มีดังนี้
 - ๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน สอบถามเบื้องต้นว่านักศึกษารู้จักวรรณกรรมที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงเรื่องใดบ้าง มอบหมายให้นักศึกษาเตรียมอ่านตัวบทวรรณคดีเรื่องนางนพมาศ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส และพระราชพิธีสิบสองเดือน มาล่วงหน้า
 - ๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังคำบรรยาย นำเสนอความคิด ร่วมกันอภิปรายศึกษาเอกสารประกอบการสอน และรายงานหน้าชั้นเรียน
 - ๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน อาจารย์อธิบายสรุป นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท เชื่อมโยงความรู้ไปสู่การเรียนรู้ในบทต่อไป

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. ตัวบทวรรณกรรม
๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยต์ วิดีทัศน์

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การรายงานหน้าชั้นเรียน
๓. การทดสอบย่อย
๔. การสอบกลางภาค

บทที่ ๒

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง

จากที่ได้กล่าวถึงประเภทของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ในบทที่ ๑ ในบทนี้จะอธิบายวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง และเลือกเน้นอธิบายวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีบางเรื่องที่นักศึกษาควรศึกษา ได้แก่ นางนพมาศ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระราชกรณยานุสร และพระราชพิธีสิบสองเดือน

๒.๑ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีประเภทนี้เป็นวรรณกรรมที่บันทึกพิธีการ หรือมีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องการประกอบพิธีกรรมของบุคคล ทั้งในส่วนที่เป็นพิธีกรรมของพระมหากษัตริย์และพิธีกรรมของราษฎร ซึ่งเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี การประกอบพระราชพิธีในวันสำคัญต่าง ๆ ที่มีมาอย่างยาวนาน นอกจากนี้ในวรรณกรรมบางเรื่องก็ได้แสดงถึงที่มาหรือเหตุของการประกอบพิธีกรรมนั้น และการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเมื่อได้อ่านแล้วจะทำให้เห็นความคิดความเชื่อของคนไทยที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อของศาสนาพุทธ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อทางไสยศาสตร์ ในบทนี้จะอธิบายวรรณกรรมทั้งหมด ๔ เรื่อง ได้แก่ นางนพมาศ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระราชกรณยานุสร และพระราชพิธีสิบสองเดือน

๒.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ

วรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องนางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ เรวดีนพมาศ เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย สัมพันธ์กับการมุ่งให้คำแนะนำสั่งสอน และยกตัวอย่างถึงข้อควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติของสตรีนางใน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า วรรณคดีเรื่องนี้เดิมเรียกเป็น ๓ ชื่อ คือ เรื่องนางนพมาศ เรวดีนพมาศ และตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แต่เดิมนักวิชาการหลายคน เช่น พระวเวทย์พิสิฐ และเจ้า สตะเวทิน เชื่อว่าแต่งในสมัยสุโขทัย จึงจัดเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย นอกจากนี้เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน ทรงสอบสวนพระราชพิธีโบราณต่างๆ จากวรรณคดีเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้ด้วย เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัล ทั้งนี้คงเพราะทรงเชื่อว่ามีพระราชพิธีโบราณหลายอย่างที่ทำกันมาก่อนสมัยอยุธยา จึงทรงเชื่อว่าเรื่องพระราชพิธีต่าง นำแต่งขึ้นสมัยสุโขทัยจริง ต่อมานักวิชาการหลายคน เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ เชื่อว่าเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยกล่าวว่ามีเนื้อหาและสำนวนภาษาหลายตอนใหม่กว่าสมัยสุโขทัยและบางเรื่องเพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง จึงจัดวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

ผู้แต่งเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์กล่าวในบานแพนกว่าเรื่องนี้เป็น “ตำรับโบราณจารย์” แสดงว่าเป็นตำราสำคัญที่มีมาแต่สมัยโบราณ ทั้งยังระบุว่า “พระศรีจุฬาลักษณ์ท่านกล่าว...” แสดงว่าผู้แต่งคือ “พระศรีจุฬาลักษณ์” ดังโคลงสี่สุภาพบทหนึ่ง ความว่า

นพมาศนามแม่นี้	เดิมมา
โปรดเปลี่ยนศรีจุฬา	ลักษณล้ำ
อุดมรูปปรีชา	ชาญยิ่ง นแม่
หญิงภพใดจักก้า	กว่านี้ฤมี ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๒๘, น. ๒๕๙)

นางนพมาศเป็นธิดาของพระศรีมโหสถและนางเรวดี มีรูปสมบัติและคุณสมบัติที่งดงามได้รับการอบรมจากบิดามารดา จนมีความรู้ทางอักษรศาสตร์ พุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ การช่างของสตรี ตลอดจนการขับร้องดนตรี ถวายตัวเป็นสนมทำหน้าที่ขับร้องถวาย ได้เป็นพระสนมเอกของพระยาโลไท ตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์

นอกจากสันนิษฐานว่าพระศรีจุฬาลักษณ์เป็นผู้แต่งตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์แล้ว ยังมีผู้กล่าวว่า มีเนื้อหาบางส่วนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ด้วย กล่าวคือ เป็นนิทานเปรียบเทียบเพื่อทรงตำหนิความประพฤติที่ไม่เหมาะสมของข้าราชการฝ่ายใน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเล่าว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งว่า ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายในที่รับราชการมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ กราบบังคมทูลเรื่องนี้ เรื่องที่ทรงพระราชนิพนธ์แทรกในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้นน่าจะเริ่ม “ตั้งแต่ตอนนางนพมาศเจรจากับบิดามารดาเมื่อก่อนจะเข้าไปรับราชการ...” โดยมีคำสนทนาที่มีเรื่องนิทานแทรกเป็นระยะๆ ก่อนกล่าวถึงพระราชนิพนธ์ต่างๆ ในรอบ ๑๒ เดือน

อนึ่ง นอกจากท้าวศรีจุฬาลักษณ์และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังน่าจะมีผู้แต่งมากกว่านี้อีก เช่น ผู้ที่นำเรื่องสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นชาติที่เกิดภายหลังสมัยสุโขทัยมาแต่งแทรกในวรรณคดีเรื่องนี้

ในเรื่องสมัยที่แต่งมีข้อสันนิษฐานต่าง ๆ มากมาย กรมศิลปากรจัดให้นางนพมาศเป็นวรรณกรรมสมัยสุโขทัย เนื่องจากเหตุผล ดังนี้

๑. มีการเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว มีภาษาคล้ายกับศิลาจารึก
๒. มีคำคมสุภาษิตแทรก คล้ายกับสุภาษิตพระร่วง
๓. เหตุการณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับกรุงสุโขทัย

๔. มีข้อมูลเกี่ยวกับพิธีพราหมณ์ ซึ่งพิธีพราหมณ์ละเอียดมาก และเป็นแบบเก่า ไม่ได้กลับมาแบบอยุธยา เพราะฉะนั้นน่าจะเก่าถึงสมัยสุโขทัย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพไม่เชื่อว่าแต่งขึ้นสมัยสุโขทัย ท่านเชื่อว่าอาจจะมีเค้าโครงเดิม แต่ว่ามีคนแต่งเสริมขึ้นมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรืออาจจะเป็นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็อาจเป็นไปได้ สำหรับหนังสือเรื่องนางนพมาศเป็นสำนวนหนังสือที่แต่งใหม่เป็นแน่ และยังมีข้อความที่กล่าวผิดแจ่มแจ้งที่จับได้ว่าเป็นของใหม่หลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ชนชาติต่าง ๆ บอกชื่อฝรั่งหลายชาติ ซึ่งที่จริงไม่ว่าชาติใด ยังไม่มีเข้ามาในประเทศไทยนี้ เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังความว่า “แต่นี้ข้าน้อยผู้ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ จะพึงจำแนกชาติกษัตริย์ต่อไปคือ ภาษาไทยหนึ่ง ลาวภาษาหนึ่ง ลาวลื้อภาษาหนึ่ง ลาวเงี้ยวภาษาหนึ่ง พราหมณ์ไทยใหญ่สาขาหนึ่ง ต้องรู้ภาษาหนึ่ง ฯลฯ และยังมีแขกแบ่งออกเป็น แขกซุหนี่ แขกอาหรับ และยังพูดถึงฝรั่งมรกิน ฝรั่งเศส”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงระบุว่าสมัยกรุงสุโขทัย ฝรั่งพวกนี้ยังไม่ได้เข้ามา ฝรั่งเศส ฝรั่งเศส รันดา ฝรั่งเศสลันดา ก็คือเนเธอร์แลนด์ ฝรั่งเศส อังกฤษ ฝรั่งเศสโปรตุเกส ฝรั่งเศสอเมริกัน ฝรั่งเศสฮิสปันยอล ก็คือสเปน หรือเอสปันญอล ฝรั่งเศสกระหนี่ ฝรั่งเศสส้อง ท่านบอกว่าไม่มีในสมัยสุโขทัย จึงสันนิษฐานลำบาก อาจจะเป็นไปได้ว่าตรงส่วนนี้มีผู้มาแต่งเติมจึงไม่แน่ใจ และที่สำคัญคือเมื่อครั้งที่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น ฝรั่งเหล่านี้ยังไม่ได้เข้ามา

จากข้อมูลจะพบว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีผู้แต่งเติมเพิ่มข้อความขึ้นใหม่ในภายหลัง คือ ตอนว่าด้วยชนชาติฝรั่งเศสหลายชาติ ซึ่งยังไม่ได้เข้ามาในประเทศไทยในสมัยกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่า อเมริกัน ก็เพิ่งเกิดครั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะฝรั่งช่างที่ทำแผนคนหนึ่งไปทำแผนที่ให้ปรากฏรู้ได้ชัดว่าเป็นทวีปหนึ่งต่างหาก มีชื่ออินเดียฝ่ายตะวันตกดังที่เข้าใจมาแต่ก่อน จึงเรียกทวีปนั้นว่า อเมริกา นอกจากนี้ยังคงมีข้อความดังกล่าวถึงปีนใหญ่ซึ่งยังไม่มีในสมัยนั้นด้วย

ลักษณะคำประพันธ์

คำนำตอนแรกเป็นโคลงสี่สุภาพ ส่วนเนื้อหาแต่งเป็นความเรียงร้อยแก้วโดยมีกลุ่มคำที่มีสัมผัสคล้องจองหลายแห่ง คล้ายร้อยแก้วในจารึกและเรื่องไตรภูมิภิกขาในสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ในวรรณคดีเรื่องนี้ยังมีคำประพันธ์ร้อยกรองรวมอยู่ด้วย ๓ แห่ง สันนิษฐานว่าเป็นส่วนที่ผู้แต่งแทรกในภายหลัง และมีนิทานต่าง ๆ ที่นำมาแทรกเพื่ออบรมสั่งสอนผู้หัดอ่านจะเพิ่มในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เนื้อหา

เรื่องนางนพมาศเริ่มด้วยการจำแนกชาติและภาษา ต่อจากนั้นกล่าวถึงการแบ่งอาณาเขตในชมพูทวีป สรรเสริญพระเกียรติพระร่วงเจ้า กล่าวถึงตระกูลต่างๆ ของประชาชนในเมืองสุโขทัยและในบรรดาเมืองขึ้น วัดวาอาราม ศาสนวัตถุและพระสงฆ์ในพุทธศาสนา พราหมณ์ เทวสถานและเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และลัทธิความเชื่ออื่น กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในเมืองสุโขทัย พระจริยวัตรของสมเด็จพระร่วงเจ้า ประวัติของนางนพมาศก่อนเป็นพระสนม เหตุที่นางนพมาศได้เป็นพระสนม เนื่องมาจากสมเด็จพระ

ร่วงเจ้าได้ฟังเพลงขับยอเกียรตินาง พระศรีมโหสถผู้บิดาทำพิธีสมโภชนางนพมาศและลองปัญญานางนพมาศ ก่อนจะนำนางไปถวายแด่พระร่วงเจ้า กล่าวถึงขนบธรรมเนียม นางสนมในราชสำนัก มีนิทานแทรกเป็นเชิงคติ สำหรับผู้จะดำรงตำแหน่งพระสนม ๓ เรื่อง คือเรื่องนางนกรกระต้อยตีวิดโลเล เรื่องนางข้างแสนงอน และเรื่อง นางนกรกระเรียนคบนางนกลั่ข่างยุ นางเรวดีมารดาให้โอวาทและนำนางนพมาศเข้าถวายตัว ด้วยอย่าง คำประพันธ์ที่แสดงถึงนิทานเรื่องนางข้างแสนงอน

“นางข้างเป็นเมียของนายข้างซึ่งเป็นหัวหน้าฝูง เสร็จแล้วหัวหน้าฝูงไปไหนไม่ทราบ นางข้างที่เป็นเมีย ทั้งสองตัว ก็ไม่มาต้อนรับ มัวแต่งอนกันไปงอนกันมา เย่อหยิ่งทะนงว่า สามีต้องมาตัว นางข้างก็เลยถูกขับออก จากฝูง ก็กลายเป็นข้างที่ไม่มีอะไรเหลือ ในที่สุดก็ต้องออกไปกัมหน้าเสวยกรรม”

ต่อจากนี้ว่าด้วยพระราชพิธีต่าง ๆ ได้แก่ พิธีจองเปรียง พิธีตรียัมปวายและพิธีตรีปวาย พิธีธำณั เทาะห์ พิธีสัมพัจฉรฉินท์ พิธีเคนทร์ศวसनาน พิธีแรกนา พิธีวิสาขบูชา พิธีเคณทะ พิธีเข้าพรรษา พิธีพຼຸณ ศาสตร์ พิธีกวนข้าวทิพย์ พิธีอาศุข

พระราชพิธีจองเปรียง เดือน ๑๒ นักขัตฤกษ์ชั้กโคมลอยโคม นางนพมาศคิดทำโคมลอยเป็นรูป ดอกกระมุทบาน “แต่คำโลกสมมุติเปลี่ยนชื่อเรียกว่าลอยกระทงทรงประทับ”

พระราชพิธีตรียัมปวายตรีปวาย เดือนอ้าย นักขัตฤกษ์ประชุมหมู่ประชาชนชายหญิงหน้าพระ เทวสถานหลวง พราหมณ์แห่งพระอิศวร พระนารายณ์

พระราชพิธีบูชาภิเชกเถลิงพระโคกนัลเียง เดือนยี่ นางโนได้ดูชุดชักว่าวหง่าว

พระราชพิธีธำณัเทาะห์นข่าวเข้าลาน เดือนสาม พิธีเผาฟางและชั่งข้าว สมมติว่าคโลกฟ่งเผาปากัน อุปทวัจญโร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“ประชุมชาวพระนคร เล่นเป็นพิธีนักขัตฤกษ์นข่าวเข้าลาน เสด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ณ พลัฒลาชัย ให้พระสนม นางกำนัล นางบำเรอ ที่มีรูปศรีงาม ออกชละแทะ (เกวียน) ทอง ละแทะเงิน ควบคู่กันสิบคู่ ลาก ท่อนข้าวเข้าสู่ลาน (เข้าใจว่าเป็นพิธีทางเกษตร) มีห้อยย้อยพวงบุปผามาลัย และระบำมหรสพก็เล่นรเบงระบำ หกคะเมนไต่ลวด เสียงเคาะกลอง ดังสนั่นน่าฟังใจ และพนักงานก็นำโคเข้ามาเทียมเกวียน พราหมณาจารย์ก็ ถือปฏักเงิน ให้พระโคนวดข้าว... เป็นพิธีทางเกษตรหรือเปล่าเพราะมีการนวดข้าว แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็มีการ เผาชั่งข้าว เพื่อล้างความไม่ดีให้ออกไป อาจจะเป็นได้ทั้งสองอย่าง คือ ให้มีผลอุดมสมบูรณ์ และเมื่อมีเกทภัย ก็ ให้ล้างออกไป ซึ่งไม่มีในปัจจุบัน”

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เดือนสี่ พิธีตรุษ วันสิ้นปีและขึ้นปีใหม่ มีพิธีพุทธมหาเถรเจ้าจำเริญพระรัตน สุตฯ พระอาณานัญยสูตร และพิธีพราหมณ์ พลักรรมสังเวยบวงสรวงเทวรูป ทหารยิงปืนใหญ่ขับไล่ภูตผีปีศาจ มีกระบวนแห่ประพรมน้ำพระพุทธรณ์รอยทรายรอบพระราชนิเวศน์

พระราชพิธีเคนทร์ศวसनาน เดือนห้า พระราชพิธีสนานใหญ่ ท้าวพระยาแขกเมือง มุขมนตรีมาเข้า ฝ้า นางนพมาศครองมาลัยเป็นรูปพานขันหมาก มีขบวนเคนทร์ศวसनาน

พระราชพิธีไพศาชจรดพระนังคัล เดือนหก พิธีแรกนาขวัญ ออกญาพลเทพยธิบติถือเอาพัสดราภรณ์ เพศกษัตริย์ แต่งกายอย่างลูกหลวงเอกประกอบพิธี และพิธีวิสาขบูชา

พระราชพิธีเคนทะทึงข้าง เดือนเจ็ด พระครูพราหมณ์ทึงข้างเสี่ยงทายความอยู่เย็นเป็นสุขของ บ้านเมือง

พระราชพิธีเข้าพรรษา เดือนแปด นางนพมาศคิดกระทำพนมดอกไม้ทองและโกสุมปทุมทองถวาย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสักการบูชาในพระราชพิธีอาชมาส ต่อมาให้เรียกว่าพนมพระพรรษา

พระราชพิธีพืชมงคล เดือนเก้า พราหมณ์ทำพิธีขอฝน

พระราชพิธีภัทรบท เดือนสิบ พราหมณ์ทำพิธีลอยบาป ประชาชนกระทำมธุปายาสกวนข้าวทิพย์

พระราชพิธีอาสยุช เดือนสิบเอ็ด แข่งเรือเสี่ยงทาย

ตอนท้ายกล่าวถึงความประเพณีของบรรดานางสนมซึ่งมาจากตระกูลต่างๆ กันและจริยวัตรที่งดงาม ของนางนพมาศในการรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระร่วงเจ้า จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และได้รับพระราชทาน บรรดาศักดิ์

คุณค่าของนางนพมาศ

๑. คุณค่าด้านวรรณคดี เป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งที่ทำให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน โดยใช้คำที่สื่อ ความหมายชัดเจน มีเสียงคำไพเราะเสนาะโสต เพราะมีทั้งสร้างคำที่มีสัมผัสคล้องจอง คำคำ ซ้อนคำ คำความ ซ้ำโครงสร้างประโยคอย่างเดียวกัน รวมทั้งจัดแบ่งคำและความได้อย่างมีจังหวะจะโคน ทำให้เกิดจังหวะคำ และมีใจความที่น่าอ่าน ทั้งยังใช้ภาษาจินตภาพ และภาพพจน์ที่สื่อภาพ แสงและสีให้เกิดในมโนภาพของผู้อ่าน ได้ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้ วรรณคดีเรื่องนี้ยังมีคุณค่าด้านรูปแบบการแต่งที่เป็นการเล่าเรื่องอดีตชีวิตประวัติและแต่งเป็น เนื้อหาคำสอนหลักการประพฤติปฏิบัติของเหล่านางในที่กวีไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นในวงการภาษาและวรรณคดี ไทย คือ พระศรีจุฬาลักษณ์เล่าประวัติของตนเองตั้งแต่เกิดจนได้เป็นพระสนมซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงโปรด ปรานให้โดยเสด็จรับใช้อย่างใกล้ชิด และนางได้สอนแบบแผนการประพฤติปฏิบัติตนของเหล่านางสนมเพื่อให้ ก้าวหน้าขณะปฏิบัติพระราชกิจ

๒. คุณค่าด้านภาษา ในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ใช้คำเก่าๆ จำนวนไม่น้อย ทำให้ผู้อ่านได้ความรู้เรื่อง ภาษาได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้คำ “ไต่เต้า” ในความหมายว่าไป ใช้ “กรัชกาย” ในความหมายว่าร่างกายและใช้ได้ ทั้งแก่คนและสัตว์ เรียกเงินประจำปีหรือเงินเบี้ยหวัดว่า “เงินประจำขวบปี” ใช้คำ “ซุบย้อม” ในความหมายว่า ซุบเลี้ยง ใช้คำ “อ่าโง่” ในความหมายเดียวกับ “โง่โง่” คือภาคภูมิ มีสง่า ภูมิฐาน

๓. คุณค่าด้านพระราชพิธี ประเพณี และวัฒนธรรม เมื่ออ่านวรรณคดีเรื่องนี้แล้ว ทำให้เข้าใจตำราการ พระราชพิธีสำคัญๆ ของไทย และประเพณีและวัฒนธรรมโบราณของไทยที่มีมานาน เช่น ประเพณีชักลอยโคม ในพระราชพิธีจองเปรียง ประเพณีการชักว่าวหวางในพระราชพิธีเถลิงพระโคกินเลี้ยง ประเพณีการทึงข้างเสี่ยง

หายในพระราชพิธีเคณฑะ พระราชพิธีแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองในเดือนอาศุข เรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้จึงเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าเรื่องพระราชพิธีต่างๆ ในสมัยโบราณของไทยได้เป็นอย่างดี เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนได้อ้างถึงนางนพมาศหลายครั้ง

๔. คุณค่าเกี่ยวกับแนวการปฏิบัติตนของสตรี เนื่องจากผู้แต่งมีวัตถุประสงค์หมายตักเตือนข้าราชการฝ่ายใน ให้มีกิริยามารยาทปฏิบัติตนเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ คำแนะนำจึงสะท้อนให้เห็นความเป็นไปของนางในในสมัยนั้น และค่านิยมที่สังคมคาดหวังให้สตรีปฏิบัติซึ่งสอดคล้องกับสังคมและสิ่งแวดล้อมสมัยรัตนโกสินทร์มาก คุณสมบัติและความประพฤติของนางนพมาศจึงเป็นแม่แบบของสตรีในอุดมคติ หากสตรีใดปฏิบัติตามได้ย่อมช่วยยกระดับฐานะของสตรีผู้นั้นให้สูงส่งขึ้นตามสายตาของคนในสังคมนั้นอย่างชัดเจน

๕. คุณค่าด้านแนวคิดทางจริยธรรม ในวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ ได้แสดงให้เห็นถึงการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ประชาชนจะกล่าวสรรเสริญด้วยความจงรักภักดี ทำให้เห็นถึงจริยธรรมสำหรับผู้ปกครอง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ๑. ทาน การให้ ๒. ศีล การรักษากายวาจาใจ ให้สะอาด ๓. บริจาค การเสียสละ ๔. อาชวะ ความซื่อตรง ๕. มัทวะ ความอ่อนโยน ๖. ตปะ กำจัดความเกียจคร้านด้วยความเพียร ๗. อักโกธะ ไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ๘. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ไม่ทำให้อื่นเดือดร้อน ๙. ขันติ ความอดทนต่อโลกะ โทสะ โมหะ และ ๑๐. อวิโรธนะ การไม่ประพฤติดิพพานองคลองธรรม

นอกจากจริยธรรมสำหรับผู้ปกครองแล้ว ยังแสดงให้เห็นความมีเมตตากรุณาต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้พระมหากษัตริย์มีความรักความไว้วางใจต่อขุนนางข้าราชการ ชุบเลี้ยงทำพระยา เข้าเฝ้าฝ่ายทหาร พลเรือน และผู้รักเมือง ครองเมืองเอกโทตรีจัตวา บรรดาข้าราชการบุรุษทุกกระทรวง ถ้าผู้ใดมีความชอบก็สักการะรางวัล แม้กระทำความผิด ก็ลดหย่อนผ่อนโทษให้เบาลง พระมหากษัตริย์ควรมีจิตใจกว้างขวางอุปการะเลี้ยงดูพระบรมวงศานุวงศ์ บุคคลใกล้ชิดทุกพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“บำรุงรักษัพระราชบุตร พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ให้บริบูรณ์ด้วยสฤงคาร บริวาร ยศ ทั้งพระมเหสี สนม กำนัล ก็พระราชทานเครื่องอลังการาภรณ์ (เครื่องประดับ) แลเครื่องอุปโภคบริโภคตามยศถาบรรดาศักดิ์ เป็นที่สุุดจนคนรับใช้ก็ได้ผ่าน่งคลุมเงิน (ผ่าน่ง) เงินประจำปี ทั่วทุกตัวคน แล้วก็ทรงพระมหากรุณามีพระราชโอรหาสั่งสอนพระบรมวงศา เข้าเฝ้า ฝ่ายนอกแลฝ่ายใน มิให้ผู้ใดเกลียดคร้าน...ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความเดือดร้อน”

สิ่งที่เป็นคุณค่าด้านจริยธรรมนอกจากในแง่ของจริยธรรมสำหรับผู้ปกครองแล้ว ยังพบจริยธรรมสำหรับสตรีในราชสำนัก ถึงแม้ว่าจะพูดถึงจริยธรรมสำหรับสตรีในราชสำนัก แต่ก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับคนทั่วไปได้ด้วยเมื่อทำงานกับเจ้านาย เช่น ควรประพฤติวาจาให้อ่อนหวาน ควรประพฤติให้ละมุนละม่อม ควรประพฤติใจให้ผ่องใส ควรประพฤติตามอย่างผู้กระทำความดี ควรเอาใจใส่ในกิจการทั้งปวง ควรมีความ

จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มีความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณต่อเรา ควรประพฤติตนด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่แสดงถึงข้อปฏิบัติของข้าราชการฝ่ายใน

“อย่าทำรี ๆ ขวาง ๆ ให้เขาว่า อย่าทำเชอ ๆ ซ่า ๆ ให้ท่านหัว อย่าประพฤติตัวเก้อ ๆ ขวย ๆ ให้คนล้อ อย่าทำลับ ๆ ล่อ ๆ ให้เขาถาก อย่างทำโปก ๆ ปาก ๆ ให้ท่านว่ากิริยาชั่ว จงแต่งตัวให้งามต้องตาคน จะประพฤติตนให้ต้องใจท่านทั้งหลาย จงฝากตัวมูลนายให้กรุณา จงระวังเวลาราชการ...”

การศึกษาเนื้อหา ถ้อยคำภาษา โครงสร้างประโยค และการใช้ความเปรียบในเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ทำให้ระบุมัยที่เริ่มแต่งและสมัยที่แต่งเติมวรรณคดีเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี ทั้งยังทำให้เห็นความเก่าแก่ของวรรณคดีเรื่องนี้ว่าเก่าถึงสมัยสุโขทัย จึงสมควรจัดให้เป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งในสมัยสุโขทัยได้ แม้จะมีการแต่งเติมทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์อยู่มากก็ตาม วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่ามาก แสดงให้เห็นความเจริญของวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราพระราชพิธีของบ้านเมืองที่มีการบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยโบราณ และเหลือตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

๒.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส

เรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พรรณนาถึงแบบแผนการปฏิบัติการพระราชพิธีตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎรทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรื่องนี้นับว่าเป็นหนังสือหายาก และมีคุณค่ามากเล่มหนึ่ง

ผู้แต่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๒ พระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้าชายกลาง” เริ่มแรกเข้ารับราชการในกรมวัง ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระราชทานนามว่า “เจ้าฟ้ามหามาลา” และทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ต่อมาได้ทรงเลื่อนกรมขึ้นเป็นกรมขุนบำราบปรปักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นกรมพระบำราบปรปักษ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็น สมเด็จพระกรมพระยาในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ มีประชุมพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันให้เป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนักและการพระคลังทั้งปวง ต่อมาได้ทรงว่าการกระทรวงมหาดไทยอีกกระทรวงหนึ่ง พระองค์สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชนมพรรษา ๖๗ ปี พระองค์ทรงเป็นต้นสกุล “มลากุล”

ลักษณะคำประพันธ์

ขึ้นต้นด้วยร่ายสุภาพในบทไหว้ครู ส่วนเนื้อหาเป็นโคลงสี่สุภาพ

เนื้อหา

เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อาจจะมีเนื้อความคล้ายกับพระราชพิธีสิบสองเดือน อยู่บ้าง กล่าวชมความงามของปราสาทราชวัง ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทยว่า ปกครองบ้านเมืองด้วย ทศพิธราชธรรม บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองมาก ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข พร้อมทั้งกล่าวถึงการเสด็จ ต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เสด็จไปชวา พม่า อินเดีย และสิงคโปร์ แล้ว กล่าวถึงพิธีการต่าง ๆ เป็นรายเดือนไป โดยเริ่มต้นตั้งแต่เดือน ๕ ไปจนถึงเดือนยี่ ซึ่งไม่ครบสิบสองเดือน ทั้งนี้ เพราะพระองค์สิ้นพระชนม์ก่อนที่จะทรงนิพนธ์จบ

ตัวอย่างบทกล่าวชมความงามของอยุธยา

๑ อยุธยาเยยศิยังพัน	ปางบรรพ์
รังริเต็มต่อสร	เกาล้าง
ล้ำแสนสิ่งทุกพรรณ	พูนเทียบ แลแฮ
แลเลิศล้วนใหม่สร้าง	สะอาดอ่านลานหลง ฯ

ตัวอย่างบทกล่าวถึงพระราชกุศลเลี้ยงขนมเปื้องในเดือนอ้าย

๑ ขนมเปื้องนี้หากต้อง	จำเพาะ คราวฤ
กุ่มมากมีมันเหมาะ	จึงได้
อาทิตย์สุดใต้เจาะ	จงบอก วันเฮย
มีราชบัญญัติไว้	แต่ครั้งแปดมะโรง ฯ
๑ น้ำลดลงหลังแห้ง	รวมคลอง
ไหลตกห้วงบึงหนอง	ใหญ่น้อย
กุ่มปลาชุกชุมปอง	ประโยชน์เหล่า ชนนา
หนองหนึ่งนับร้อยร้อย	อย่างน้อยเรือนพัน ฯ

ตัวอย่างบทกล่าวถึงพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในเดือนห้า

๑ เดือนห้าให้ตั้งราช	พิธีมี
น้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่	ทุกผู้
ในพระอุโบสถศรี	รัตนศาสดานา
พราหมณาติโหรดารู้	แข่งน้ำชুবพระแสง ฯ
๑ พระประยูรญาติพร้อม	ในสถาน
อีกเหล่าข้าราชการ	ทั่วเหล่า
พลเรือนฝ่ายทหาร	ต่างแต่ง ตนเฮย
ยกนุ่งพื้นขาวผ้า	คาดเสื้อครุยทอง ฯ

ตัวอย่างบทกล่าวกึ่งพระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน พิธีทอดเชือก และตามเชือกในเดือนห้า

๑ ปายลงพฤตบาตตั้ง	พิธีการ
ชื่อกเชนทร์ศวนาน	สาदन้า
สงฆ์สวดปริตสถาน	ที่นั่ง สุทไธนา
เดินแห่คชลักษณ์ล้ำ	เลิศล้ำนระวางมี
๑ พฤตบาตอ่านเวทเบื่อง	คชกรรม
ทอดเชือกสังเวยกทำ	อย่างช้าง
เปรียงปรายอีกทั้งรำ	แบบพัด ซาเฮย
เข้าดุจกล่าวออกอ้าง	ผิดเพี้ยนเปลี่ยนตาม ฯ
๑ บัดขุนตำรวจได้	แจจจัด
กรมคชผู้สันทัด	ถึถ้วน
วางริ้วเรียบขบวนขันด	เนื่องเนก แลแฮ
แห่พระคชเลิศล้ำ	เผือกพื้นผ่องพรรณ ฯ

ตัวอย่างบทกล่าวกึ่งการเตรียมการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาในเดือนหก

๑ วิสาขมาสได้ฤกษ์ทั้ง	ดฤถี นาพ้อ
กำหนดเมล็ดตรงดี	ถูกต้อง
ตั้งการราชพิธี	จรดพระ นังคัลนา
ทั้งพืชมงคลพ้อง	แทรกข้าทรงเติม

๒.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชกรณียานุสร

พระราชกรณีย คือพระราชกิจที่พระเจ้าแผ่นดินพึงกระทำ ดังนั้นพระราชกรณียานุสร ก็คือเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชกิจที่พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงกระทำมาแต่สมัยก่อน ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้

ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๐ เป็นปีที่ ๑๐ ในรัชกาล โดยพระประสงค์จะให้มีการราชประเพณีไว้สำหรับพระนคร วรรณกรรมเรื่องพระราชกรณียานุสรนี้เป็นต้นเค้าของพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน แต่มีความที่แปลกกว่าเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

พระราชประสงค์ขององค์ผู้พระราชนิพนธ์กล่าวไว้ในโคลงต้นเรื่องบทหนึ่งว่า (บาหยัน อิมสำราญ, ๒๕๕๙, น. ๓๒๘)

จักเรียบรียบเบื่อง บวร

พระราชกรณียาณูสร
เรียงเรื่องราวชกจถอน
หวังจกนุกูลเกื้อ

สืบเชื้อ
เทียมเทียบ ไวंना
แก่ผู้ภายหลัง

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

โคลงบทนี้แสดงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้มีการชำระพระราชนิพนธ์ไว้สำหรับพระนคร จึงทรงตั้งพระราชหฤทัยว่าจะทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้ในเวลาว่างจากพระราชภารกิจทางราชการไปทุก ๆ วันจนกว่าจะจบเรื่อง เพราะในขณะนั้นพระราชภารกิจต่าง ๆ ยังไม่มาก ต่อมาเมื่อพระองค์มีพระราชภารกิจมากขึ้นจึงจำเป็นต้องหยุดพระราชนิพนธ์ เนื้อหาจึงกล่าวได้เฉพาะพระราชพิธีศรีสัจปานกาล ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือน ๕ เท่านั้น

รูปแบบคำประพันธ์

เริ่มต้นด้วย คาถาแลโคลงนมัสการ ต่อจากนั้นก็ได้อธิบายเนื้อหา ซึ่งแต่งเป็นความเรียงอธิบาย

เนื้อหา

เริ่มด้วยบทนำมีลักษณะเป็นประณามบทและคำชี้แจง ในที่นี้ใช้ว่า คาถาแลโคลงนมัสการ จำนวน ๒๐ บท ส่วนที่เป็นคำชี้แจงทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยแก้วต่อจากประณามบท

คาถาแลโคลงนมัสการ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาบาลีและแปลเป็นไทยด้วยโคลงสี่สุภาพ จำนวน ๒๐ บท ประกอบด้วย

๑. การกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย
๒. การแถลงพระราชประสงค์ในการทรงเรียบเรียงพระราชกรณียาณูสร
๓. วิธีการที่ทรงพระราชนิพนธ์ ทรงกล่าวถึงกระบวนการทรงงานว่าได้ทรงตรวจสอบอย่างดี
๔. การแนะนำและอำนวยการ ทรงแนะนำให้รูปแบบแผนพระราชพิธีเรื่องนี้ไปใช้ให้เหมาะสมแก่ยุคสมัย และขอความสุขสวัสดิ์มีแก่ผู้ที่ประพฤติตาม

ตัวอย่างคาถาแลโคลงนมัสการที่กล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย

๑ พุทโธ โย สุทฺธสันตानอ	อุตฺตมาย วิมุตฺตยา
จกฺขุมา สัพพญเญยสุ	ญาณนابقปฺภิกฺคโล ๑
๑ องค์ใดใสสร่างแผ้ว	สันดาน
ด้วยพระวิมุตติสาร	เสพย์สร้าง
ปรีชาจักขุชาญ	ชัดทั่ว ธรรมแฮ
ใครบ่เปรียบบุญอ้าง	ท่านด้วยปัญญา ๑

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ต่อจากบทประณามพจน์ได้พระราชนิพนธ์ส่วนนำที่เป็นคำชี้แจง ซึ่งพระราชนิพนธ์ย่อแก้วในย่อหน้าแรก นับเป็นการนำเข้าสู่เรื่อง ก่อนที่จะอธิบายความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีอย่างลึกซึ้งต่อไป

ตัวอย่างส่วนที่เป็นคำชี้แจง บัดนี้จะว่าด้วยราชประเพณี ซึ่งมีอยู่ในราชการทั้งปวง...

บัดนี้จะว่าด้วยราชประเพณี ซึ่งมีอยู่ในราชการทั้งปวง เปนพระราชพิธีมาแต่โบราณ บ้าง เปนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับบ้าง แลเปนการพระราชกุศล ทั้งธรรมเนียมราชการต่าง ๆ บ้าง จะเก็บรวบรวมไว้ตามที่ได้ทราบมาบ้าง ได้เห็นด้วยตาบ้าง พอให้รวบรวมลงในเรื่องเดียวกันได้ ดังนี้ จะว่าด้วยธรรมเนียมซึ่งเปนการประจำเดือนมีเสมอทั่วไปทุกปีไม่เว้นว่าง เมื่อถึงกำหนดการดั่งนั้นเข้าแล้ว เจ้าพนักงานกรมวังก็บาดหมายไปทุกหมู่ทุกกรมเอง พระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งไปทุกครั้งทุกคราวเหมือนหนึ่งการจร ชื่อในหมายนั้น ถ้าเปนการใหญ่ใช้ชื่อเจ้าพระยาธรรมาธิกรณธิบดี รับพระบรมราชโองการ ถ้าเปนการเล็กน้อย ใช้ชื่อพระยาบำเรอภักดิ์ พระยาอนุรักษราชมนเฑียรเปนต้นหมาย ให้ผู้อ่านฟังเข้าใจ ตามการที่สมควรนั้นเทอญ ฯ

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ราชประเพณีที่มีอยู่ในราชการทั้งปวง เปนพระราชประเพณีมาแต่โบราณบ้างเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับบ้าง และเป็นการพระราชกุศล ทั้งธรรมเนียมราชการต่าง ๆ บ้าง เก็บรวบรวมไว้ตามที่ได้ทราบมาบ้าง ได้เห็นด้วยตาบ้าง พอให้รวบรวมลงในเรื่องเดียวกันได้ ดั่งนั้นจะว่าด้วยธรรมเนียมซึ่งเป็นการประจำเดือนมีเสมอทั่วไปทุกปีไม่เว้นว่าง เมื่อถึงกำหนดการดั่งนั้นแล้ว เจ้าพนักงานกรมวัง ก็นัดหมายทุกหมู่ทุกกรมเอง พระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งไปทุกครั้งคราว

ส่วนเนื้อหา เปนพระราชพิธีโดยตรงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดหัวข้อไว้ ๔ เรื่อง ได้แก่ บริบททางประวัติศาสตร์ของพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล องค์ประกอบของพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล การประกอบพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล และการจำแนกลักษณะการถือน้ำ

ตัวอย่างการอธิบาย บัดนี้จะว่าด้วยการพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไป...

บัดนี้จะว่าด้วยการพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไป ความซึ่งกล่าวมาบัดนี้ ถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเพิ่มเติมการใกล้เคียงกับการถือน้ำแต่เพียงนี้ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีแรกซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชดำริห์ปลูกษาพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงศ์แลท่านเสนาบดี ว่าพระมหามณเฑียรตันภูมิกรพระองค์นี้ ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ได้ทรงเคารพนับถือเปนอันมาก

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ตัวอย่างการอธิบาย บัดนี้ได้ชี้แจงพระนาม ซึ่งจารึกในฐานพระ

พระนามที่ ๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชนี้ พระนามต้องกันกับในพระราชพงษาวดาร แต่ซึ่งเรียกว่าพระเจ้ามหาเดช พระเจ้าพุทธเดชนี้ จะเป็นคำเดิมเรียกกันมาอย่างนั้นบ้าง ถ้ามียะในพงษาวดารมอญ คือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ ก็ไม่ทราบ ด้วยฉบับเดิมนั้นหายสูญไป ยังหาไม่ได้ ถูจะเป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงพระราชดำริห์ ถูทรงแปลจากอันใดไม่ได้ทราบชัด แต่ในพระราชพงษาวดาร เรียกว่าขุนหลวงพัวพระองค์นี้ ควรนับเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ตัวอย่างการอธิบาย ดำเนินความในตำนานรัตนพิมวงษ์นั้นว่า...

ตथा ในกาลครั้งนั้น ยังมีเทวบุตรคนหนึ่ง ชื่อนาคเสน ก็จุติแต่ชั้นดาวดึงส์ ลงมาปฏิสนธิในมนุษยโลกย์ เกิดมาเป็นกุมารคนหนึ่งแล ฯ โส กุมารโรวัยแปดปีโต กุมารผู้นั้นถึงไวยวันคืนใหญ่มา ก็บวชในพระศาสนา เรียนเอาธรรมวินัย ในสำนักมหาธรรมรักขิตเถรเจ้าก็มีนั้นแล

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ตัวอย่างการอธิบายวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธี ในคำประกาศนั้นมีความว่า...

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ได้รับพระบรมราชโองการมารพระบัญชาสุรัสวดี ขอประกาศแก่เทพนิกรทั้งหลายเป็นอาทิ คือโลกบาลมหาเทวราช แลเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์อำนาจ มีทิพยโสทรทิพยจักขุเป็นอันประเสริฐ ซึ่งบังเกิดประดิษฐานอยู่ในทิพยพิมานมาศ อันมีนัยในภูมิพุกษบรรพตอากาศกาญจนรัตนมณฑล เป็นอาทิ ทั้งปวงทุกสถาน แลท้าวเทวราชซึ่งเป็นประธานาธิบดีในพระราชวราณาเขตร เป็นท้าวเทวศรียิ่งใหญ่ แลท้าวเทวราชที่ได้มีทิพยเทวานุภาพเป็นชั้นสองรองลงมา แลเทพยดาซึ่งมีทิพยศักดิ์พิเศษในประเทศนานา คือพระกุ่มเทพยดาอันสถิตอยู่ในจังหวัดพระนครแลเขตต์ดุสิตาน คือพระเสื้อเมืองพระทรงเมือง แลพระกาฬไชยศรีอันเรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์ แลเทพเจ้าอันรักษานพปฎลเสวตรฉัตรดิฉัตรศิริรัตนราชไชยวริยาธิปัตติ แลเทพเจ้าซึ่งรักษาในจังหวัดพระราชนิเวศน์บรมมหาราชสถาน เทพเจ้าอันอภิบาลเกษตรารามตามทิศานุทิศ เทพนิกรทั้งปวง ขอจงเจี่ยทิพยโสตรลงสดับรับคำประกาศนี้

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ตัวอย่างการอธิบายการประกอบพิธี ในวันขึ้นสามค่ำเวลาเช้า เสด็จออกที่วัดแล้ว...

ในวันขึ้นสามค่ำเวลาเช้า เสด็จออกที่วัดแล้ว ทรงนมัสการแลทรงศีลเหมือนอย่างเช่นว่าเมื่อคืนนี้ พระสงฆ์ถวายพรพระจบแล้ว ทรงประเคน แต่เรื่องทรงประเคนนี้ ภายหลังมาในแผ่นดินปัจจุบัน เห็นว่าเป็นที่เปื้อนเปราะ ขุนนางซึ่งจะเข้ามาถือน้ำต้องผ้านุ่งเปื้อนบ่อย ๆ

แล้วก็ต้องเลื่อนอาสนพระสงฆ์แฉวนอกเข้าไปนั่งชิดแถวใน เป็นการลำบาก จึงให้ไปเลี้ยงพระ
เสียที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก่อนเวลาถือน้ำ เพราะดั่งนั้น เมื่อออกไปถึงจุดเครื่องนมัสการแล้ว
พระมหाराชครูพิธิ เชิญพระชั้นหยกมาตั้งตรงนำพระแท่นมณฑล แล้วกรมแสงหอกดาบเชิญ
พระแสงศรพรหมาศ พระแสงศรปัลโยวาท พระแสงศรอัคนีวาท ถอดฝักส่งให้พระมหाराชครู
อ่านโคลงแข่งน้ำเป็นอักษรพราหมณ์ แลได้ถอดออกเป็นอักษรไทย บทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ โดย
ลำดับคั่นกันดังนี้

(พระราชกรณียาณูสร, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

วรรณกรรมเรื่องพระราชกรณียาณูสรเป็นวรรณกรรมที่บันทึกพระราชพิธีสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าในยุค
ที่สังคมไทยกำลังเผชิญหน้ากับตะวันตก จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกอธิบาย
พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลเป็นพระราชพิธีแรก ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่แสดงการจัดระบบระเบียบทางสังคม

๒.๕ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีขวด พ.ศ. ๒๔๓๑ เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์มีว่า กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่ง
เหมือนกับหอสมุดแห่งชาติในเวลานั้น มีความเห็นว่าพระองค์ทรงทำพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นประจำอยู่แล้ว ย่อม
ทรงรู้เรื่องการพระราชพิธีมากกว่าใครๆ จึงขอให้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เพื่อเป็นความรู้ต่อไปและเพื่อ
ประโยชน์กับเจ้าหน้าที่ในการพระราชพิธีนั้น ๆ จะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง ประกอบกับทรงเห็นว่า โคลงพระราชพิธี
ทวาทศมาสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราศนพิตยพันธุ์ไม่ครบ
๑๒ เดือน และเนื้อความเป็นนักขัตฤกษ์ของราษฎร และแต่งเป็นโคลง ทำให้ความไม่ละเอียด เพื่อให้คนรุ่นหลัง
ได้ทราบประเพณีของบ้านเมือง จึงทรงสืบสวนเรื่องพระราชพิธีมาเล่าสู่กันฟัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนในเวลาค่ำ
เมื่อทรงว่างจากราชการต่างๆ ต้องทรงพระราชทานให้ทันพิมพ์ทุกสัปดาห์ในหนังสือวชิรญาณ ของหอพระสมุดฯ
ทรงเริ่มตั้งแต่เดือน ๑๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงพระราชนิพนธ์ถึงเดือน ๑๑ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ก็มีพระราช
ธุระอื่นทำให้ไม่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อ

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วที่กรรมการวรรณคดีสโมสรตามพระราชบัญญัติ
วรรณคดีสโมสร พ.ศ. ๒๔๕๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ยกย่องว่าเป็น “ยอดของความเรียงอธิบาย” ประทับตราพระ
ราชลัญจกรรูปพระคเณศสำหรับวรรณคดีสโมสรไว้หน้าสมุดเป็นสำคัญ

ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ.
๒๓๙๖ ตรงกับเดือน ๑๐ แรม ๓ ปีกุญ มีพระนามเดิมว่า สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎ
บุรุษยรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตรสิริวัฒนราชกุมาร เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงเป็น “พระปิยมหาราช” พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้เป็นที่รักของประชาชนทรงเป็นนักปราชญ์ผู้เปี่ยมด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรม ตั้งแต่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ รวม ๔๒ พรรษา

ความเป็นมาและจุดมุ่งหมายในการแต่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ เนื่องด้วยในปีนั้นสมาชิกหอพระสมุดฯ ได้เลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นสมณายกประจำปี แต่ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงรับบัญชาการหอพระสมุดวชิรญาณแทน พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงหนังสือวชิรญาณให้น่าอ่านขึ้น โปรดฯ ให้ขอแรงสมาชิกฯ ที่มีความสามารถด้านการแต่งหนังสือช่วยกันแต่งเรื่องต่างๆ มาลงพิมพ์ และพระองค์จะทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานด้วย สมาชิกฯ จึงขอให้ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายเรื่องพระราชพิธี เพราะได้พบเห็น หรือกระทำแต่ไม่เข้าใจ

ในการพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เวลาหลังจากทรงปฏิบัติพระราชภารกิจทรงหนังสือราชการประจำวันเสร็จแล้ว เริ่มตั้งแต่เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือวชิรญาณ จนถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงติดพระราชธุระอื่น พระราชพิธีเดือน ๑๑ จึงไม่บริบูรณ์ ในการพระราชนิพนธ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาค้นคว้าจากหนังสือตำราทั้งหลาย เช่น กฎมณเฑียรบาล ซึ่งแต่งตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและทรงสอบถามจากผู้ทำพิธี เช่น พระมหาราชครูพราหมณ์ ทรงรวบรวมจากพระบรมราชาธิบาย พระราชนิพนธ์นี้พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๕๔

ทำนองแต่ง

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นความเรียงร้อยแก้วเชิงอธิบาย คล้ายกับมีพระราชดำรัสบอกเล่ากับผู้อ่าน เนื้อหา มีขนาดยาวประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คำเศษ ทรงพระราชนิพนธ์เนื้อหาสาระได้อย่างละเอียดลออแจ่มแจ้ง ทรงค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานและคำบอกเล่าของผู้รู้ ทำให้เรื่องราวมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ นำเสนอเรื่องราวเป็นลำดับขั้นตอนดี ใช้ภาษาง่าย มีการย้าคำ เน้นความ ให้ภาพ ให้ข้อคิดคมคาย ใช้โวหารเปรียบเทียบ และมีพระอารมณ์ขัน

ลักษณะเด่นของพระราชนิพนธ์

ลักษณะเด่นของพระราชพิธีสิบสองเดือนมี ๒ ประการ คือ

๑. เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เรื่องพระราชพิธีที่ถูกต้องถ่องแท้ที่สุด

๒. เป็นหนังสือที่มีการอธิบายความแจ่มแจ้งที่สุด และมีโวหารจับใจเหมือนฟังพระเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเอง วรรณคดีสโมสรซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดให้ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ยกย่องเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนว่าเป็นยอดความเรียงอธิบาย

ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์

๑. ทรงเริ่มต้นด้วยการชี้แจงตำราเดิมของการพระราชพิธีนั้นก่อน แล้วทรงชี้แจงเหตุการณ์ที่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ จนถึงพระราชพิธีนั้นได้เลิกไปแล้ว หรือยังกระทำอยู่

๒. ทรงสอบสวนตำราทั้งหลายที่มีอยู่ และรับสั่งถามผู้ทำการพิธี เช่น พระมหาราชครูพราหมณ์ ประกอบกับเรื่องที่พระองค์ทรงทราบมา เช่น จากพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และผู้อื่น ๆ ที่ใกล้ชิด

๓. ทรงวินิจฉัย และเรียบเรียงเป็นพระบรมราชาธิบาย

ลักษณะของพระราชพิธี

พระราชพิธีในราชสำนักของไทยที่เคยปฏิบัติกันมา มีลักษณะตามตำราทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ มีหลายพระราชพิธีเดิมปฏิบัติตามแบบพราหมณ์ก่อน เพราะศาสนาพุทธเดิมไม่มีพิธีใดๆ ต่อมาเมื่อพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือพระพุทธศาสนา ก็เพิ่มการประเพณีปฏิบัติซึ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ประเพณีมาก่อน เช่น การให้ทาน การถือศีล และการภาวนา การพระราชพิธีทั้งปวงเลือกแต่การประเพณีที่เป็นสุจริต ไม่รับการปฏิบัติที่เป็นโทษ เช่น การฆ่าสัตว์บูชายัญ พระราชพิธีทั้งหมดเป็นพิธีประเพณีที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงทำ ทรงปฏิบัติ

พระราชพิธีที่เป็นของพราหมณ์มาก่อน และมีการเติมการปฏิบัติแบบพุทธศาสนา เช่น พระราชพิธีจองเปรียง หรือการยกโคม ในเดือน ๑๒ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ หรือการทำบุญปลายปีในเดือน ๕

พระราชพิธีที่เป็นแบบของพราหมณ์เพียงอย่างเดียว เช่น พระราชพิธีกะติเกยา ที่เป็นพิธีเสี่ยงทายในเดือน ๑๒ และพระราชพิธีศิวาราตรี คือการบูชาพระอิศวรในเดือน ๓

พระราชพิธีที่เป็นพิธีพุทธอย่างเดียว เช่น การพระราชกุศลฉลองไตร หรืองานฉลองที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานผ้าไตรจีวรในการทอดพระกฐินในเดือน ๑๒ การพระราชกุศลเทศน์มหาชาติในเดือนอ้าย

พระราชพิธีที่เนื่องกับการปกครอง เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล ที่ทำในเดือนที่ตรงกับเวลาพระบรมราชาภิเษกของพระเจ้าแผ่นดิน พระราชพิธีศรีสัจปานกาล หรือพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา

พระราชพิธีที่เกิดขึ้นเพราะสภาพแวดล้อม หรืออากาศ เช่น พระราชพิธีไล่เรื้อ หรือไล่น้ำที่ยังไม่ยอมลด ในเดือนอ้าย ทำให้ข้าวที่สุกเสียหาย การลอยพระประทีป หรือลอยกระทง ในเดือน ๑๒ ที่มีน้ำเปี่ยมฝั่งและท้องฟ้าปลอดโปร่ง การพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้องในเดือนอ้าย ซึ่งเป็นเวลาที่กุ้งชุกชุม เหมาะสมที่จะนำมาทำขนมเบื้องเลี้ยงพระ

พระราชพิธีจำนวนไม่น้อยทำขึ้นเพื่อการเสี่ยงทายว่าบ้านเมืองจะอยู่ดีมีสุขหรือไม่ เช่น พระราชพิธีกะติเกยะ พระราชพิธีเคนทะทิ้งข่าง

เนื้อเรื่อง

เริ่มด้วยพระบรมราชาธิบายเหตุแห่งพระราชพิธีสำหรับพระนคร อธิบายถึงพระราชพิธีสิบสองเดือนที่มีมาในกฎหมายเทียรบาลครั้งกรุงเก่า ตลอดจนพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ยังทำอยู่ในกรุงรัตนโกสินทร์ และพระราชปรารภที่จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน แล้วจึงมีพระบรมราชาธิบายพระราชพิธีตามลำดับ โดยเริ่มจากพระราชพิธีเดือนสิบสอง จนถึงเดือนสิบ สิ้นสุดที่ พระราชพิธีเดือนสิบเอ็ดซึ่งเนื้อหายังไม่บริบูรณ์

พระราชพิธี ๑๒ เดือน มีดังนี้

พระราชพิธีในเดือนสิบสอง

๑. พระราชพิธีจองเปรียง หรือพิธีจุณคมัย

๒. พระราชพิธีกะติเกยา พิธีพราหมณ์ มีตามพระเพลิงคอยรับเสด็จพระเป็นเจ้า

๓. พระราชกุศลฉลองไตรปี ฉลองพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ซึ่งได้รับพระราชไตรปีทั่วพระราชอาณาจักร ราวปีละ ๕๐๐ ปี ๖๐๐ รูป

๔. พระราชพิธีลอยพระประทีป หรือลอยกระทงหลวง

๕. พระราชกุศลกาลานุกาล ทำบุญพระบรมอัฐิ พระอัฐิ

๖. พระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด

๗. พระราชพิธีฉัตรมงคล คือ การสมโภชพระมหาเศวตฉัตร เพื่อสวัสดิมงคลแก่ราชสมบัติ

ตัวอย่างการอธิบายพระราชพิธีจองเปรียง

๑ การพระราชพิธีในเดือน ๑๒ ซึ่งมีมาในกฎหมายเทียรบาลว่าพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคม ตรวจดูในความพิสดาร ในกฎหมายนั้นเองก็ไม่มีข้อความใดกล่าวถึงเสาโคมและการจุดโคมอย่างหนึ่งอย่างใดชัดเจน หรือจะเป็นด้วยเป็นการจิต ผู้ที่แต่งถือว่าใครๆ ก็เห็นตัวอย่างอยู่แล้วไม่ต้องกล่าว มีความแปลกออกไปนิดเดียว แต่ที่ว่าการพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม และเติม “ลงน้ำ” เข้าอีกคำหนึ่ง คำที่ว่า “ลงน้ำ” นี้จะแปลว่ากระไรก็สันนิษฐานยาก จะเข้าใจว่าเอาโคมที่เป็นโครงไม้ไผ่หุ้มผ้าที่ชักอยู่บนเสามาแต่ต้นเดือนลดลงแล้วไปทิ้งลงน้ำก็ดูเคอะไม่ได้การเลย หรืออีกอย่างหนึ่งจะเป็นวิธีว่าเมื่อลดโคมแล้ว ลอยกระทง สมมติว่าเอาโคมนั้นลอยไปตามลัทธิพราหมณ์ ที่พอใจลอยอะไรๆ จัดอยู่เช่นกับลอยบาปล้างบาป จะถือว่าเป็นลอยเคราะห์ลอยโศกอย่างไรก็ได้ดอกกระมัง การก็ตรงกันกับลอยกระทง ทางที่จะสมมติว่าลอยโคม ข้อความตามกฎหมายเทียรบาลมีอยู่แต่เท่านี้

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนอ้าย

๑. พระราชพิธีไล่เรือ บางทีเรียกพิธีไล่น้ำ ทำตอนน้ำลด และมักทำในปีที่น้ำลดเท่านั้น เพื่อให้เกี่ยวข้าวได้สะดวกและได้ผลดี

๒. พิธีฉเวียนพระโคกินเลี้ยง

๓. การพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นวันกี่ค่ำ และไม่มีการสวดมนต์ ทรงเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในละเลงขนมเบื้อง และนิมนต์พระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าพระและพระราชาคณะมาฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาที่กำหนดพระราชทานเลี้ยงขนมเบื้อง ในระยะนี้เพราะกุ้งชุกชุมและมีมันมาก ปีหนึ่งมีหนึ่ง เพราะไส้ขนมเบื่อนั้นต้องประกอบด้วยกุ้งจิ้งจกร้อย ส่วนข้าวในนาเมื่อน้ำลดข้าวก็เริ่มแก่ รอทที่จะสุกเก็บเกี่ยวได้ เป็นเดือนที่นาไร่กำลังบริบูรณ์

๔. การพระราชกุศลเทศนามหาชาติ เป็นเทศนาสำหรับแผ่นดิน และเป็นพระราชกุศลประจำปี กระทำในเดือนสิบเอ็ดวันขึ้น ๑๔ ค่ำ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำ มีเทศน์มหาชาติ วันแรม ๑ ค่ำ มีอริยสัจครบ ๓๐ กัณฑ์ (เดิมมี ๓๓ กัณฑ์) กำหนดเครื่องภัณฑคล้ายบริหารกฐิน

ตัวอย่างการอธิบายการพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง

๑ กำหนดเลี้ยงขนมเบื่อนี้ ว่าเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้ตกนิจเป็นวันที่หยุด จะกลับขึ้นเหนือ อยู่ในองศา ๘ องศา ๙ ในราศีธนู เป็นถึงกำหนดเลี้ยงขนมเบื่อนี้ ไม่กำหนดว่าเป็นกี่ค่ำวันใด การเลี้ยงขนมเบื่อนี้ ไม่ได้มีสวดมนต์ก่อนอย่างเช่นพระราชพิธีอันใด กำหนดพระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าพระ พระราชาคณะ ๘๐ รูปฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ขนมเบื่อนั้นเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ท้าวนาง เจ้าจอมมารดาเก่า เจ้าแม่ พนักงานดาตปะรำตั้งเตาละเลงข้างท้องพระโรง การซึ่งกำหนดเลี้ยงขนมเบื่อนี้ นับเป็นอย่างตรุษคราวหนึ่ง และเฉพาะต้องที่กุ้งมีมันมากจึงเป็นเวลาเลี้ยงขนมเบื่อนี้ แต่การเลี้ยงขนมเบื่อนี้ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่ได้เสด็จออกมาหลายปีแล้ว ค่อนอยู่ข้างจะเป็นการมีดๆ ฯ

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนยี่

๑. พระราชพิธีบูชาภิเชก ประทับบนกองดอกไม้เจ็ดสี เจริญพระนขา พราหมณ์ทั้ง ๘ ถวายพระพร

๒. การพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย เป็นพิธีใหญ่และทำบุญตรุษ เปลี่ยนปีใหม่ของพราหมณ์ จัดทำขึ้นที่เทวสถานทั้งสามของพระนคร ได้แก่ เทวสถานพระอิศวร พระมหาวิฆเนศวร และพระนารายณ์ พิธีตรียัมพวาย เป็นพิธีต้อนรับพระอิศวร ส่วนพระราชพิธีตรีปวายเป็นพิธีต้อนรับพระนารายณ์ที่เสด็จมาเยี่ยมโลกเทวดา เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี จะมาประชุมพร้อมกันกับมนุษย์ มีการโล้ชิงช้าถวาย ชาวบ้านจึงเรียกว่าพิธีโล้ชิงช้า

๓. การพระราชกุศล ถวายผ้าจำนำพรรษา ทำเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลเพิ่มเติมให้กับพระบรมอัฐิ พระอัฐิ ที่ประดิษฐานอยู่ในพระอารามให้ทั่วถึงกัน พระราชกุศลนี้เริ่มมีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยมีพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษตามอารามต่างๆ ที่มีพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ มีพิธีสวดมนต์เลี้ยงพระ และถวายปัจจัยไทยทานแล้วทอดผ้าสดับปรกณของหลวง

ตัวอย่างการอธิบายการพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย

๑. การพระราชพิธีตรียัมพวาย ซึ่งเปลี่ยนมาแต่เดือนอ้าย การพิธีนี้ซึ่งกำหนดทำในเดือนอ้าย คงจะเป็นเหตุด้วยนับเปลี่ยนปีเอาต้นฤดูหนาวเป็นปีใหม่ของพราหมณ์ตามเช่นแต่ก่อนเราเคยใช้มา แต่การที่เลื่อนเป็นเดือนห้านั้นจะไว้ชี้แจงต่อเมื่อว่าถึงสงกรานต์ การที่เลื่อนมาเป็นเดือนยี่นี้ก็ได้อธิบายแล้วในคานา บัดนี้จะขอกล่าวตัดความแต่เพียงตรียัมพวายตรีปวายนี้เป็นพิธีปีใหม่ของพราหมณ์ ตรงกันกับพิธีมะหะหร่าของพวกแขกเจ้าเซ็น นับเป็นทำบุญตรุษเปลี่ยนปีใหม่ จึงเป็นพิธีใหญ่ของพราหมณ์

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนสาม

๑. พิธีธานยเทาะห์ คือพิธีเผาข้าว โปรตให้ตั้งโรงพิธีที่ทุ่งนาหลวง เอารวมข้าวทำฉัตร โปรตให้เผา มีพระอินทร์แต่งเชียวกับพระพรหมแต่งแดงมาแย้งกัน ใครแย้งได้จะมีคำทำนายทำนายองพิธีเสี่ยงทาย ให้ประชาชนที่มีความหวาดวิตกกาลดิร้ายในปีต่อไปว่าจะทำนาได้ผลหรือไม่ ได้รู้แก่กระหาย เป็นอุบายระงับใจคนฟุ้งซ่าน เชื่อนิมิตโชคกลาง แล้วคิดการทุจริตเป็นผีซ้ำด้าพลอยให้เกิดการยุ่งเหยิง เมื่อได้เห็นเสี่ยงทายได้นิมิตคืออยู่ก็ไม่อาจคิดฟุ้งซ่านฝันฟ้าดินไปได้ เป็นการแสดงน้ำใจดินฟ้า และพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นที่เกรงขามแก่คนทั้งปวง

๒. พิธีศิวาราตรี เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์ คล้าย ๆ มหาปวารณา พราหมณ์จัดการทำกันเอง ไม่มีของพระราชทาน

๓. การพระราชกุศลมาฆบูชา เป็นวันที่พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ นับเป็นวันมาฆบูชา เป็นวันที่ระลึกคราวพระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ รูป ได้มาประชุมพร้อมเพรียงกันโดยมิได้นัดหมาย

๔. การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน เกิดขึ้นเนื่องจากในคราวตรุษจีน พวกจีนนำสุกร เป็ดไก่ มาถวายมากมาย ควรจะให้เป็นในพระราชกุศล ได้โปรดให้มีเลี้ยงพระสงฆ์สามวัน ให้ฝ่ายหน้าฝ่ายในร่วมพระราชกุศลด้วย

ตัวอย่างการอธิบายพิธีศิวาราตรี

ส่วนพิธีศิวาราตรีนี้ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์คล้ายๆ มหาปวารณา จึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม พิธีนี้ทำในเดือนสามขึ้น ๑๕ ค่ำ คือเวลาค่ำพระมหाराชครูทำพิธีเริ่มแต่กระสุทธีอัตมสุทธีตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเอาเสาปักสี่เสา เชือกผูกคอหม้อโยงเสาทั้งสี่ ภายใต้อ้อมตั้งพระศิวลึงค์ เจาะหม้อให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อย เอาขลุ่ยสอดไว้ในช่องหม้อที่เจาะนั้นเฉพาะตรงพระศิวลึงค์ ให้น้ำหยดลงถูกพระศิวลึงค์ทีละน้อยแล้วไหลลงตามรางซึ่งรองรับพระศิวลึงค์ ซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเห็นเรียกว่าโยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากรางนั้น เติมน้ำและเปลี่ยนหม้อไปจนตลอดรุ่ง เวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงข้าว

หม้อหนึ่งในทิวสถาน เจื่อน้ำผึ่งน้ำตาลมนเนยและเครื่องเทศต่างๆ สุกแล้วแจกกันกินคนละ เล็กคนละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันลงอาบน้ำในคลอง สระผมด้วยน้ำที่สรงพระ ศิวลึงค์ ผมที่ร่วงในเวลาสรงนั้นเก็บลอยไปตามน้ำ เรียกว่า ลอยบาป เป็นการเสร็จพิธีควา ราชตรีในวันเดียวนั้น แต่การพิธีนี้ไม่มีของหลวงพระราชทาน เป็นของพราหมณ์ทำเอง เมื่อ พิเคราะห์ดูการทำนี้เห็นว่าจะเป็นการยอมมาเสียแต่เดิมแล้ว

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนสี่

๑. พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นพิธีใหญ่มีโหมกฤษณ์พระสงฆ์สวดมนต์ ๖๘ รูป ทำน้ำพระพุทธรูป พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ หม่อมเจ้าที่โปรดปราน โปรดให้มาเทศาภิบาลเป็นเกียรติมีประกาศเทวดา ยิงปืนใหญ่ รอบพระนคร

๒. พิธีตรุษ ฉลองไตรก่อนปีเก่า ใช้พระสงฆ์ในกรุงเทพฯ ประจำวัดที่มีพระอัฐิ สดับปกรณ์ เวลาเย็นมี แห่พระ พระบรมวงศานุวงศ์ไปร่วมพร้อมกัน

ตัวอย่างการอธิบายพิธีตรุษ

ในการพระราชพิธีเดือน ๔ กับเดือน ๕ นี้ติดเนื่องกัน เพราะตัวนักขัตฤกษ์ ที่เรียกว่า ตรุษเองนั้นก็คาบปี คือวันแรม ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ขึ้นค่ำหนึ่งเสียแล้ว การจึงต้องติดเนื่องพัวพัน กันไป ครั้นจะตัดเอาสงกรานต์เป็นเดือน ๕ ก่อนสงกรานต์เป็นเดือน ๔ ตามความจริงซึ่งเป็นอยู่ดังนั้น คือถือน้ำในเดือน ๕ ก็เรียกว่าถือน้ำพระราชพิธีตรุษ เป็นต้น ก็จะต้องว่า ตลอดจนคเชนทร์ศวนานซึ่งเป็นคู่กัน จะชักให้ยืดยาวเลิงเจิงมากแล้วจะต้องฟันชื่อเดือน อยู่ ครั้นจะตัดเอาแรม ๑๕ ค่ำ และขึ้นค่ำหนึ่งให้ขาดเป็นรายเดือนไป การพระราชกุศลใน กระบวนตรุษก็ขนานคาบเกี่ยวกัน จึงได้ขอแบ่งการวันใด ซึ่งเห็นว่าควรจะว่าในเดือน ๔ เสีย ให้เสร็จทีเดียวเช่นกาลานุกาล เพราะเป็นของต่อพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ก็กลัวว่าเสีย

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนห้า

๑. สักเวยเทวดา สมโภชเครื่องเลี้ยงปีใหม่

๒. พระราชพิธีศรีสัจปานกาล หรือพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัจจาประชุมข้าราชการ ทำสัตย์สาบานแล้วดื่ม น้ำ ชำระพระแสง แสดงความจงรักภักดี

๓. พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน การพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก ของพราหมณ์พฤติบาท เป็น กระบวนเรื่องคชกรรมกรของหมอช้าง ว่าทำเพื่อให้เจริญสิริสวัสดิมงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นพระราชพาหนะและ กำลังแผ่นดิน และบำบัดเสนียดจัญไรในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ด้วยช้างทั้งปวงด้วย

๔. พิธีทอดเชือกตามเชือก หรือพิธีคลี่เชือก ขดเชือก เป็นพิธีย่อยของ ๓ ทำเพื่อสวัสดิมงคล เป็นการไหว้ครู บูชาเจ้านายที่ต้องการฝึกหัดช้างให้ชำนาญ แล้วมีการฉลองเล่นสนุก

๕. แห่สนามใหญ่ เสนาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้จัดร่วมกันเป็นกระบวนใหญ่ มีช้าง ม้า คน อาวุธครบครัน แห่แต่เช้าจนบ่าย อาวุธที่นำมาใช้ต้องหามาเองเป็นอาวุธจริง เมื่อแห่เสร็จแล้วมอบอาวุธทั้งหมดเข้าคลังสรรพยุทธ พระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานเงินหลวงให้ตามราคา ตอนเย็นมีมวย กระบี่กระบองฉลอง เป็นพิธีใหญ่ต้องใช้จ่ายมาก

๖. คเชนทร์สวนาน ใช้สมโภชฉลองช้างม้าประจำพระนคร ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีพราหมณ์ แต่ใช้พุทธศาสนาเป็นหลัก มีการแห่ช้างม้าเป็นกระบวนใหญ่ทั้งวังหลวงและวังหน้า แล้วมีการละเล่นชุดสั้น ๆ ให้ประชาชนชม พิธีนี้นอกจากทำให้ราษฎรได้สนุกตื่นตาตื่นใจแล้ว ยังจะเป็นสวัสดิมงคลแก่พระนคร เป็นที่เกรงขามแก่หมู่ปัจเจกมิตรเป็นเหตุให้ราษฎรมีความสวามิภักดิ์รักใคร่ในพระเจ้าแผ่นดินยิ่งขึ้น

๗. พิธีสงกรานต์ ฉลองวันขึ้นปีใหม่ของไทย

๘. พระราชกุศลก่อพระทรายและตีข้าวบิณฑ์ มีการทำบุญตักบาตร สวดมนต์ สรงน้ำพระ ฟังธรรม และเล่นสนุก

ตัวอย่างการอธิบายพิธีทอดเชือก ตามเชือก

การพระราชพิธีตามเชือก ในวันขึ้นสี่ค่ำเวลาเช้าก็เหมือนกันกับเวลาค่ำ แยกแต่พับเชือกบาทที่ทางไฉนนั้นเรียกว่าตามเชือก แต่ไม่ได้มีการเสด็จหรือมีผู้ใดไปประชุมดังเช่นเวลาค่ำ แต่เดิมมาในการพระราชพิธีนี้มีเงินที่พราหมณ์จะได้ตักตวงเดียว นอกนั้นได้แต่ผ้าขาวที่รองอาสนะเทวรูป และรองเชือกทั้งของบูชาต่างๆ ฯ

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนหก

๑. พระราชพิธีพืชมงคล ทำขวัญพืชพรรณต่างๆ มีข้าว เป็นต้น ทำเป็นพิธีสงฆ์ ณ ท้องสนามหลวง

๒. พิธีจรดพระนังคัล เป็นพิธีพราหมณ์ ทำที่ทุ่งสัมปถยานนอกพระนคร ชาวบ้านเรียกแรกนา มีพระยาผู้แรกนามาทำพิธีเป็นงานใหญ่แทนองค์พระมหากษัตริย์

๓. พระราชพิธีวิสาขบูชา ทำเป็นที่ระลึกการที่พระพุทธเจ้าได้ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยวิสาขฤกษ์ พิธีนี้จะบูชาพระรัตนตรัย ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างการอธิบายพระราชพิธีวิสาขบูชา

บัดนี้จะว่าด้วยการวิสาขบูชาต่อไป การวิสาขบูชาที่ทำมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้นตลอดจนรัชกาลที่ ๓ ก็เป็นการคงยืนที่อยู่ คือมีการพระราชกุศลเช่นได้พรรณนามาแล้วข้างต้น แต่ในท้ายรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม โปรดให้ทำเกยขึ้นสำหรับตั้งพระสถูปมหาสถานรอบพระอุโบสถ และวิสาขบูชาก็ให้เชิญพระพุทธรูปออกตั้งแล้วมี

เทศนาปฐมสมโพธิ ในสัปบุรุษหายกันไปฟังและเที่ยวนมัสการพระพุทธรูป ที่วัดพระเชตุพนก็ให้มีตะเกียงรายรอบกำแพงแก้วเพิ่มเติมขึ้น แต่การอื่นๆ ก็คงอยู่ตามเดิม ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดารามเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนเจ็ด

๑. พระราชพิธีเคณฑะทึงข้าง เป็นพิธีเสี่ยงทายของพราหมณ์ชาวพระนครจะมาประชุมกันดูพระครูพราหมณาจารย์ทึงข้างทำนายความเป็นไปของพระมหากษัตริย์และบ้านเมืองในปีนั้นๆ

๒. พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท หรือบางที่เรียกว่าพิธีนารายณ์บรรทมสินธุ์ เสนาบดีผู้ใหญ่จตุสดมภ์ ทำพิธีชำระพระบาท ณ อ่างทองรองพระบาท แล้วเสด็จลงทรงสนานในมณฑปกลางสระบุรีหิตถาวรมุรธาภิเษก แล้วทอดฉลองพระองค์ เปลื้องพระภูษาให้พราหมณ์

๓. การพระราชกุศลสลากภัต เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลเพิ่มเติมสำหรับหน้าฝน นิมนต์พระไปถวายของ แต่พระจะต้องจับสลากตามแต่จะได้อะไร ส่วนมากมักจะเป็นจีวรต่าง ๆ ของใช้ ของกินมีผลไม้ เช่น ทุเรียน เป็นต้น

๔. พระราชกุศลหล่อเทียนพรรษา

ตัวอย่างการอธิบายพระราชพิธีเคณฑะทึงข้าง

“ครั้นถึงเดือน ๗ นักขัตฤกษ์พระราชพิธีเคณฑะ ชาวพนักงานก็ตกแต่งสถานพระสยามภูวนาล อันเป็นเทวสถานหลวงให้สะอาดสะอ้าน ชาวพระนครก็มาสนับนิตประชุมกันคอยดูพราหมณาจารย์จะทึงข้างเสี่ยงทาย จึงพระครูแพทางคศาสดรราชไตรเพทกับหมู่พราหมณ์ ก็ผูกพรตบูชาสมิทธิพระเป็นเจ้า เป่าสังข์ถวายเสียงแล้วสังข์เวยบวงสรวงข้าง อันกระทำด้วยเนาวโลหใหญ่ประมาณเท่าผลแดงอุลิต สมมติว่าพระสยาม สามกำลังบุรุษจึงจะชักสายทึงข้างให้หมุนได้ อันข้างนั้นเป็นที่เสี่ยงทายตามตำรับไตรเพท ถ้าข้างดังเสียงเสนาะหมุนนอนวันได้บาทนาฬิกา มีแต่ยังมีได้หย่อนก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตริราชเจ้าจะทรงสุภาพพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศทั้งปวง สมณะชีพราหมณ์คฤหบดีเศรษฐี และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ล้วนทั้งพระนครขอบขันขี้มาอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตรายต่างๆ หนึ่งโสดแม้ว่าข้างหมุนมิได้นอนวัน ทั้งสำเนียงก็ไม่เสนาะสนั่นอันตรายด้วยเหตุต่างๆ พราหมณาจารย์ก็ทำนายว่าบ้านเมืองจะมีสบายในชวปีนั้น”

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนแปด

๑. พระราชพิธีเข้าพรรษา พระภิกษุจำพรรษา เป็นตอนที่เจ้านายทรงผนวช

๒. การพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา เทียนพรรษาที่ต้องลงทุนรอนมากก็เป็นที่ชื่นชมในพระราชกุศล เทียนพรรษานี้เมื่อประดับประดาเครื่องพิมพ์สีผึ้งเรียบร้อยแล้ว ก็ส่งไปตามหัวเมืองให้ทันจุด เหลือนอกนั้นให้เป็นของกรุงเทพฯ ให้ยกมาตั้งที่เจดีย์ท้องพระโรง มีสายสัญญาณวงรอบ พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวด ตั้งแต่เริ่มขึ้น ๑๓ ค่ำ พระพุทธรูปให้พระปางห้ามสมุทรเป็นประธาน ในพิธีขึ้น ๑๔ ค่ำ เลี้ยงพระ ๑๔ ค่ำ กลางคืนล่าง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เข้าจึงเสด็จพระราชดำเนิน ออกเลี้ยงพระสงฆ์ราชาคณะ ๓๐ รูป เทียนพรรษาที่จุด นั้นต้องใช้ไฟฟ้าส่องด้วยพระแวนลงยาราชาวดี เพราะต้นตำราบอกว่ามาจากดวงอาทิตย์ เป็นไฟบริสุทธิ์ถือว่าเป็นมงคล

๓. การพระราชกุศลถวายพุ่มพรรษา เมื่อพระราชทานเทียนให้ไปจุดตามวัดต่าง ๆ เสร็จก็เสด็จขึ้นเป็นสิ้นพระราชพิธีในเวลาเช้า บ่ายวันแรม ๑ ค่ำ เวลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินสดับปกรณ์กาลานุกาล เหมือนอย่างเดือนอื่น ๆ ทุกคราว จะแปลกแต่มีเครื่องสักการะสำหรับเข้าพรรษา ทรงประเคนองค์ละตะลุ่ม เมื่อพระสงฆ์กลับเสด็จพระราชดำเนินออก เปลื้องเครื่องทรงพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร ในวันนักขัตฤกษ์เข้าพรรษา ๓ วันนี้ มีการสวดมหาชาติคำหลวงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๔. การเปลี่ยนเครื่องทรงพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร กำหนดในเวลาเปลี่ยนตามฤดูกาลปีละ ๓ ครั้ง คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ แปรเข้าวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง ทรงเครื่องอย่างหม่อมดอง (คือการห่มผ้าของพระสงฆ์แบบหนึ่งโดยห่มเฉียงบ่าคือเปิดบ่าขวา ปิดบ่าซ้าย พาดสังฆาฏี แล้วคาดอกด้วยผ้ารัดอก การหม่อมดองถือว่าเป็นการนุ่งห่มของพระธรรมยุตินิกาย แต่ปัจจุบันเป็นการห่มครองที่นิยมในกลุ่มพระฝ่ายมหานิกายมากกว่า ฝ่ายธรรมยุติไม่มีใครนิยมแล้ว นิยมห่มในภาคเหนือของประเทศ) ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนสิบสองไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสี่ เป็นหมั้นตฤดู เปลี่ยนเป็นผ้าทรงคลุม ทำด้วยทองคำเป็นหลอดลงยาราชาวดีร้อยลวดคลุมทั้งสองพระพาหา ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนสี่ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนแปด เป็นคิมหันตฤดู ทรงเครื่องต้นเป็นเครื่องทองคำลงยาราชาวดี ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ

ตัวอย่างการอธิบายพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา

๑ เทียนพรรษาที่ต้องลงทุนรอนมากอย่างแต่ก่อน ก็เป็นที่น่าจะชื่นชมยินดีในส่วนพระราชกุศล และเป็นที่น่าจะอวดให้พระสงฆ์ได้อนุโมทนา เพราะฉะนั้นยกเสียแต่เทียนพรรษาหัวเมือง เมื่อประดับประดาเครื่องพิมพ์สีผึ้งภายนอกเสร็จแล้ว มาถวายตัวทรงจบพระหัตถ์ ส่งขึ้นไปก่อนจะได้จุดทันกลางเดือน ที่เหลือนอกนั้นเป็นส่วนกรุงเทพฯ ให้ยกเข้ามาตั้งที่เจดีย์ท้องพระโรง มีสายสัญญาณวงรอบแล้วให้มีการสวดมนต์ พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวดมนต์ตั้งแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำ แต่พระพุทธรูปใช้พระห้ามสมุทร ฉ้นเวรตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นวัน ๑๔ ค่ำเลี้ยงพระ ก็คล้ายกันกับฉ้นเวรนั่นเอง แต่มีศุภรัตเข้ามาตะโกนทูลจำนวนเทียนที่หน้าพระสงฆ์ เพื่อจะให้ได้ทรงอนุโมทนา พระสงฆ์กลับไปแล้ว ทรงพระสุหร่ายประพรมและเจิมเทียนพรรษานั้นทุกเล่ม เจ้าพนักงานจึงนำไปตั้งในพระอุโบสถต่างๆ ตามที่มีกำหนด ใน

วันขึ้น ๑๔ ค่ำเวลากลางคืนนั้นว่าง ต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาเช้า จึงเสด็จพระราชดำเนินออกวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม เลี้ยงพระสงฆ์ราชาคณะ ๓๐ รูป ทรงจุดเทียนพรรษาในวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนเก้า

๑. พิธีตุลาการ เป็นพิธีสะเดาะเคราะห์หรือบำเพ็ญทานอย่างหนึ่งตามพิธีพราหมณ์เอาเงินซึ่งให้หนัก
เท่าพระองค์แล้วสะเดาะพระเคราะห์ให้แก่พราหมณ์ เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลไปด้วย แต่ตามกฎหมายเพียร
บาลนั้นมีพิธีมากมาย และเป็นการใหญ่ มีตราขุใหญ่อยู่กลางท้องพระโรงพระเจ้าแผ่นดินทรง “ถีบ” (ซัง) แล้ว
พระอัคมเสถีบแล้วพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์แก่กลับแล้วมีงานสมโภชเลี้ยง

๒. พระราชพิธีพืชมงคล เป็นพิธีขอฝน เรียกเต็มๆ ว่าพระราชพิธีพืชมงคล มหาเมฆบูชา ซึ่งทำ
เป็นปกติ เว้นปีใดที่ฝนตกบริบูรณ์

ตัวอย่างการอธิบายพระราชพิธีพืชมงคล

๑ พิธีนี้เหตุใดจึงไม่มีในกฎหมายเทียรบาลและในจดหมายขุนหลวงหาว่าทั้งสองแห่งก็
ไม่ทราบเลย จะว่าไม่เคยทำที่กรุงเก่าก็ว่าได้ ด้วยในตำราของพราหมณ์ก็มีอยู่ว่าเดือน ๙
พระราชพิธีพืชมงคลมหาเมฆบูชา มีวิธีซึ่งจะทำชัดเจน อนึ่งการพิธีขอฝนนี้ก็ดูเป็นพิธี
สำคัญ มีเครื่องเตือนที่จะให้เลิกไม่ได้อยู่ คือถึงว่าเจ้าแผ่นดินจะดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม
มิได้ปรวนแปร ซึ่งคนบางพวกมักพาลว่าดินฟ้าอากาศมักจะจะเป็นไปตามอาการของเจ้า
แผ่นดินประพฤติ การฝนแล้งข้าวแพงนี้ ดูก็ไม่ใคร่จะเลือกเวลา มีเรื่องราวโบราณและเรื่อง
ใหม่ๆ หลายเรื่อง ที่ได้กล่าวถึงว่าเวลาฝนแล้งข้าวแพง เจ้าแผ่นดินนั้นตั้งอยู่ในยุติธรรม ทรง
พระกรุณาแก่อำณาประชาราษฎร์ที่ต้องอดอยาก ทรมานพระองค์ต่างๆ เพื่อจะให้ฝนตก

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนสิบ

๑. พระราชพิธีสารท สารทเป็นนักขัตฤกษ์ที่นิยมของคนทั่วไปว่าเป็นสมัยที่จะได้ทำบุญเมื่อ ปี เดือน
วัน คีน ล่วงมาได้ถึงรอบเดิมเป็นของพราหมณ์ ต่อมาพุทธศาสนาได้เอาอย่าง

๒. การพระราชกุศลในพิธีสารท

๓. พิธีกวนข้าวทิพย์ หรือการกวนข้าวปายาสเป็นพิธีเพื่อที่จะให้เกิดสวัสดิมงคลแก่พระบรมวงศานุวงศ์
และข้าราชการที่อยู่ในกรุงเทพฯ รับพระราชทานระงับโรคภัยอันตรายต่าง ๆ ส่วนยานุสนั้นเป็นการป้องกันข้าว
ในนามิให้อันตราย แต่ต้องการให้งามบริบูรณ์จึงประกอบพิธีขึ้น

๔. การพระราชกุศล กาลานุกาล เจ้าพนักงานเชิญพระบรมอัฐิ พระอัฐิเท่าจำนวนที่เคยสดับปกรณ์
ออกประดิษฐานบนพระที่นั่งเศวตฉัตรและโต๊ะเงิน

๕. พระราชกุศลดักบาตรน้ำผึ้ง การดักบาตรน้ำผึ้งเพิ่งเกิดใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการที่ทำนั้นไม่สู้จะเป็นราชการสำหรับแผ่นดินนัก ทำเป็นส่วนธรรมเนียมหรือเฉพาะแต่วัดบวรนิเวศ เหตุที่มีการดักบาตรน้ำผึ้ง เพราะถือว่าน้ำผึ้งเป็นทั้งยาและอาหาร และการพระราชกุศลนี้ยังคงดำเนินอยู่

ตัวอย่างการอธิบายพระราชกุศลดักบาตรน้ำผึ้ง

๑ การดักบาตรน้ำผึ้งนี้ ไม่ได้เป็นพระราชกุศลซึ่งมีมาในเรื่องราวเก่าๆ ปรากฏในหนังสือแห่งใด เป็นการเพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เหมือนอย่างวิสาขบูชาและมาฆบูชา ทำอนุโลมตามผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาแต่ก่อนได้เคยทำมา แต่การทำนั้นก็ไม่สู้จะเป็นราชการสำหรับแผ่นดินนัก ทำเป็นส่วนธรรมเนียม หรือเฉพาะแต่วัดบวรนิเวศด้วยอีก เป็นการของวัดมากกว่าของบ้าน คือเมื่อเวลาทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ได้เคยมีการวิสาขบูชา มาฆบูชา ดักบาตรน้ำผึ้ง เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้ทรงยกเข้ามาทำในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีในเดือนสิบเอ็ด

๑. อาษายุขพิธี มีโหม่งครุ่ม ระบำนโหรเท็ก อินทเกรี ดนตรี และแข่งเรือ ตกลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่มีแข่งเรือจริง ๆ แต่มีพิธีเพิ่ม คือ พิธีทอดเชือก ตามเชือก ขึ้น ๕ คำ แห่คนท้าวสวนขึ้น ๖ คำ สมโภชพระยาช้าง

๒. พิธีออกพรรษา ลอยพระประทับแปดแรม ๕ คำจนสิ้นเดือนพระกฐิน

ตัวอย่างการอธิบายการอาษายุขพิธี

“เดือน ๑๑ การอาษายุขพิธี มีโหม่งครุ่มซ้ายขวาระบำนโหรเท็กอินทเกรีดนตรี เข้าทรงพระมหามงกุฎราชูปโภค กลางวันทรงพระสุพรรณมาลา เยืนทรงพระมาลาสุกหรั่ง สะพักขมพู สมเด็จพระอัครมเหสีพระภรรยาทรงสุพรรณมาลาลงแพรลายทองทรงเสื้อ พระอัครชายาทรงพระมาลาราบงแพรดารากรทรงเสื้อ ลูกเธอหลานเธอทรงศรีภทมวาทรงเสื้อ พระสนมใส่สนองเกล้าสะพักสองบำ สมรรลไชยเรือตัน ไกรสรมุขเรือสมเด็จพระอัครมเหสี สมรรลไชย ไกรสรมุขนั้นเป็นเรือเสียงทวย ถ้าสมรรลไชยแพ้ไซ้ ข้าวเหลื่อเกลื่ออิมสุขเกษม เปรมประชา ถ้าสมรรลไชยชนะไซ้ จะมียุค”

(พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

พระราชพิธีสิบสองเดือนให้ความรู้ด้านคติความเชื่อทั้งพุทธและพราหมณ์ และด้านการพระราชพิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี อันประกอบด้วยความเป็นมาและแนวทางการปฏิบัติอย่างละเอียด ทั้งยังมีคุณค่าทางวิชาการด้วยการค้นคว้าหาข้อมูลนำมาอ้างอิงไว้อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ยังมีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ การใช้

ภาษา และการนำเสนอมีชีวิตชีวาน่าอ่าน ตลอดจนการสอดแทรกอารมณ์ขัน เป็นวรรณกรรมเอกที่เป็นต้นแบบให้ผู้อื่นได้ใช้ศึกษาตราจนปัจจุบันนี้

สรุป

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงจะมีเนื้อหาอธิบายพระราชพิธีที่จัดขึ้นในแต่ละเดือน จะเห็นว่าเป็นวรรณกรรมที่บันทึกความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี พระราชพิธี พิธีกรรม และสะท้อนให้เห็นที่มาของการจัดการพระราชพิธี อีกทั้งยังปรากฏความคิดความเชื่อที่แฝงอยู่ในการพระราชพิธีต่าง ๆ เมื่ออ่านแล้วจะเห็นคุณค่าของวรรณกรรมประเภทนี้ทำให้เกิดความเข้าใจถึงความคิดของคนไทยในอดีตได้ดี

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงมีลักษณะอย่างไร
๒. จงอธิบายเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ
๓. วรรณกรรมเรื่องพระราชกรณียาณูสรเป็นที่มาของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเรื่องใด
๔. จงอธิบายเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน
๕. จงเปรียบเทียบการอธิบายของวรรณกรรมเรื่องโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสกับพระราชพิธีสิบสองเดือน

รายการอ้างอิง

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๖๔). **พระราชกรณียานุสร**. จาก <https://vajirayana.org/>
- นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. (๒๕๔๘). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณีของไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ.
- บาหยัน อิมสำราญ. (๒๕๕๙). **วรรณคดีพระราชพิธี**. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เบญจมาศ พลอินทร์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- บาราบปรปักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา. (๒๕๖๔). **โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส**. จาก <https://vajirayana.org/>
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (๒๕๕๗). “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ “๑๐๐ ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.
- วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑**. (๒๕๕๖). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๒๘). **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
- สายทิพย์ นุกูลกิจ. (๒๕๓๓). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณี**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๓ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี

- ๓.๑ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี
- ๓.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ
- ๓.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. อธิบายลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีได้
๒. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และการประกอบพิธีของลิลิตโองการแข่งน้ำได้
๓. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และการประกอบพิธีของคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย ใช้สื่อพาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน สอบถามเบื้องต้นว่านักศึกษารู้จักวรรณกรรมที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงเรื่องใดบ้าง มอบหมายให้นักศึกษาเตรียมอ่านตัวบทวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างบางสำนวน มาล่วงหน้า

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังคำบรรยาย นำเสนอความคิด ร่วมกันอภิปรายศึกษาเอกสารประกอบการสอน และรายงานหน้าชั้นเรียน

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน อาจารย์อธิบายสรุป นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท เชื่อมโยงความรู้ไปสู่การเรียนรู้ในบทต่อไป

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยต์

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน

๒. การค้นคว้าของนักศึกษา

๓. การทดสอบย่อย

๔. การสอบกลางภาค

บทที่ ๓

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี

๓.๑ ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีประเภทนี้เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมพิธีใดพิธีหนึ่ง และใช้อ่านในพระราชพิธีสำคัญ หรืออาจเรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่า วรรณกรรมประกอบพระราชพิธี ซึ่งปรากฏวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น ประกาศการพระราชพิธี ลิลิตโองการแข่งน้ำ และคำฉันท์ดุขุขี้สังเวย การอ่านวรรณกรรมประเภทนี้จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจองค์ประกอบของการพระราชพิธี ขั้นตอนต่าง ๆ ในการพระราชพิธี และความคิดที่แฝงอยู่ในตัวบทที่ใช้อ่านในการพระราชพิธี นอกจากนี้วรรณกรรมเหล่านี้ยังแสดงถึงความขลัง ศักดิ์สิทธิ์ และน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระราชพิธีนั้น เช่น ในการแต่งลิลิตโองการแข่งน้ำเพื่อใช้ในการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาหรือพระราชพิธีต๋ม่น้ำสาบาน คำกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นพยานลงโทษผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ และอวยพรให้ผู้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์มีความสุขความเจริญ เมื่อผู้เข้าร่วมในพิธีได้ฟังก็จะรู้สึกหวาดกลัวที่จะกระทำความผิด เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทนี้จึงเน้นแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของพระราชพิธีได้มากยิ่งขึ้น

ในที่นี้เลือกตัวบทวรรณกรรมที่ให้นักศึกษาสองเรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ และคำฉันท์ดุขุขี้สังเวย กล่อมช้าง

๓.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ

ลิลิตโองการแข่งน้ำ หรือ ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า เป็นวรรณกรรมสำคัญเรื่องหนึ่งที่ผู้แต่งต้องการให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์และความขลัง เนื้อหาของวรรณกรรมที่ทำให้เกิดความน่าหวาดกลัว นอกจากนี้สำนวนโวหารที่ใช้เป็นคำศัพท์ที่เข้าใจยาก เพราะใช้ทั้งศัพท์เขมร บาลี สันสกฤต และศัพท์ไทยโบราณ ซึ่งทำให้คนรุ่นปัจจุบันอ่านเข้าใจยาก

ผู้แต่ง

ลิลิตโองการแข่งน้ำ หรือที่มีผู้เรียกว่าประกาศแข่งน้ำ ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า โคลงห้า หรือโคลงแข่งน้ำ เป็นวรรณคดีที่ใช้ในพิธีกรรม คือพราหมณ์ในราชสำนักใช้อ่านในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ประดิษฐาน ซึ่งมีความหมายว่า ผูกมัดด้วยคำสาบาน ชื่อพระราชพิธีดังกล่าวคนในสมัยหลังเรียกว่า พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) กล่าวคือมีพระนามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ปรากฏอยู่ในร่ายบทที่ ๔ คือ “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรพรรดิศรราชธิราช” และในร่ายบทที่ ๙ คือ “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรพรรดิศรราช” พระนามในร่ายทั้ง ๒ บทข้างต้นใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ที่มีพ่อพราหมณ์ถวายแด่พระองค์ในตอนต้นรัชกาลว่า “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธเจ้า

อยู่หัวกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหาติลกภพพรรัตนราชธานีบุรีรมย์” และยังคงคล้ายคลึงกับพระนามของ สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ที่ปรากฏในกฎหมาย “พิสูทดำน้ำพิสูทลยเพลิง” ในกฎหมายตราสามดวงที่ใช้ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสินทรมจักรพรรดิศรบรรชรบรมมหาราชเจ้า”

รูปแบบคำประพันธ์

รูปแบบคำประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่ถกเถียงกันมาช้านาน ปัจจุบันนักวิชาการส่วนใหญ่ ยอมรับว่าเป็นลิลิตด้น ประกอบด้วยร่ายโบราณ ๙ บท และโคลงสี่ด้นบาทกฤษ ๒๙ บท คำประพันธ์ส่วนใหญ่ มีการร้อยสัมผัสระหว่างร่ายกับโคลงหรือระหว่างโคลงกับร่าย อย่างที่เรียกว่า “เข้าลิลิต” มีการรับส่งสัมผัส ระหว่างโคลงกับโคลงอย่างที่ว่า “ร้อยโคลง” และมีการรับส่งสัมผัสระหว่างร่ายกับร่ายอย่างชัดเจน แม้ว่า ตำแหน่งของคำรับสัมผัสยังค่อนข้างยืดหยุ่น ไม่บังคับแน่นอนตายตัวก็ตาม

ส่วน ชลดา เรื่องรักษลิลิต (๒๕๔๑, น. ๑๓) อธิบายฉันทลักษณ์ที่ใช้ในลิลิตโองการแข่งน้ำ ดังนี้

ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีเรื่องโองการแข่งน้ำเป็นคำประพันธ์ผสมที่มีชื่อเรียกว่า ลิลิต คือ เป็นคำประพันธ์ประเภทร่ายสลับกับโคลงสี่ ลิลิตในเรื่องนี้เป็นลิลิตด้น คือเป็นร่ายโบราณ และโคลงสี่ด้นบาทกฤษ ประกอบด้วยร่ายโบราณ ๙ บท และโคลงสี่ด้นบาทกฤษ ๒๙ บท ดังมีรายละเอียดดังนี้คือ เป็นร่ายโบราณตอนต้นเรื่อง ๓ บท ตามด้วยโคลงสี่ด้นบาทกฤษ ๒๙ บท และเป็นร่ายโบราณตอนท้ายเรื่องอีก ๖ บท ระหว่างร่ายกับโคลง และระหว่างโคลง กับร่ายมีการร้อยสัมผัสเข้าด้วยกันที่เรียกกันว่า เข้าลิลิต

ดังตัวอย่าง

ร่ายบทที่ ๓

... เสวยพรหมานทีใช้น้อย ประถมบุญการดิเรก บุรภาพรู้ก็ร้อย ก่อมาฯ

โคลงบทที่ ๑

๑ นานาอเนกน้ำวเดิมกลัปี

จักร้าจักรภาพเมื่อไหม้

กล่าวถึงตระวันเจ็ดอันพลุ่ง

น้ำแล้งใช้ขออดหาย ฯ

ร่ายโบราณในวรรณกรรมเรื่องนี้มีการรับสัมผัสตรงคำสุดท้ายของวรรค บางวรรคก็ขาดสัมผัสระหว่าง วรรค บางวรรคมีจำนวนคำมากกว่า ๑๐ คำ แต่ส่วนใหญ่มีวรรคละ ๕-๖ คำ ประเภทที่เป็นวรรคละ ๓-๔ คำ มักแต่งแทรกเป็นเพียงบางตอนเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ผิงผิงหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบ ทกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ
หล่อหลวงเต้า ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษ์ ยักษ์กุมาร หลายบ้านหลายท่า ล้วนผิห่าผี
เหว เรวี่งลมบ้า หน้าเท่าแผง แรงไถยเอาขวัญ ครั้นมาถึงถ้ำเสียงเยี่ยชระแรงชระแรง แผง
ข่าวยินเยียรชรรางชรราง

รายโบราณในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำมี ๓ บท คือ รายบทที่ ๓ บทที่ ๖ และบทที่ ๙ ที่มีการเปลี่ยนตำแหน่งของคำรับสัมผัสมาไว้ตรงคำท้ายวรรคก่อนจบรายแต่ละบท ดังนี้

รายบทที่ ๓

โอมชัยชัยไชโสฬสพรหมญาณ บานเคียรเกล้า เจ้าคลีบัวทอง ผยองเหนือขุนห่าน
ห่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ไทมิตรดา มหากฤตราไตร อดไทยโลเกศ จงตรัสคิดท่าน
พิณณปรมาธิเบศ ไทเรศสุรสีหิพ้อ เสวยพรหมานท์ใช้น้อย ประณมบุญการดิเรก บุรภาพ
บุรีกร้อย ก่อมาฯ

รายบทที่ ๖

จรเข้รบเสื่อพัด หมี่แรดถวัดแสนงขนาย หอกปิ่นปลายปักครอบ ใครต้องจอบจงตาย
งูเงี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายต่าหน้ายังดิน นรินทรหยาบหลายหล้า ใครกวินซื้อแท้ผ่านฟ้า
ป้าวอวยพร ฯ

รายบทที่ ๙

๑ ขยายขจรอเนกบุญ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมมหา จักรพรรดิศรราชเรื้อย
หล้า สุขผ่านฟ้า เบิกสมบุรณ์พ้อสมบุรณ์ ฯ
ลักษณะเช่นนี้จะทำให้มีการพัฒนาการจากรายโบราณไปสู่รายต้นและรายสุภาพต่อไป รวมทั้งจะพัฒนาไป
จนทำให้เกิดโคลงสอง และโคลงสามต่อไปด้วย (ชลดา เรื่องรักษลิต, ๒๕๔๑, น. ๑๕)
ส่วนที่เป็นโคลงสี่ต้นบาทกฤษรในลิลิตโองการแช่งน้ำไม่เคร่งครัดเรื่องคำเอกคำโท แต่มีข้อสังเกตว่า
เน้นสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทอยู่มาก ตัวอย่างเช่น

๑ แผ่นหงายฟ้าพัดพริใจยัง	ช่วยดู
ใจตายตน	บ่ไกล
บ่ไกลสี่ปวงผี	หาแห่ง ช่วยดู
ช่วยดูพื้นใต้ชื่อ	กามภูมิ ฯ
๑ กามภูมิฟ้าขรแรง	หกลอง ช่วยดู
ช่วยดูครุมคลองแผ่น	ข้างเผือก
ข้างเผือกฝักกลางหา	หารแอนช่วยดู
หารแอนเสียงเงือกงวาว	ขึ้นลง ฯ
๑ ขึ้นลงฟ้ากระแฉ่น	เรือนผยอง ช่วยดู
เรือนผยองเอาธงเป็น	หมอกห้วย
.....	
.....	

นอกจากนี้ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (๒๕๔๑, น. ๑๘) กล่าวว่าโคลงสี่ด้นบาทกฤษณในลิลิตโองการแช่งน้ำ
นี้ไม่ใช่โคลงสี่ด้นบาทกฤษณธรรมดา แต่เป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษณชนิดกลบท มีปรากฏลักษณะกลบทอยู่ ๒ ชนิด
ได้แก่ กลบทเก็บบาท และกลบทอมเหมือบหาง

กลบทเก็บบาทมีลักษณะสำคัญคือ ซ้ำคำหรือกลุ่มคำท้ายบาทกับคำในต้นบาทถัดไปในโคลงบท
เดียวกัน ซึ่งมีวิธีการซ้ำคำหรือการเก็บบาทที่ค่อนข้างหลากหลาย ตัวอย่างเช่นกลบทเก็บบาทเพียงคำเดียว

๑ เจ็ดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ
ไฟวาบจตุรabay	แผ่นขั่ว
แผ่นขั่วชักไทรตรึงษ์	เป็นเฝ้า
เป็นเฝ้าแลปล้า	สีลอง ฯ

ส่วนกลบทอมเหมือบหางคล้ายกลบทเก็บบาท กล่าวคือ กลบทเก็บบาทเก็บคำหรือกลุ่มคำระหว่าง
บาทในโคลงบทเดียวกัน แต่กลบทอมเหมือบหางเป็นการเก็บท้ายบทกับต้นบทของโคลงต่างบท มีลักษณะ
สำคัญคือเก็บกลุ่มคำซ้ำท้ายบทไปไว้ต้นบทของโคลงสี่ที่อยู่ถัดไป กลวิธีการเก็บกลุ่มคำท้ายบท อาจเก็บกลุ่มคำ
ที่อยู่ในวรรคหลังของบาทสุดท้าย หรือเก็บคำสร้อยในบาทสุดท้ายก็ได้

๑ กล่าวถึงน้ำฟ้าฟาด	พองหา
พองหาดับเดโช	ฉ่ำหล้า
ฉ่ำหล้าปลาตินดาว	เดือนแอนด์
เดือนแอนด์ลมกล้าปวน	ไปมา ฯ
๑ ไปมาแลเป็นแผ่น	เมืองอินทร์
เมืองอินทร์เมืองธาดา	แรกตั้ง
ขุนแผนแรกเอาดิน	คูที่
คูที่ทุกยั้งฟ้า	ก่อคิน ฯ
๑ ก่อคินแลเป็นสี่	ปวงดิน
ปวงดินเป็นเขยีน	ทรงจำหล้า
ทรงจำหล้าเป็นเรือนอินทร์	ถาเถือก
ถาเถือกเป็นสร้อยฟ้า	จึงบาน ฯ

อย่างไรก็ตามในต้นฉบับเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำที่มีอยู่ในเวลานี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นโคลงไม่
ปรากฏรูปแบบฉันทลักษณ์อย่างชัดเจน เมื่ออ่านจึงต้องรู้วกำลังอ่านคำประพันธ์ประเภทใด ชนิดใด และมี
กลวิธีอ่านอย่างไร

เนื้อหา

วรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำใช้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อให้ข้าราชการมาดื่มน้ำสาบานตัวว่าจะซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์

โอกาสของการถือน้ำแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. การถือน้ำเมื่อพระเจ้าแผ่นดินได้รับราชสมบัติ

๒. การถือน้ำของข้าราชการประจำ ที่ทำปีละ ๒ ครั้ง คือ ในเดือนห้า ขึ้น ๓ ค่ำ และในเดือนสิบ แรม ๑๓ ค่ำ

๓. การถือน้ำของศัตรูที่เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

๔. การถือน้ำทุกเดือนของทหารที่ถืออาวุธ

๕. การถือน้ำเมื่อแรกเข้ารับตำแหน่งของที่ปรึกษาราชการ

การถือน้ำประเภทที่ ๑ ๓ และ ๕ ไม่มีการกำหนดเวลาถือน้ำอย่างแน่ชัด ผู้ถือน้ำจะต้องอ่านคำสาบานทุกคน จะฝ่าฝืนไม่ได้

ส่วนการถือน้ำประเภทที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยไม่ต้องอ่านคำสาบาน

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นทั้งพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์ ในสมัยโบราณมีปีละ ๒ ครั้ง

ลิลิตโองการแข่งน้ำนั้นเป็นบทสวดที่ใช้ในพระราชพิธีนี้เพื่อให้ดูศักดิ์สิทธิ์ขึ้น เนื้อหาในลิลิตโองการแข่งน้ำแบ่งได้เป็น ๕ ส่วน ดังนี้

๑. เนื้อหาเริ่มด้วยคำนมัสการเทพเจ้าสูงสุด ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม

ตัวอย่างเช่นบทนมัสการพระนารายณ์

๑ โอมสิทิสรวศรีแก้ว แฝ้มฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก้วนกลีนฟ้ากลืนดิน บินเอา
ครุฑมาสี สีมือถือสังข์จักรคราธรณี ภิรูวตาร๑ อสุรแลงลาญทัก ทักคินจรนายฯ (แหงพระ
แสงศรปลัยวาท)

๒. การกำเนิดจักรวาล กำเนิดพระสมมุติราชา และสิทธิธรรมของพระราชา

ตัวอย่างเช่นบทการกำเนิดจักรวาล

๑ นานาเณกน้ำวเดิมกัลป์	จักรำจักราพาหเมื่อไหม้
กล่าวถึงตระวันเจ็ดอันพลุ่ง	น้ำแล้งไข่ขอดหาย ฯ
๑ เจ็ดปลามันฟุ้งหล้าเป็นไฟ	วาบจตุรabayแผ่นขัว
ชักไตรตรึงษ์เป็นผ้า	แลบล้าสืออง ฯ

๓. คำกล่าวเชิญภูผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาร่วมเป็นพยานในพระราชพิธีถือน้ำ

ตัวอย่างเช่นการเชิญเจ้าป่าเจ้าเขามาเป็นพยาน

๑ เจ้าผาดำผาเผือกช่วยดู	หันเห้าปู่สมิงพราย
-------------------------	--------------------

เจ้าผาหลวงผากลายช่วยดู ฯ

๔. คำสาปแช่งและโทษที่ผู้คิดคดทรยศต่อองค์พระมหากษัตริย์จะได้รับ “แช่ง” คือการกล่าวให้ได้รับอันตรายจากการใช้ชีวิตประจำวัน เช่น ถูกสัตว์ที่มีเขี้ยวเล็บงาทำร้ายถึงตาย ไข้ของมีคมในการทำงานแล้วถูกคมของเครื่องใช้นั้นบาดเอาจนถึงแก่ความตาย ถูกหลังคาถล่มทับ และถูกใบหญ้าคาบาดจนตายในขณะที่กำลังนอน กินน้ำแล้วตายเหมือนกินยาพิษ และกินข้าวแล้วตายเหมือนถูกไฟเผา ทำให้สรุปได้ว่าเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำนั้นน่าจะคัดลอกวิธีการแช่งน้ำมาจากโองการแช่งน้ำที่ใช่มาก่อนหน้านี้ ก่อนหน้าที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) จะทรงสถาปนาอาณาจักรอยุธยาขึ้น

ตัวอย่างคำสาปแช่ง

จงเทพยดา ผุ่งนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี
อย่าให้มีสุขสวัสดิ์เมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อโง่งนตาย ฯ

๕. คำพรและยศถาบรรดาศักดิ์ที่ผู้ซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์จะได้รับ และคำถวายพระพรพระมหากษัตริย์

ตัวอย่างคำถวายพร

๑ อำนาจแปล้เมื่อแมนอำมรสัทธิ	มีศรีบุญพ่อก่อเศกเหง้า
ยศท้าวตรีไตรจักร	ใครชื่อเจ้าเต็มนาง ฯ
๑ มิ่งเมืองบุญศักดิ์แพร่	ใครชื่อรางควายทอง
เพิ่มช้างม้าแผ้วควาย	ใครชื่อฟ้าสองย้าวเร่งยิน ฯ

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นเรื่องที่ให้ความรู้แก่ผู้อ่านเรื่องความคิดความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ของคนไทยในสมัยที่แต่งนั้น ความเชื่อเรื่องสมมุติราช และให้ความรู้สีกขลัง ศักดิ์สิทธิ์ และน่าสยดสยองจากการใช้คำจินตภาพและความเปรียบเทียบต่าง ๆ

๓.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้าง

คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อบวงสรวงและแสดงความชื่นชมยินดีในโอกาสสำคัญ ได้แก่ การประกอบพระราชพิธีสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น สรรเสริญพระพุทธรูปองค์สำคัญ เฉลิมพระมนเทียร กล่อมพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ กล่อมกลองสำคัญ และกล่อมช้างสำคัญ

คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกเป็นวรรณคดีที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมและเป็นส่วนหนึ่งของของพระราชพิธีสำคัญเหล่านี้ เพราะใช้เป็นโองการสำหรับอ่านในพระราชพิธีเพื่อแสดงพระบารมีและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ทำให้มีบรรยากาศของพระราชพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์ขริ่มขลัง (ม.ล.คำยวง วราสิทธิชัย, ๒๕๔๙, น. ๓๖) นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์แฝง ซึ่งสังเกตได้จากเนื้อหาบางส่วนเป็นคำสอนหรือคำสาปแช่ง เพื่อให้ผู้ที่เข้าร่วมพระราชพิธีตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตน ตั้งใจทำราชการสุดความสามารถด้วยความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต

ผู้แต่ง

ส่วนใหญ่ผู้แต่งคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกเป็นกวีในราชสำนักหรือกวีที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เช่น ขุนเทพกระวี กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขุนสารประเสริฐ (นุช) พระยาบำเรอบริรักษ์ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) พระยามหาอำมาตยา จิบดี (หรุ่น) หลวงมหาสิทธิโวหาร (สืบ) เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่เป็นสามัญชน ได้แก่ “เอกชน” เป็นนามปากกาของ นายชิต บุรทัต เป็นกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นายชิต บุรทัต แต่งกล่อมช้างสวรรค์ ในคราวพระราชพิธีสมโภชพระเสวตรวชิรพาหะ

ลักษณะคำประพันธ์

วิเชียร อชิโนบุญวัฒน์ (๒๕๑๖) เรื่อง “วิเคราะห์ฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง ๒๒๓๑) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๙๔)” งานวิจัยนี้ได้ศึกษาคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้าง ๔ ฉบับ ได้แก่ ฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างของขุนเทพกวี ฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างของสมเด็จพระนารายณ์ ฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างปลายของกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ และฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างพังของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๕ ประการ ดังนี้ เพื่อศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เท้าที่มีอยู่ในวรรณกรรมไทย เพื่อวิเคราะห์รูปแบบ (Form) ของการแต่ง เพื่อวิเคราะห์กลวิธี (Techniques) ในการแต่ง เพื่อศึกษาท่วงทำนอง (Style) ในการแต่งของผู้ประพันธ์แต่ละคน และเพื่อรวบรวมและตรวจสอบคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้าง ๔ ฉบับ ทั้งนี้ผู้เขียนได้ตั้งสมมติฐานของการศึกษาไว้ ๒ ประการ ประการแรก คือ ลักษณะรูปแบบ (Form) ของการแต่งฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างได้มีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงมาตลอดเวลา และประการที่สอง คือ ผู้แต่งที่ใช้ทำนองเขียนสูง (Style Noble) จะมีกลวิธี (Techniques) ในการแต่งสูงด้วย

ลักษณะรูปแบบที่ใช้ในการแต่งในฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างทั้ง ๔ ฉบับ ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนกลางถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เห็นรูปแบบการแต่งวรรณกรรมประเภทพิธีกรรมนี้ได้แจ่มชัด ส่วนรูปแบบที่ซ้ำกันทุกฉบับ คือ จำนวนลา และชนิดของคำประพันธ์ที่ใช้ ส่วนจำนวนบทไม่แน่นอนตายตัว กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทำให้จำนวนบทเริ่มแต่น้อยแล้วขยายจำนวนมากขึ้น ๆ ตามลา ผลการศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการในด้านการใช้ลักษณะคำประพันธ์มีเฉพาะระหว่างฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างของขุนเทพกวีกับฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างพังของสมเด็จพระนารายณ์เท่านั้น ส่วนฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างที่เขียนในเวลาต่อมาเป็นแบบเดียวกันหมด ส่วนจำนวนบทได้มีวิวัฒนาการมาตามลำดับ คือ จากการใช้จำนวนบทคำประพันธ์สั้นบ้างยาวบ้างในฉันท์ดุขฎฐิสังเวกกล่อมช้างของขุนเทพกวีและฉันท์ดุขฎฐิสังเวกของสมเด็จพระนารายณ์ ปรับให้มี

จำนวนบทเกือบเท่ากันในฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างพลายของกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ แต่ยังไม่มือนุกรม จนจำนวนบทเป็นอนุกรมจากน้อยไปหามากในฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างพังของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กลวิธีในการแต่งที่กวีใช้มากที่สุดคือ คำคู่ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสใช้กลวิธีแต่งชนิดนี้สูงที่สุด รองลงมา ได้แก่ของสมเด็จพระนารายณ์ อันดับที่สามารถได้แก่ ของกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ อันดับสุดท้ายได้แก่ ของขุนเทพกวี

ส่วนทำนองในการแต่งพบว่า กวีแต่ละคนมีท่วงทำนองในการแต่งที่เกี่ยวกับการสรรคำมีลักษณะแตกต่างกัน ส่วนการขึ้นต้นเรื่องมีข้อสังเกตว่า กวีในสมัยต่อมา เช่น กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ ใช้การขึ้นต้นเรื่องด้วยภาพณ์ับตามแบบของสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากนี้กวีทุกคนมักจะกล่าวถึงเทพที่เกี่ยวข้องกับการสร้างข้าง โดยการเอ่ยชื่อเทพโดยตรง หรือไม่เอ่ยชื่อเทพนั้น ๆ โดยตรง

ส่วน กอบกาญจน์ ภิญญุมารค (๒๕๔๒) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาพัฒนาการของคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสมัยรัตนโกสินทร์” เน้นการศึกษาวิเคราะห์เชิงพัฒนาการ ทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษา ในคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสมัยรัตนโกสินทร์ ๒๒ เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า วรรณคดีประเภทนี้มีพัฒนาการด้านรูปแบบไม่โดดเด่น ด้านเนื้อหาเนื้อหาลักษณะคล้ายคลึงกัน อาจมีบางสำนวนที่กวีสร้างสรรค์ เนื้อหาบางส่วนขึ้นใหม่ หรือดัดแปลงเนื้อหาให้ต่างไปจากเดิม เนื้อหาของคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างมีพัฒนาการเด่นชัดที่สุดคือช่วงรัชกาลที่ ๕ และ ช่วงรัชกาลปัจจุบัน ส่วนด้านการใช้ภาษาพบการใช้คำเขมรจำนวนมากในคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสำนวนของขุนเทพกวี แต่ในระยะต่อมาการใช้คำภาษาเขมรลดลง นอกจากนี้พบว่าคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างยังมีลักษณะเด่นในเชิงประพันธ์อันเกิดจากการประดับตกแต่งให้งดงามด้วยเสียงและความหมาย รวมทั้งมีประโยชน์ต่อผู้อ่านในแง่ที่เป็นบันทึกของยุคสมัย ซึ่งสะท้อนภาพชีวิตของผู้คนและความเป็นไปในสังคมส่วนหนึ่งให้เห็นอย่างชัดเจน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง สภาพบ้านเมือง และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ศิลปวัฒนธรรม ค่านิยม ตลอดจนความเชื่อ จึงอาจกล่าวได้ว่าคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมข้างมีความงามด้านวรรณศิลป์และมีคุณค่าด้านสังคม

ศานติ ภัคดีคำ (๒๕๔๗) ได้ศึกษาเรื่อง “ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง” ของขุนเทพกวี: มุมมองภาษาและวรรณคดีเขมร ผู้เขียนได้พิจารณาถึงความเป็นไปได้ของความเป็นผลงานของขุนเทพกวี โดยการเปรียบเทียบกับลักษณะของคำประพันธ์เขมรร่วมสมัย และศึกษาเปรียบเทียบคำภาษาเขมรที่ใช้ใน “ดุขฎิสังเวย” ที่ใช้ในเนื้อหาทั้ง ๓ ส่วน ได้แก่ ดุขฎิสังเวย สดุดีขอช้าง และสดุดีสืทธิธิดาปส เพื่อพิจารณาประกอบกัน

เมื่อเปรียบเทียบ “ดุขฎิสังเวย” กับรูปแบบคำประพันธ์ของเขมรรวมทั้งการเปรียบเทียบวรรณคดีเขมรที่ร่วมสมัยกัน ปรากฏว่ารูปแบบคำประพันธ์ใน “ดุขฎิสังเวย” แต่งด้วยภาพณ์ับ ๑๖ กับอินทวิเชียรฉันท ปรากฏในวรรณคดีเขมรสมัยหลังพระนครตอนต้นและมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก แต่รูปแบบ

คำประพันธ์ประเภท “วสันตดิลกฉันท” ที่แต่ง “สดุดีขอช้าง” กับ “สดุดีสัทธาบาส” นั้นไม่พบในวรรณคดี
เขมร

เมื่อเปรียบเทียบกับด้านคำภาษาเขมรที่ใช้ใน “ดุขฎิสังเวย” กับ “สดุดีขอช้าง” และ “สดุดีสัทธาบาส”
พบว่า “ดุขฎิสังเวย” ปรากฏการใช้คำภาษาเขมรมากที่สุดในจำนวน ๓ บทที่นำมาศึกษา นอกจากนี้ยังปรากฏ
ว่ามีชุดคำที่ตรงกันน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับ “สดุดีขอช้าง” แต่ยังคงพบลักษณะภาษาที่ใกล้เคียงกันอยู่บ้าง
แต่นำ “ดุขฎิสังเวย” มาเปรียบเทียบกับ “สดุดีสัทธาบาส” พบการใช้คำภาษาเขมรที่แตกต่างไปคือ มีการ
ดัดแปลงเสียงภาษาเขมรบางคำเป็นเสียงแบบไทย เช่น เถวอ เป็น เถพอ ส่วนคำศัพท์ภาษาเขมรนอกจากนี้เป็น
ชุดคำที่มีการใช้ในภาษาไทยด้วย

“คำฉันทดุขฎิสังเวย” ที่เชื่อกันว่าเป็นของขุนเทพกวีแต่งนั้น ที่จัดแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ “ดุขฎิ
สังเวย” “สดุดีขอช้าง” และ “สดุดีสัทธาบาส” เท่านั้น ส่วน “ดุขฎิสังเวย” น่าจะเป็นคำประพันธ์เขมรที่แต่ง
โดยกวีเขมรมาก่อน แล้วขุนเทพกวีจึงแก้คำบางคำเป็นภาษาไทยแล้วนำมารวมไว้เป็นบทแรกของ “คำฉันท
ดุขฎิสังเวย” สมดังคำที่กล่าวว่า “แก้กลอนกัมพูภาษา แจงแจ้งเอามา เปนสยามพากยพิสัย”

เนื้อหาและการเรียบเรียงวรรณคดีคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง

วรรณคดีดุขฎิสังเวยใน “ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย” ที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง
ได้แก่ คำฉันทกล่อมช้าง จำนวน ๒๐ เรื่อง ดังนี้ ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างของเก่า (สุโขทัย) ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง
ของเก่า (กรุงเก่า) ฉันทกล่อมช้างพลาย (พระเศวตบุญพร) ฉันทกล่อมช้างพัง (พังหงสาสวรรค์) สดุดีพระเกียรติ
อัญเชิญขวัญมงคลเชนทรชานีเผือกพลาย ฉันทกล่อมพระเสวตรวรรรณ ฉันทกล่อมพระมหารพีพรรณคช
พงษ์ ฉันทกล่อมพระเสวตรสุภาพรรณ ฉันทกล่อมพระเทพคชรัตนกริณี และพระศรีสวัสดิเสวตรวรรรณ ฉันท
กล่อมพระเสวตรวรลักษณ์ ฉันทกล่อมพระเสวตรวรสรพางค์ และพระเสวตรวิสุทธิเทพพามาหาพิณเนศร์ ฉันท
กล่อมพระเสวตรสุนทรสวัสดิ ฉันทกล่อมพระสกลวโรภาส ฉันทกล่อมพระเสวตรรุจิราภาพรรณ ฉันทกล่อม
พระเสวตรรรนาเคนทร์ ฉันทกล่อมพระศรีเสวตรวรรรณิภา ฉันทกล่อมเสวตรอุดมวารณ ฉันทกล่อมพระเสวตร
วชิรพาหะฉันทกล่อมช้างสวรรค์ และคำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมพระเศวตรคชเดชน์ดิลก

ตามความเชื่อของคนไทยนั้น ช้างเผือกหรือช้างที่มีลักษณะอันเป็นมงคลต้องตามตำราคชลักษณ์ ถือเป็น
เป็นคู่บุญบารมีของพระมหากษัตริย์ หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีช้างดังกล่าวมาสู่พระบารมี ก็นับถือกัน
ว่าพระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยบุญญาธิการและพระบรมเดชานุภาพ และถือเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง ดังนั้นเมื่อ
ผู้ใดพบช้างเผือกหรือช้างที่มีลักษณะเป็นมงคล ก็จะต้องนำขึ้นน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายแด่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้นพระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีสมโภชขึ้น
ระวางช้างต้น รับพระราชทานยศตามทำเนียบช้างพระที่นั่ง มีฐานะเทียบเท่าเจ้านายชั้นเจ้าฟ้า (สุทธิลักษณ์

อำพันวงศ์, ๒๕๔๐, น.๕๗ อ้างถึงในบาหยัน อัมสำราญ, ๒๕๕๙, น.๑๑๔) พระราชพิธีดังกล่าวเป็นพระราชพิธีเก่าแก่ของไทยที่รับแบบอย่างเขมร ซึ่งรับเอาวัฒนธรรมมาจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง

พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญประกอบด้วยพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ในส่วนพิธีพราหมณ์จะมีการอ่านคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อใช้ในพระราชพิธีนี้โดยเฉพาะ คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างที่เก่าที่สุด ได้แก่ คำฉันท์กล่อมช้างสมัยอยุธยา คือ ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง ของขุนเทพกวี ในหนังสือชุมนุมฉันท์ดุขฎิสังเวยกนี้ได้รวบรวมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จำนวน ๒๐ เรื่อง คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างดังกล่าวประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นแบบแผนคล้ายคลึงกัน ดังนี้

๑. บทนำ แต่งเป็นประณามบท หมายถึง บทที่อยู่ต้นเรื่องที่แต่ง มีเนื้อหาแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบุคคลที่ควรเคารพบูชา บางทีเรียกว่าบทไหว้ หรือบทขอพร (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๒๙๖)

ในตอนต้นของดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง กวีได้ใช้การแต่งประณามบทตามจารีตของการแต่งวรรณคดีไทย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่กวีกล่าวถึงในประณามบท ได้แก่ พระรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเทพเจ้าตามคติของพราหมณ์ที่เกี่ยวข้องกับช้าง ได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระอัคนี พระคเณศ พระเทวกรรม์ พระขันธกุมาร และพระโกญจนาเนศวร รวมทั้งสฤติพระมหากษัตริย์ ในบทไหว้นี้จะเลือกสรรถ้อยคำ ตกแต่งอย่างวิจิตรสมกับที่กล่าวสรรเสริญและแสดงความยิ่งใหญ่ของเหล่าเทพ จึงไม่ได้เน้นที่การสื่อความหมาย ดังเช่นที่ใช้ในการดำเนินเรื่องโดยทั่วไป (ม.ล.คำยวง วราสิทธิชัย, ๒๕๔๗, น. ๑๐๙)

ตัวอย่างในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมพระเศวตสุรคชาธาร สำนวนของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา พระครูพราหมณ์อ่านในงานพระราชพิธี วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๑ เนื้อหาในลา ๑ ขอพร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ข้าขอยอกรตั้งวาย	จตุรเทพพรณราย
เรื่องฤทธิสฤญ์คเณชรา	
ด้วยกลีบเกสรปทุมมา	บังเกิดคชา
สิบหมู่สีผึ้งคัพพังลาย	
จักรพรรดิราชไต่บุญหลาย	บารมีระบुरะบาย
สารวิเศษนี้จักสู่บุญ	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง, ๒๕๓๓, น. ๒๕)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหาลา ๑ ขอพร กวีได้แสดงอุดมการณ์จักรพรรดิราชผ่านความคิดของกวี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นจักรพรรดิราชจึง “บังเกิดคชา” มาเป็นช้างทรงคู่บุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้สัมพันธ์กับในช่วงท้ายของเนื้อหาในลา ๑ ขอพร ที่แสดงถึงคุณสมบัติของพระ

จักรพรรดิราช กวีขอพรให้เทพเทวดาทั้งหลายได้จัดอันตรายให้มีพระชนมายุยืนนาน และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ “เสวยราชย์รัฐไทยธำรง เขตขัณฑ์มั่นคง อริพินาศปราศกลี” เป็นพระมหากษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองให้มั่นคงเป็นปึกแผ่น และปราบศัตรูและสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป ในส่วนนี้เป็นเนื้อหาที่แสดงถึงคุณสมบัติของจักรพรรดิราช แม้ว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ไม่ต้องใช้ช้างในการทำศึกสงครามแล้ว แต่ความคิดของการแสดงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์จากการใช้ “ช้าง” เป็นสัญลักษณ์ในการแสดงความคิดตามอุดมการณ์จักรพรรดิราชก็ยังคงปรากฏอยู่

๒. บทปlobbyช้าง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงความเข้าใจและเห็นใจช้างที่ต้องทุกข์โศก เนื่องจากต้องจากถิ่นที่อยู่ที่เคยอยู่และญาติพี่น้อง อีกทั้งยังปlobbyช้างให้หักห้ามความทุกข์ และตัดใจมาเป็นช้างคู่พระบารมีพระมหากษัตริย์

เนื้อหาในส่วนของบทลาไพรจึงต้องนำเสนอความทุกข์ยากลำบากที่ช้างจะต้องพบเมื่ออยู่ในป่า ดังคำประพันธ์ในคำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่า ที่ว่า

๑ แต่นี้จึงสร้างสระเสบาย	ทุกข์หลังอันเคย
พิบากลำบากเหลือใจ	
๑ เมื่ออยู่ป่าดงพงไพร	หากินเองใน
พนานตยากนักหนา	
๑ หนึ่งโสดฝุ่นทรายตรึงตรา	นอนแนบหินผา
กระด้างกระเดื่องทั้งตัว	
๑ แต่เปือกตมทรายมัว	บ มิได้พอกพัว
เพราะนายแลความรักษา	

(คำฉันท์ดุขุภีสังเวย คำฉันท์กล่อมช้าง ครั้งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร, ๒๕๔๕, น. ๗๐-๗๑)

๓. บทพรรณนาความงามของบ้านเมือง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพรรณนาความงดงามและความรุ่งเรืองของบ้านเมือง รวมทั้งกล่าวถึงความสุขสบายที่ช้างจะได้รับเมื่อมาอยู่ในเมือง ตัวอย่างเช่นในคำฉันท์ดุขุภีสังเวย กล่อมพระเศวตรวรรณ สำนวนของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ที่ว่า

ในกรูมมรด-	นโกสินทรสมญา
แสนสนุกนิสุขสา	รพดียิ่งทุกสิ่งมี
สมบัติสมบุร	ณจรรุญเจริญศรี
เทียมทิพยบุรี	สุทัศน์เทพธานี
อานันตโสภาคย์	อเนกหลาภมณีนิล
อานันตพลพจน์	อเนกพันจะพรรณนา

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง, ๒๕๓๓, น. ๕๓)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นการพรรณนากรุงรัตนโกสินทร์ที่มีทรัพยากรสมบัติมากมายนับไม่ถ้วนเปรียบได้กับสุทัศน์นครบนเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์

๔. บทส่งสอนช้าง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการแนะนำสั่งสอนให้ช้างละพยศ ปฏิบัติตัวให้ดี เชื่อฟังหมอควาญ และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างเช่นในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยก ล่อมพระเศวตสุทธาธาร สำนวนของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา

สุจริตคิดบำเพ็ญเพียร	รักรู้รักเรียน
รักดีแต่พระภูบดินทร์	
รักษาศักดิ์ดีอัครกรินทร์	เพื่อพระสยามินทร์
ชีวิตพอพร้อมยอมพลี	
เฉกเช่นพระชนกนฤบดี	นเรศวรทรงมี
“ไชยานุภาพ” อาบชัย	
ไว้อื่อไวยาดิราชไอย-	รายศคชไทย
ไว้ในประวัติศาสตร์ชาติสยาม	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง, ๒๕๓๓, น. ๓๔-๓๕)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้เป็นเนื้อหาใน ลา ๔ สอนช้าง ความน่าสนใจในเนื้อหาการสอนช้างนี้แสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน กวีเน้นให้เห็นว่าช้างควรมีความซื่อสัตย์สุจริต รักที่จะเรียนรู้ รักดีต่อพระมหากษัตริย์ รักษาศักดิ์ของตนเพื่อพระมหากษัตริย์ และที่สำคัญคือ การยอมพลีชีวิตของตน โดยกวีได้เปรียบเทียบกับเจ้าพระยาไชยานุภาพ ซึ่งเป็นช้างทรงของสมเด็จพระนเรศวรที่พระองค์ทรงใช้ในการทำศึกกับพระมหาอุปราชา การสละตนเองในการสงครามจะเป็นเกียรติและสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเองสมกับเป็นช้างเผือกคู่บารมี คำสอนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการขัดเกลาช้างป่าที่นำไปสู่การเป็นช้างทรงคู่บารมีที่สัมพันธ์กับวาทกรรมเรื่อง “การเป็นขุนนางที่ดี”

๕. บทลงท้าย มีเนื้อหาเกี่ยวกับการขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย อาจเป็นทวยเทพ เทวดารักษาเมือง และเทพเจ้าตามคติพราหมณ์ ให้ร่วมกันถวายพระพรพระมหากษัตริย์ให้ทรงมีพระชนมายุยืนนาน ขอให้ทรงดำรงพระยศอยู่ชั่วกัลปาวสาน ตัวอย่างในคำประพันธ์คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยก ล่อมพระเศวตสุทธาธาร ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนวนของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

พระบาทภูวนารถธรณินทร์	สมเด็จพระมินทร์
มหาจุฬาลงกรณ์	
ชูเชิดยศองค์อดีตร	พระเกียรติกำจร

กระจายกระจ่างจบสกล

ว่าจอมจักรพรรดิจุมพล

สยามภพธราดล

อุดมพระเดชกนิหาร

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง, ๒๕๓๓, น. ๔๙)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเปรียบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระอิศวร ดังจะเห็นได้จากวรรคที่ว่า “ชูเชิดยศจงคอดิศร” และได้ยกย่องพระองค์เป็นจอมทัพที่เปี่ยมด้วยพระเดชานุภาพมากมาย ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ในบทสุดท้ายที่ว่า “ว่าจอมจักรพรรดิจุมพล สยามภพธราดล อุดมพระเดชกนิหาร”

เนื้อหาของคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างในแต่ละตอนนี้ โดยทั่วไปจะถูกกำหนดเป็นแบบแผนคล้ายคลึงกัน บางที่เรียกเนื้อหาแต่ละตอนนี้ว่า “ลา”

เนื้อหาส่วนที่ ๑ เรียก ลา ๑ “ขอพร”

เนื้อหาส่วนที่ ๒ เรียก ลา ๒ “บทลาไพร”

เนื้อหาส่วนที่ ๓ เรียก ลา ๓ “บทชมเมือง”

เนื้อหาส่วนที่ ๔ เรียก ลา ๔ “บทสอนช้าง”

คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างในสมัยอยุธยา มีจำนวนลาไม่ครบทั้ง ๔ ลา เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาวรรณกรรมประเภทนี้ค่อนข้างมีแบบแผนที่แน่นอน คือ ประกอบด้วยลาทั้ง ๔

ในการประกอบพระราชพิธีสมโภชช้างเผือกนี้ หลังจากพราหมณ์อ่านฉันท์ดุขฎฐิสังเวกที่มี ๔ ลาจบแล้ว พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน ในขณะที่กำลังเวียนเทียนเป็นเวลาขับอ่านกาพย์ขับไม้ ซึ่งขับประสานเสียงคู่กับเสียงซอสามสาย และมีคนโกลนโพนเคาะวี้ให้จังหวะ เมื่อเวียนเทียนครบ ๓ รอบ เป็นเสร็จพิธี แล้วเลิกขับไม้

การศึกษาคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างไม่เพียงแต่ศึกษาหรือวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมในลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้ประกอบพิธีเท่านั้น แต่ยังสามารถศึกษาในแง่มุมที่เชื่อมโยงกับสังคมได้ ดัง บทความวิจัยเรื่อง “อุดมการณ์ทางสังคมในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง” (วรุณญา อัจฉริยบดี, ๒๕๖๔, ๗๓-๙๙) มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ทางสังคมที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างสมัยกรุงศรีอยุธยา และคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างสมัยรัตนโกสินทร์ รวม ๙ สำนวน ผลการศึกษาพบว่า อุดมการณ์ทางสังคมในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง ๓ ลักษณะ ได้แก่ อุดมการณ์จักรพรรดิราช อุดมการณ์จักรพรรดิราชประกอบกับอุดมการณ์ธรรมราชา และอุดมการณ์เทวราชา อุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในด้านการปกครอง พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ และช่วยส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์ในฐานะสมมติเทพ

อุดมการณ์ที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างเกี่ยวเนื่องกับอุดมการณ์ พระมหากษัตริย์และการเมืองการปกครอง ได้แก่ อุดมการณ์จักรพรรดิราช อุดมการณ์จักรพรรดิราชกับธรรมราชา และอุดมการณ์

เทวราชา ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ฝังรากลึกมาอย่างยาวนานในระบอบการปกครองและโครงสร้างทางสังคมของไทย อีกทั้งอุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ยังเป็นอุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองของไทยนำมาใช้เพื่อสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และการปกครองของรัฐบาลไทยอุดมการณ์เหล่านี้ยังส่งผลต่อการดำรงอยู่แบบแผนการประพันธ์ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างได้ กล่าวคือคำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้างเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์โดยตรง จึงต้องคงเนื้อหาในลาต่าง ๆ ไว้ เช่น อุดมการณ์จักรพรรดิราชในบทสอนช้างที่มีเนื้อหาการสอนช้างให้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ทำให้กวีต้องเลือกสรรเนื้อหาที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทหน้าที่ปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขและขยายอาณาเขตการปกครอง ความจงรักภักดีของช้างในฐานะขุนนางก็ช่วยเสริมให้ความเป็นผู้มีบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ชัดเจนมากขึ้น หรืออุดมการณ์เทวราชาในบทพรรณนาความงามของบ้านเมือง กวีได้พรรณนาเมืองซึ่งเป็นที่พักพิบของกษัตริย์ว่ามีความสวยงามและสุขสบายดั่งสรวงสวรรค์ตามคติ ความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์คือสมมติเทพ นอกจากนี้โดยนัยแล้วอุดมการณ์ต่าง ๆ นี้ได้ควบคุมการประพันธ์เนื้อหาให้สอดคล้องกับประเภทของวรรณกรรมด้วย หรือหากเปลี่ยนแปลงก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงสถานะของวรรณกรรมพระราชพิธีที่เป็นเครื่องแสดงอุดมการณ์หลักที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์อย่างมั่นคง

นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้างเป็นอุดมการณ์ของชนชั้นนำไทย ซึ่งจะสังเกตได้ว่ากวีผู้ประพันธ์คำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้างทั้ง ๙ สำนวนที่ผู้วิจัยเลือกนำมาศึกษานั้นเป็นกวีในราชสำนัก ซึ่งเป็นชนชั้นนำไทยที่มีบทบาทสำคัญในทางการปกครอง ผู้วิจัยจึงเห็นว่ากวีได้ทำหน้าที่ช่วยผลิตซ้ำอุดมการณ์ต่าง ๆ โดยถ่ายทอดอุดมการณ์เหล่านั้นไว้ในตัวบทคำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้างแต่ละสำนวน จนเกิดเป็นขนบการประพันธ์ของวรรณกรรมประเภทนี้เพื่อถ่ายทอดความคิดเกี่ยวกับบุญบารมีและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ในการปกครองบ้านเมือง

นอกจากการศึกษาอุดมการณ์ในคำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้างแล้ว การศึกษาการนำเสนอภาพแทนของป่าและเมืองในคำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้าง (วรุณญา อัจฉริยบดี, ๒๕๖๓, ๗๗๒-๗๙๐) ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ ผลการศึกษาพบว่า ผู้แตงนำเสนอภาพแทนของป่า ซึ่งปรากฏภาพแทน 2 ลักษณะ ได้แก่ ป่า : พื้นที่แห่งความอุดมสมบูรณ์ และ ป่า : ถิ่นที่อยู่ที่ถูกขยากล่ำบาก ส่วนภาพแทนของเมือง ผู้แตงนำเสนอภาพแทนของเมืองที่มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ดังนั้นภาพแทนของป่าและเมืองจึงเป็นการนำเสนอภาพที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพแทนของป่าและเมือง คือ ประเภทของวรรณกรรม (Genre) ที่เป็นวรรณกรรมพระราชพิธี ขนบการประพันธ์ แนวคิดเรื่องการเฉลิมพระเกียรติ และแนวคิดเรื่องการเดินทางชีวิตในพื้นที่อุดมคติ

บทความวิจัยเรื่องนี้นำเสนอให้เห็นว่า ภาพแทนของป่าใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ป่า : พื้นที่แห่งความอุดมสมบูรณ์ และ ป่า : ถิ่นที่อยู่ที่ถูกขยากล่ำบาก ภาพแทนของป่าทั้ง 2 ลักษณะถูกผลิตซ้ำในวรรณกรรมคำฉันท์

นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการนำเสนอภาพแทน ป่า : ถิ่นที่อยู่ที่ยากลำบาก เป็นคู่ตรงข้ามกับภาพแทน
ของเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สุขสบาย ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนในคำประพันธ์ที่ว่า

สำคัญของพระมหากษัตริย์ และมีฐานะเป็นขุนนาง กวีก็ต้องโน้มน้าวใจให้ช่างปามีใจที่จะเข้าไปอยู่ในเมือง การจะโน้มน้าวใจได้กวีจึงต้องนำเสนอภาพแทนของเมืองว่าเป็นพื้นที่ใหม่ที่ช่างจะได้พบกับความสุขสบายและเป็นความสุขสบายทั้งกายและใจด้วย ในแง่นี้ประเภทของวรรณกรรม (Genre) พระราชพิธีที่ต้องดำเนินไปตามขั้นตอนของพิธีกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างมากที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพแทนของป่าและเมืองในคำฉันท์ ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง นอกจากนี้ การนำเสนอภาพแทนของเมืองย่อมทำให้เห็นความสามารถของพระมหากษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความเป็นอยู่และชีวิตที่สุขสบาย

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าในคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างไม่เพียงแต่แสดงภาพด้านร้ายของป่าดังที่ ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556, น. 267) ได้อธิบายไว้เท่านั้น กวียังได้นำเสนอภาพแทนของป่าในลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าป่าเป็นพื้นที่แห่งความอุดมสมบูรณ์ด้วย ในแง่นี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับธรรมชาติ กล่าวคือธรรมชาติคือวิถีชีวิต สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสัตว์มักจะผูกพันกับธรรมชาติ ในที่นี้ป่าคือพื้นที่ทางธรรมชาติ มนุษย์และช้างผูกพันกับป่า หรือหากมองอีกแง่หนึ่งป่าอาจเป็นพื้นที่ในอุดมคติที่มนุษย์ปรารถนาสอดคล้องกับความคิดเรื่องป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งที่อยู่ในชมพูทวีป ป่าหิมพานต์เป็นป่าที่มีความรื่นรมย์สวยงาม ดังนั้นกวีจึงต้องเลือกนำเสนอภาพแทนของป่าในคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างที่มีทั้งภาพด้านดีและด้านร้าย ซึ่งการนำเสนอภาพด้านดีของป่าย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์กับประเภทของวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมประกอบพระราชพิธี และสอดคล้องกับความคิดเรื่องถิ่นที่อยู่ของช้างตระกูลสำคัญในป่าหิมพานต์ ส่วนการนำเสนอภาพแทนของป่าในด้านร้ายก็สอดคล้องกับเนื้อหาของบทลาไพร ช้างต้องตัดใจออกจากป่า

ผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยทั้ง 4 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพแทนของป่าและเมืองในคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างล้วนสัมพันธ์กัน ซึ่งจะเห็นว่าประเภทของวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมพระราชพิธีและขนบการประพันธ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมประเภทดังกล่าวกำหนดแนวทางให้กวีต้องนำเสนอภาพแทนของป่าและเมืองออกมาในลักษณะที่ปรากฏดังผลการวิจัย อีกทั้งประเภทของวรรณกรรมและขนบการประพันธ์นี้ได้แสดงถึงแนวคิดของกวีโดยเฉพาะแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติที่เน้นย้ำความสำคัญของพระมหากษัตริย์ตามคติเทวราชา และรวมศูนย์กลางอำนาจการปกครอง (อธิบายไว้ในงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “บทบาทการควบคุมความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และอุดมการณ์ในคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง”)

นอกจากนี้การศึกษาภาพแทนของป่าและเมืองในคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ กล่าวคือ แสดงให้เห็นคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ เป็นคู่ความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมของชนชั้นนำไทย ซึ่งในประเด็น

นี้ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในบทความเรื่อง “บทบาทการควบคุม : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง”

การศึกษาเรื่อง “การนำเสนอภาพแทนของป่าและเมืองในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง” ทำให้เราต้องยิ่งตระหนักว่า แม้จุดมุ่งหมายหลักของการประพันธ์คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้อ่านประกอบในพระราชพิธี แต่ก็ทำให้เราเห็นว่าคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างผ่านการประกอบสร้างและการเลือกของกวี ดังนั้นจึงเห็นว่าหากเปลี่ยนมุมมองการอ่านวรรณกรรมพระราชพิธีก็จะช่วยเผยแง่มุมอื่น ๆ หรือการแฝงนัยไว้อีกมากมาย

สรุป

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี ทั้งเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างจะเห็นว่าเป็นวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพระราชพิธีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ได้รับรู้ถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ในการทำพระราชพิธี และเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นระบบความคิดของการเกิดพระราชพิธี โดยเฉพาะเรื่องการจัดระเบียบของคนในสังคม

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีมีลักษณะอย่างไร
๒. จงอธิบายรูปแบบคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ
๓. วรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำใช้ประกอบพระราชพิธีใด และพระราชพิธีดังกล่าวมีลักษณะอย่างไร
๔. จงอธิบายองค์ประกอบของเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง
๕. นักศึกษาคิดว่าเนื้อหาในลิลิตโองการแข่งน้ำและคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างสัมพันธ์กับการปกครองของไทยอย่างไร

รายการอ้างอิง

- กอบกาญจน์ ภิณฑุมารค. (๒๕๔๒). **การศึกษาพัฒนาการของคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสมัยรัตนโกสินทร์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- คำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมข้าง ครึ่งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร**. (2545). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- คำยวง วราสิทธิชัย, ม.ล. (๒๕๔๗). “คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง จากพิธีกรรมสู่วรรณกรรมคำสอน.” **เมืองโบราณ** ๓๐, ๑ (มกราคม-มีนาคม), น.๑๐๕-๑๑๓.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๑). **อ่านโองการแข่งน้ำ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นามานุกรมวรรณคดีไทย ๑ ชื่อวรรณคดี**. (๒๕๔๘). มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี).
- บาหยัน อิมสำราญ. (๒๕๕๙). **วรรณคดีพระราชพิธี**. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง**. (๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔: เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วรุณญา อังฉริยบดี. (๒๕๖๔). **อุดมการณ์ทางสังคมในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง**. **วารสารไทยศึกษา** ๑๗, ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม), น. ๗๓-๙๙.
- วิเชียร อชิโนบุญวัฒน์. (๒๕๖๖). **วิเคราะห์ฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง ๒๒๓๑) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๙๔)**. (ปริญญาโทปริญญาตรีการศึกษามหาบัณฑิต) วิทยาลัยวิชาการศึกษา, กรุงเทพฯ.
- ศานติ ภัคดีคำ. (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๔๗). “ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง” ของขุนเทพกวี: มุมมองภาษาและวรรณคดีเขมร. **ดำรงวิชาการ วารสารรวมบทความวิชาการ คณะโบราณคดี**, ๓(๕), ๑๑๑-๑๒๗.
- สายทิพย์ นุกูลกิจ. (๒๕๓๓). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณี**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๔ วรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

๔.๑ ลักษณะของวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

๔.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีพระร่วง

๔.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพาสีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์

๔.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

๔.๕ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีสอนหญิง

๔.๖ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

๔.๗ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์

๔.๘ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. อธิบายลักษณะของวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

๒. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีพระร่วงได้

๓. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องโคลงพาสีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ได้

๔. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ได้

๕. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องสุภาวดีสอนหญิงได้

๖. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ได้

๗. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ได้

๘. อธิบายที่มา รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย ใช้สื่อพาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน

๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน สอบถามเบื้องต้นว่านักศึกษารู้จักวรรณกรรมที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรงเรื่องใดบ้าง แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาเตรียมอ่านตัวบทวรรณคดีเรื่องสุภาวดีพระร่วง โคลงพาลีสอนน้องโคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ ถกขนาสอนน้องคำฉันท์ สุภาวดีสอนหญิง สมุทรโฆษคำฉันท์ รามเกียรติ์ และขุนช้างขุนแผน มาล่วงหน้า

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังคำบรรยาย นำเสนอความคิด ร่วมกันอภิปรายศึกษาเอกสารประกอบการสอน และรายงานหน้าชั้นเรียน

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน อาจารย์อธิบายสรุป นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท เชื่อมโยงความรู้ไปสู่การเรียนรู้ในบทต่อไป

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน

๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยต์ วิดีทัศน์

๓. ตัวบทวรรณกรรม

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน

๒. การค้นคว้าของนักศึกษา

๓. การนำเสนอหน้าชั้นเรียน

๔. การสอบปลายภาค

บทที่ ๔

วรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

ในบทที่ ๔ นักศึกษาจะได้ศึกษาวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย โดยนำมาให้นักศึกษาได้ศึกษาจำนวนทั้งหมด ๘ เรื่อง ได้แก่ สุภาสิตพระร่วง โคลงพาสีสอนน้อง โคลงทศรสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สุภาสิตสอนหญิง สมุทโฆษคำฉันท์ รามเกียรติ์ และขุนช้างขุนแผน เพื่อเป็นแนวทางในการอ่านวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเรื่องอื่น ๆ ได้

๔.๑ ลักษณะของวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

วรรณกรรมลักษณะนี้เป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งไม่ได้มีจุดมุ่งหมายบันทึกลักษณะพิธีกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี หรือความคิดความเชื่อ หรือไม่ได้นำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรม แต่มีเนื้อหาบางตอนที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคม ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในชีวิตของคนและสังคม เมื่อกวีสร้างสรรค์เรื่องราวหรือแต่งวรรณกรรมขึ้นย่อมต้องเกี่ยวข้องกับตัวละคร ตัวละครเป็นภาพจำลองของมนุษย์ในสังคม การเล่าเรื่องในวรรณกรรมจึงปรากฏขนบธรรมเนียม แนวการประพฤติปฏิบัติ รวมถึงความคิดความเชื่อของคนในสังคมด้วย เช่น วรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้สอดแทรกประเพณีการแต่งงาน การทำศพ การบวช การแต่งงาน ความเชื่อทางไสยศาสตร์ เป็นต้น การอ่านวรรณกรรมลักษณะนี้ก็จะทำให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิง และได้รับความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ด้วย

๔.๒ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาสิตพระร่วง

สุภาสิตพระร่วง ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนที่เก่าแก่ที่สุดของไทย เป็นบันทึกแนวทางการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ซึ่งยึดมั่นในหลักศีลธรรมเพื่อให้ประชาชนได้ปฏิบัติตามคำสอนไปในทางที่ถูกต้อง

ผู้แต่งและที่มาของเรื่อง ไม่ปรากฏนามผู้แต่งที่แน่นอน แต่ลักษณะวิธีการแต่งเหมือนกับแต่งเพื่อกล่าวสรรเสริญพ่อขุนรามคำแหง โดยมีลักษณะเป็นการรวบรวมคำสอน ภาษิตที่มีคติเตือนใจ เป็นข้อคิดในการปฏิบัติตนตามวิถีทางที่ถูกที่ควร โดยเหตุที่ตอนขึ้นต้นและลงท้ายของเรื่องระบุไว้ชัดเจนว่า พระร่วงเจ้าเป็นผู้ทรงบัญญัติคำสอนนี้

สุภาสิตพระร่วง เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “บัญญัติพระร่วง” ฉบับที่ตีพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้คัดจาก “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม ๒” สังเกตจากข้อความและถ้อยคำเห็นได้ว่าเป็นภาษิตแท้ ๆ ใช้ถ้อยคำอย่างพื้น ๆ ยังไม่มีภาษิตต่างประเทศเข้ามาแทรกแซงปะปน...จะเห็นได้ว่าคล้ายคลึงใกล้กับในจารึกหลักที่ ๑ ที่เรียกว่า จารึกพ่อขุนรามคำแหง จึงอาจเป็นไปได้

ว่า สุภาชิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วงนี้ เดิมเป็นพระบรมราชาชาต ซึ่งพระร่วงเจ้า พ่อขุนรามคำแหงทรงแสดงสั่งสอนประชาชนชาวไทย

(กรมศิลปากร, ๒๕๒๘, น. ๒๓๗)

เปลื้อง ณ นคร (๒๕๑๕, น. ๓๗๖-๓๗๙) ได้แสดงความเห็นว่าสุภาชิตพระร่วงน่าจะไม่ใช่พระราชนิพนธ์ของพระร่วง ด้วยเหตุผลที่ว่าคำว่า “พระร่วง” ในสมัยต่อมามีความหมายว่า ศักดิ์สิทธิ์ หรือวจาสิทธิ์ ดังนั้น “สุภาชิตพระร่วง” จึงหมายถึง สุภาชิตที่ศักดิ์สิทธิ์ ควรเชื่อถือ นอกจากนี้คำว่า “พระร่วง” แม้จะเป็นคำวิสามานยนามก็ไม่ระบุชัดเจนลงไปว่าพระร่วงองค์ใด นอกจากนี้เนื้อความที่ว่า “ปางสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ้วแผ่นภสุโขทัย มล็กเห็นในอนาคต...” จึงแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งนำคำกล่าวที่เป็นของพระร่วงมาเรียบเรียงถ้าพระร่วงทรงแต่งเองน่าจะกล่าวเช่นนี้ หากพิจารณาถ้อยคำภาษาที่ใช้ในสุภาชิตพระร่วง ไม่เก่าถึงสมัยสุโขทัย เช่น คำว่า ขุนนาง ทาส อาถรรพ์ ตระกูล กษัตริย์ และในสมัยสุโขทัยไม่ปรากฏว่ามีหนังสือเรื่องใดที่เขียนเป็นคำกลอน

จะเห็นว่าในเรื่องของผู้แต่งและที่มาของเรื่องก็ยังมิมีนักวิชาการได้ค้นหาหลักฐานต่าง ๆ เพื่อมานำเสนอและถกเถียงกันเพื่อหาข้อสรุปว่าสุภาชิตพระร่วงใครเป็นผู้แต่งและมีที่มาอย่างไร

ลักษณะคำประพันธ์ ร่ายสุภาพ จำนวน ๑๕๘ บท ร่ายเป็นร้อยกรองที่เก่าแก่ของไทยและจบด้วยโคลงสองสุภาพ และโคลงสี่สุภาพในลักษณะโคลงกระทู้ตอนท้าย ตัวอย่างคำประพันธ์ร่ายสุภาพ “ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า แผ้วแผ่นภสุโขทัย มล็กเห็นในอนาคต จึงผายพจนประภาษ เป็นอนุสาสนกถา สอนคนนารชน” (กรมศิลปากร, ๒๕๒๘, น. ๒๔๓)

โคลงกระทู้ในตอนท้าย

บัณ เจตจำนงแจ้ง	พิสดาร ความเอย
จิต ยุบลบรรหาร	เหตุไฉน
พระ ปิ่นนครสถาน	อุดรสุข ไทยนา
ร่วง ราชนามนี้ได้	กล่าวถ้อยคำสอน ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๒๘, น. ๒๔๖)

เนื้อหาที่สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณี

สุภาชิตพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่สอนหลักการประพฤติปฏิบัติตนในด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลทั่วไป เนื่องจากเป็นคำสอนที่ไม่ได้เน้นสอนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะอย่างสุภาชิตสอนหญิง

ตัวอย่างการสอนให้รู้จักการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่าง ๆ ในสังคมอย่างถูกต้องตามกาลเทศะ โดยแบ่งเป็น

การปฏิบัติตนต่อเจ้านาย เช่น คบขุนนางอย่าโหด อาสาถวายจนพอแรง

การปฏิบัติต่อผู้อาวุโส ให้รู้จักมีสัมมาคารวะ เช่น ยอมนั่งชิดผู้ใหญ่ จนนอบน้อมผู้ใหญ่ กระจก
ตนจก้านับ

การปฏิบัติต่อบุคคลที่มีฐานะต่ำกว่า เช่น ข้าคนไพร่อย่าฟุฟุ ข้าเก่าร้ายอดเอา คนจน
อย่าดูถูก

การปฏิบัติต่อบุคคลที่มีฐานะเสมอกัน เช่น พี่น้องเพื่อนต่อญาติ ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก
เมตตาตอบต่อมิตร ลูกเมียอย่าวางใจ ลูกเมียอย่าสรสเรณู

การปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ เช่น อาสาเจ้าจนตัวตาย ท่านให้อย่างหมายโทษ อย่าปอง
ภัยต่อท้าว เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ

ตัวอย่างการสอนให้รู้จักสำรวมกาย วาจา และใจ เช่น อย่าถากคนด้วยตา เป็นคนอย่าทำใหญ่ อย่า
นินทาผู้อื่น โต้ตอบอย่าเสียคำ อย่าริกล่าวคำคัด อย่ากอปรจิตริษยา คิดตรงตริทุกเมื่อ คิดแล้วจึงเจรจา

ตัวอย่างการสอนให้รู้จักรักเกียรติศักดิ์ศรีของตน เช่น รักตนยิ่งกว่าทรัพย์ สู้อะเสียสละอย่าเสียศักดิ์

ตัวอย่างการสอนให้เป็นคนมีเหตุผลและรู้จักตระหนักถึงความผิดของตน เช่น อย่ามั่งง่ายมีดี โทษตน
ผิดรำพึง อย่าถือเอาตนเกินกว่าลี้ โทษตนผิดถึงรู้

ตัวอย่างการสอนให้เป็นคนรอบคอบ ไม่ประมาท เช่น เข้าออกอย่าวางใจ หน้าศึกอย่านอนใจ ระวัง
ระไวหน้าหลัง ที่ไปจงมีเพื่อน

ตัวอย่างการสอนให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร เช่น การเรือนตนเร่งคิด คิดชวนขายที่ขอบ

ตัวอย่างการสอนให้เป็นคนสงบเสงี่ยมไม่โอ้อวด เช่น มีสินอย่าอวดมั่ง อย่ายกตนข่มท่าน อย่าใฝ่สูงให้
พ้นศักดิ์ หึงห้อยอย่าแข่งไฟ เป็นคนอย่าทำใหญ่

ตัวอย่างการสอนให้เป็นผู้รู้จักชีวิตและความเป็นมนุษย์ เช่น หวานพีชจักเอาผล เลี้ยงคนจักกินแรง
คิดทุกขในสงสาร อย่าดูถูกว่าน้อย

ตัวอย่างการสอนให้เห็นความสำคัญของวิชาความรู้ เช่น เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่
เป็นคนเรียนความรู้

ตัวอย่างการสอนให้เป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เช่น ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง ปลุกไมตรีทั่วชน พบศัตรู
ปากปราศรัย

จากเนื้อหาการสอนที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงแสดงให้เห็นว่าเป็นคำสอนที่ใช้ได้ในทุกยุคทุกสมัย และ
เป็นคำสอนที่เหมาะสมกับคนในทุกระดับชั้นทางสังคม อีกทั้งยังสอนในหลายด้านกล่าวคือให้ระมัดระวังทั้งทาง
กาย วาจา และใจ นอกจากนี้จะเห็นว่ากลวิธีการสอนในสุภาษิตพระร่วงผ่านการใช้อ้อคำต่าง ๆ อย่างชัดเจน
เช่น คำว่า อย่า หรือคำว่า พี่ หรือการใช้ความเปรียบ เช่น หึงห้อยอย่าแข่งไฟ ก็เป็นการแสดงความเปรียบว่า
หึงห้อยเป็นสัตว์มีดวงไฟในตัวเอง แต่เป็นเพียงไฟดวงน้อย ซึ่งก็เป็นการเปรียบกับคนที่มีอำนาจหรือมีความรู้

น้อยก็อย่าไปแสดงความโอ้อวด ดังนั้นหากผู้อ่านปฏิบัติตามคำสอนในเรื่องต่าง ๆ แล้วก็จะเกิดประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติอย่างมาก

๔.๓ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องโคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์

โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ เป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีที่เน้นคำสอนและหลักปฏิบัติเฉพาะกลุ่มบุคคล

โคลงพาลีสอนน้อง

ผู้แต่งและที่มาของเรื่อง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์โคลงพาลีสอนน้อง โดยอาศัยเค้าความจากเรื่อง “รามเกียรติ์” โดยเลือกนำเหตุการณ์พาลีสอนสุครีพ เมื่อพาลีซึ่งเป็นเจ้าเมืองขีดขินรู้ว่าตนเองกำลังจะเสียชีวิต จึงเรียกกองศตผู้เป็นลูก และสุครีพผู้เป็นน้องมาสอนให้รู้จักปฏิบัติตัวให้ดี เน้นการสอนเรื่องการปฏิบัติราชการ การเป็นขุนนางที่ดีต่อพระราม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตัวเจ้าผ้าน้องเนื่อง	ชนนี้
ในจิตต์สนิทเสนหมี	ห่อนแล้ว
พี่ชายจะวายชี-	พิตนาศ
ทั้งสองสนองเสนอแก้ว	เนตรเนื้อหทัยางค์

ลักษณะคำประพันธ์

โคลงสี่สุภาพ จำนวน ๓๒ บท

เนื้อหา

โคลงพาลีสอนน้องเน้นคำสอนเรื่องธรรมเนียมการปฏิบัติของข้าราชการ เพื่อให้้องศตและสุครีพเป็นข้าราชการที่ดีของพระราม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เฝ้าใต้อย่าได้อำ	โองค์
อย่าแต่งแน่น้องผจง	นอบน้อม
ที่ทางกลางโรงปลง	ผดุงอาตม์
ณ โรงคลังบันโดยด้อม	อย่าได้สามผลาม

ในบทนี้อธิบายว่าก่อนที่จะเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ก็ควรแต่งกายให้เหมาะสมแก่กาลเทศะ เวลาเข้าเฝ้าอย่าได้แต่งตัวโอ้อวดประดับประดาเกินหน้าเกินตา ณ ที่เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ และให้แสดงกิริยาอาการอย่างนอบน้อม

ทูลพิดกิจแจ้งจัด	ประการใด
คอยดูเมื่อภูวนาย	ย่องแย้ม
แปรผันบัณฑูรไซ	สิงหนาท

จึงค่อยชะลอเติมเต็ม

เมื่อทำสุสานต์

ในบทนี้อธิบายว่าผู้ที่เป็นขุนนางจะต้องรู้จักกาลเทศะก่อนที่จะเข้าเฝ้าหรือกราบบังคมทูลเรื่องใด ให้คอยดูปฏิปักษ์อาการของพระมหากษัตริย์ว่ามีความอึดอัดหรือพระราชอารมณ์ใด การสอนเช่นนี้ก็เพื่อป้องกันเหตุร้ายที่จะเกิดขึ้นกับตัวผู้พูดด้วย เพราะหากกราบบังคมทูลเรื่องที่ไม่เหมาะสม อาจทำให้พระมหากษัตริย์กริ้วและลงโทษได้

นัยหนึ่งพึงเฝ้าท้าว

นฤบดี

อย่าไถ่ลักคักดีศรี

ท่านไท้

ทะนงจะจงมี

ทวิโทษ

อย่าไถ่ลนัยนเนตรให้

นเรนทร์พร้อมถึง

ในบทนี้อธิบายว่าผู้เป็นขุนนางเมื่อพระมหากษัตริย์ให้ความไว้วางใจก็อย่าทำตัวทะนงตนหรือทำตนเทียบเท่า ซึ่งอาจจะเกิดโทษได้ แต่หากขุนนางคนใดไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ก็อย่าได้ทำตนห่างเหินจนพระมหากษัตริย์ต้องคอยถามถึง ในที่นี้จึงเป็นคำสอนให้ขุนนางรู้จักวางตนต่อพระมหากษัตริย์

นักสนมกรมชะแม่มั่น

สาวสวรรค์

นางในไพบูลย์พรรณ

แน่งน้อย

เฝ้าไท่ทรงธรรม

อิปราช

อย่าไผ่เอนหัดคล้อย

เนตรเลี้ยวเรียมแสวง

ในบทนี้อธิบายว่าผู้เป็นขุนนางเมื่อต้องเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ก็ให้รู้จักสำรวมตนเอง เพราะในพระราชวังมีสนมนางในอยู่ด้วย ขุนนางจึงต้องสำรวมกายไม่ยุ่งเกี่ยวกับพระสนมและนางใน ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม

สงครามยุทธ์แย่งอย่า

คิดขาม

บุกบันประจัญบานตาม

ต่อด้วย

เช่นฆ่าอย่ากลัวความ

มรณาศ

รุกรันจนชีพม้วย

จึงอ้างอาจองค์

ในบทนี้เป็นคำสอนขุนนางว่าหากเมื่อเกิดศึกสงคราม ขุนนางไม่ควรคิดหวาดกลัว ควรเข้าต่อสู้กับข้าศึกศัตรู และแม้ต้องต่อสู้จนชีพวายก็ต้องทำ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงถึงความกล้าหาญ

หนึ่งของกองโกศไว้

ในคลัง

อย่าคิดปิดแสงหวัง

อาจเอื้อม

เอาออกนอกคลังรัง

แรงโทษ

อย่าได้มีใจเงื้อม

เงื่อนร้ายสลายคุณ

ในบทนี้เป็นคำสอนขุนนางว่าอย่าเอาทรัพย์หลงไปเป็นประโยชน์ของตน หรือการฉ้อราษฎร์บังหลวง ซึ่งผู้คิดกระทำผิดจะได้รับโทษร้ายแรง

โคลงทศรถสอนพระราม

ผู้แต่งและที่มาของเรื่อง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์โคลงทศรถสอนพระราม โดยอาศัยเค้าความจากเรื่อง “รามเกียรติ์” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ท้าวทศรถ พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงอโยธยา และพระราชบิดาของพระราม ได้กล่าวสอนพระราชโอรสถึงเรื่องที่พระมหากษัตริย์จะพึงปฏิบัติต่อขุนนางและราษฎร เป็นพระบรมราโชวาทที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่รัชทายาท ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทศรถยศยิ่งไท้	ทุกสถาน
ชมชิดสนิทเสน่ห้การ	เลิศแล้ว
ในพระชนมานสาร	รามเทพ
เรียกร้องสนองเสนอแก้ว	ลูปไ้ประโลมสอน

ลักษณะคำประพันธ์

โคลงสี่สุภาพ จำนวน ๑๒ บท

เนื้อหา

โคลงทศรถสอนพระรามเน้นหลักการปฏิบัติตัวตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เจ้าจักรักราษฎร์เลี้ยง	บุรีรมย์
ให้สุขศรีปรีดิชม	ชอบใช้
เสมอบุรินทร์อินทร์อุดม	พรหมเมศ
อาศัยจรรณถันให้	เทียบแท้ประมุขมวล

ในบทนี้อธิบายว่าหากพระรามจะปกครองบ้านเมืองหรือราษฎรให้มีความสุขเช่นเดียวกับเมืองของพระอินทร์ พระพรหมได้นั้น ผู้เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องซื้อตรงต่อราษฎร ซึ่งตรงกับหลักทศพิธราชธรรมข้อ อาชวะ (ความซื่อตรง)

อาณาประชาราษฎร์ทั้ง	กรุงไกร
จักสุขเกษมเปรมใจ	ชื่นช้อย
ไมตรีที่ประชุมใน	นรนาถ
เป็นบุษบาปรากฏร้อย	กลั่นกลุ่มขจรจาย

ในบทนี้อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ที่จะปกครองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข พระมหากษัตริย์ควรมีไมตรีต่อผู้อื่น เปรียบดังกลิ่นหอมของดอกไม้ย่อมเป็นที่ชื่นชมของบุคคลทั่วไป

รางวัลสรรพสิ่งให้	ไทยทาน
เหมือนกลผลพฤษาหวาน	เลียนล้ำ
เป็นที่ภิรมสาร	เกษมราชภรณ์
เสนีพิริยพลน้ำ	จิตต์ซ้องสรรเสริญ

ในบทนี้อธิบายว่าการพระราชทานรางวัลให้แก่ขุนนางเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์พึงกระทำ เพราะจะทำให้ขุนนางเกิดขวัญกำลังใจให้แก่ขุนนางอย่างยิ่ง ในที่นี้เปรียบเหมือนกับการได้รับประทานความหวานจากผลไม้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรมเรื่องการให้ทาน

ความผิตมิตรโทรหเหี้ยม	อาธรรม
จงระคองป้องกันสรรพ	ชั่วช้า
โทษหนักสลักแสงปิ่น	ผจงปลิด
หยุดยั้งรักรักล้ำ	แบ่งให้ทุเลา

ในบทนี้อธิบายว่าการจะเป็นหัวหน้าปกครองคนให้ดีได้ พระมหากษัตริย์ต้องหลีกเลี่ยงความประพฤติชั่ว นอกจากนี้ควรรู้จักวิธีแก้ไข รู้จักปรับโทษหนักให้เป็นเบาด้วย ซึ่งสอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรมเรื่องอวิโรธนะ ความไม่ประพฤติผิด

บริรักษ์อาณาจักรทั้ง	แดนไตร
ด้วยจิตต์สนิทเสน่หิโน	ผ่องแผ้ว
ดั่งบิดามารดาใจ	ใสสุทธิ
รักษาติบาบุตรแล้ว	เลิศล้ำใครเสมอ

ในบทนี้อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ที่ดีควรจะปกครองราษฎรด้วยความรักความเอาใจใส่ การกระทำเช่นนี้เหมือนกับบิดามารดาเลี้ยงดูบุตร พระมหากษัตริย์ควรมีความอ่อนโยนและไม่ถือตัวกับราษฎร

โคลงราชสวัสดิ์

ผู้แต่ง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ลักษณะคำประพันธ์

โคลงสี่สุภาพ จำนวน ๖๓ บท

เนื้อหา

โคลงราชสวัสดิ์เป็นวรรณกรรมที่เน้นคำสอน ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติของข้าราชการที่พึงประพฤติปฏิบัติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเหล่าเงาญาติแคว้น	เหนหลาน
หม่อมมิตรสนิทบริวาร	พรั่งพร้อม

เป็นทาสบาททพทมาน	นรนาท
ถึงสถานบานจิตต์น้อม	ยศเยื้องศักดิ์สูง

ในบทนี้อธิบายว่าขุนนางทั้งหลายเป็นข้าราชการบริพารของพระมหากษัตริย์ควรมีสัมมาคารวะต่อผู้มียศศักดิ์ที่สูงกว่า

หนึ่งทรัพย์สินบเนื่องไว้	ในคลัง
อย่าประสงค์จำนงหวัง	หวังได้
อย่าคิดจิตต์เบือนบัง	แสงโลก
อย่าแบ่งแมลงลักให้	ประโยชน์เบื้องอาตมวงศ์

ในบทนี้อธิบายว่าทรัพย์สินที่มีในท้องพระคลัง ขุนนางไม่ควรคิดหวังหรือเกิดความโลภ มีใจคิดเบียดบังเป็นทรัพย์สินของตนเอง หรือคิดโลภทำประโยชน์เพื่อพวกพ้องของตน

รู้รอบประกอบเกื้อ	สปรรรพ์
ปกป้องประคองขอบขันธุ์	เขตต์แคว้น
ทั้งอาณาประชาราษฎร์	สบสัตว์
ปรีญาณสารสิทธิหมั่น	อย่าให้ใครเสมอ

ในบทนี้อธิบายว่าผู้ที่เป็นผู้ปกครองควรจะต้องมีความรอบรู้ รู้จักว่าบ้านเมืองของตนเป็นอย่างไร ราษฎรของตนเป็นอย่างไร ปกป้องบ้านเมืองด้วยความรอบรู้ก็จะมีใครเทียบได้

เมื่อไทให้แห่งราช	พัทธยา
รางวัลสรรพเสนา	เลิศล้ำ
ผู้ชอบประกอบแสวงหา	คุณเลิศ
จนบสงบเสงี่ยมน้ำ	จิตเชื้อสุทธิสาร

ในบทนี้อธิบายว่าเมื่อผู้ปกครองเมืองเห็นว่าขุนนางคนใดทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองก็จะมอบรางวัลให้ ขุนนางก็จะรับด้วยความสงบเสงี่ยมและรับไว้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าเป็นสิ่งที่ควรจะได้รับ

หนึ่งให้ใจรู้ฉลาด	เรื่องการ
จงพินิจพิจารณา	ถี่ถ้วน
รู้จักลักษณะขลาดหาญ	ทานเทียบ
สมปรตจมีล้วน	อย่าเลี้ยวพวนสกนธ์

ในบทนี้อธิบายว่าให้ขุนนางก่อนที่จะคิดจะทำอะไรก็ตามให้ใช้สติปัญญาวิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนก่อน แล้วจึงลงมือทำ ให้รู้ลักษณะของงานนั้น ๆ สิ่งที่จะทำนั้น ๆ แล้วจึงทำ และรู้ว่าเหตุการณ์ใดควรกล้าหาญและเหตุการณ์ใดควรขลาดกลัว

โคลงกาพย์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทั้งสามเรื่องเป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณี กล่าวคือเป็นวรรณกรรมที่แสดงคำสอนที่เกี่ยวข้องกับธรรมเนียมปฏิบัติและเน้นกลุ่มบุคคลที่สอนเป็นกลุ่มเฉพาะทั้งพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นกลุ่มของชนชั้นปกครอง คำสอนบางประการก็สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การสอนเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดา การซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ บทบาทของคำสอนเหล่านี้จึงมีบทบาทจัดระเบียบสังคมให้เป็นสังคมที่สงบสุขด้วย

๔.๔ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีที่เน้นคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติของสตรีที่แต่งงานแล้ว

ผู้แต่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ลักษณะคำประพันธ์

แต่งด้วยฉันท์ ๖ ชนิด ได้แก่ สัทธราฉันท์ ๒๑ สัททูลวิกิพีฉันท์ ๑๙ มาลินีฉันท์ ๑๕ วสันตดิถีฉันท์ ๑๔ ไตรภูกฉันท์ ๑๒ อินทริยเชียรฉันท์ ๑๑ รวมกับกาพย์ ๒ ชนิดคือ กาพย์ฉกัณฐะและกาพย์สุรางคนางค์ คำประพันธ์ทั้งหมดมี ๑๘๗ บท ลงท้ายด้วยโคลง ๔ สุภาพซึ่งโคลงกระทู้อีก ๑ บท

จุดประสงค์ของผู้แต่ง

เพื่อสอนสตรีที่มีสามีและต้องการให้สามีรักใคร่ตลอดไปให้ปฏิบัติตนด้วยความสุจริต

เนื้อหา

พระเจ้าพรหมทัต มีพระมเหสีนามว่านางบุษบา มีพระราชธิดา ๒ พระองค์ชื่อว่า นางกฤษณา และนางจิรประภา ท้าวพรหมทัตจัดให้มีพิธีสมรส นางกฤษณา ผู้เป็นพี่เลือกพระภักดาได้ ๕ พระองค์ นางจิรประภาเลือกได้พระองค์เดียว แต่นางกฤษณาสามารถปรนนิบัติพระสวามีได้เป็นอย่างดี และไม่ขาดตกบกพร่องในหน้าที่ของภรรยาที่ดี จึงเป็นที่รักใคร่ของพระสวามีทั้งยังไม่เคยเกิดการทะเลาะวิวาทกันในระหว่างพระสวามีทั้ง ๕ พระองค์ ส่วนนางจิรประภามีพระสวามีเพียงพระองค์เดียวกลับไม่มีความสุข มีแต่ความทุกข์โศกชอกช้ำใจ ผิวพรรณหม่นหมองและพระสวามีก็ขี้โกรธอยู่เสมอ นางจิรประภาจึงไปปรึกษานางกฤษณา และถามถึงสาเหตุที่นางกฤษณาเป็นที่รักใคร่สนิทสนมหาและเป็นที่เกรงพระทัยของพระสวามี และเข้าใจว่าพระพี่นางกฤษณา มีเวทมนตร์ผูกใจพระภักดาทั้ง ๕ ชีวิตการกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ครองคู่จึงมีความสุข จึงจะมาขอเรียนวิชาเวทมนตร์นั้นบ้าง นางกฤษณาจึงได้อธิบาย ชี้แจงความจริงให้ทราบว่า นางหาได้มีเวทมนตร์อันใดผูกใจพระภักดาไม่ แต่ที่พระภักดาทุก ๆ พระองค์รักใคร่ในนางนั้น เพราะนางรู้จักหน้าที่ของภรรยาและอยู่ในโอวาทของพระภักดาตลอดมา นางกฤษณาจึงได้สอนนางจิรประภาถึงหน้าที่ต่าง ๆ ของการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีว่า ควรมีกิริยามารยาท การประพฤติปฏิบัติตนที่ดี พุดจาอ่อนหวาน สอนให้รู้จักอภัยและรู้จักพระสวามี มีความซื่อสัตย์สุจริต ควรปรนนิบัติพระสวามีในหน้าที่การงานต่าง ๆ เช่น ควรตื่นก่อนนอนที่หลัง ดูแลเรื่องอาหารการกิน การแต่งกาย น้ำสรงน้ำสวดย พัดวีเมื่อยามร้อน คอยปัดปูที่นอน การรักษานวลสงวนตัว

และนางภคชนกยังได้สั่งสอนในเรื่องของศีลธรรมจรรยา กิริยามารยาทในอิริยาบถทั้ง ๔ ได้แก่ การนั่ง นอน ยืน เดิน การรับประทานอาหาร การมีมนุษยสัมพันธ์ และการผูกมิตรไมตรี เป็นต้น

ตัวอย่างการสอนให้รู้จักกิริยามารยาทที่ดี

เดินนั่งจงยังองค์	ดำรงกายระไวระวัง
ชวตชนกก็ชวนชัง	ชนผองจะชรัองสรवल
อย่าด่วนครรไลแล่น	กรกริดแหวนบรวงครว
ทอดตาลิลาจวน	สดุดบาทจักพลาดพล่า
อย่าเดินทัตมาลา	เสยเกศาบควรทำ
จีบพกพลาขานคำ	สะกิดเพื่อนสำรวจพลาง
ยุรยาตรโยกย้าย	กรกริดกรายสไบบาง
ยอหัตถ์ส่ำผัสปราง	จักเลื่อมส่วสดีสัตรี

(ปรมาณูจิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

จากคำประพันธ์นางภคชนกได้สอนเรื่องกิริยามารยาทการเดิน การนั่ง การยืน การนอน จะเดินจะนั่ง ก็ต้องระวังมิฉะนั้นถ้าไปชนคนอื่นจะดูไม่งาม อย่ารีบเดิน อย่าแกว่งมือเกินควร ไม่ควรทอดสายตา เพราะจะไม่ได้มองทางที่เดินและอาจสะดุดล้มได้ อย่างนำดอกไม้มาทัดหู เพราะในสังคมไทยในอดีตผู้หญิงที่ทัดดอกไม้ที่หู จะเป็นผู้หญิงที่มีอาชีพขายบริการ ไม่เดินไปหัวเราะไป

ตัวอย่างการผูกมิตรไมตรี

นางภคชนกยังได้สอนให้นางจิรประภา รู้จักการผูกมิตรไมตรี การมีอัธยาศัย และการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และให้นำไปปฏิบัติซึ่งหากปฏิบัติได้ก็จะเป็นคุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่สำคัญที่จะผูกใจพระสวามีได้โดยไม่ต้องใช้เวทมนตร์คาถามาทำให้พระสวามีรักใคร่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ผูกชนด้วยไมตรี	จิตรปรีดีทฤพรหรรษ์
รักคึงชีวาวัน	มรณาศฤพนายแห่ง
คำสอนสมรมลย์	ประสาทสารสุนทรแสดง
จงจำอย่าเคลือบแคลง	ประพฤติเพื่อผดุงตน
เปนที่เสนาหา	แต่ภรรดาเจริญผล
กว่าเล่าที่เสนห่มนต์	ตรมayaanอานธรรม

(ปรมาณูจิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

ตัวอย่างความคิดเรื่องสัจธรรมของชีวิต

นางภคชนกจะสอนให้นางจิรประภา รู้จักวิธีปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีตามแบบฉบับของกุลสตรีที่พึงปรารถนาให้การครองชีวิตคู่มีความสุขแล้ว นางยังได้อบรมสั่งสอนให้นางจิรประภาเข้าใจสัจธรรมในการทำคุณงามความดี ซึ่งจะเป็นคุณค่าของมนุษย์ ดังตัวอย่างของคำประพันธ์ที่เป็นบทเปรียบเทียบให้เห็นคุณค่าของการทำความดี ซึ่งเป็นที่จดจำกันได้ดีคือ

พฤษภาศร	อีกกฤษชอันปลดปลง
โทพนต์เสนงคง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี	ประดับไว้ในโลกา

(ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาณูชิตชิโนรสเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าที่ให้ความรู้และรูปแบบการแต่งคำฉันท์ที่ประณีตด้วยการใช้ภาษาที่งดงาม และให้ข้อคิดคติธรรมที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี และรวมถึงการสอนเรื่องกิริยามารยาทที่สตรีโดยทั่วไปควรปฏิบัติ และยังเป็นแบบฉบับของกวีนิพนธ์ที่เป็นวรรณกรรมคำสอนสตรีในสมัยต่อมา

ตัวอย่างคำสอนเรื่องการปรนนิบัติสามี

นางกฤษณาได้สอนให้นางจิระประภาผู้มีใจสามีรักดีต่อสามี รู้จักกตัญญู ให้ตื่นก่อนนอนที่หลังสามี รู้จักฟังสิ่งที่สามีพูด เมื่อจะพูดสิ่งใดก็ให้ระวังคำที่จะพูดออกมา และเมื่อสามีป่วยก็ให้รู้จักอยู่ดูแลให้สามีหายป่วย

๑ สวามีรักดีจิตรโดยปอง กตัญญูวิบุลยครอง

กรรมบถคล่อง กุศลแสง ๗

๑ ตื่นก่อนเมื่อนอนหลัง ฟังเฝ้าฟังบรรหารแสดง

ตรัสใช้ไร้วาง รวงศัพทรับสั่งสาร

๑ ยามไถ้เบศร์ทรง ประชวรองค์บสำราญ

อย่าคลาพยาบาล บำเรอรักษรักดีตระโถม

(ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

๔.๕ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสุภาชิตสอนหญิงและสุภาชิตสอนสตรี

ในที่นี้จะอธิบายวรรณกรรมเรื่องสุภาชิตสอนหญิงสองสำนวน ได้แก่ สุภาชิตสอนหญิง และสุภาชิตสอนสตรี

สุภาชิตสอนหญิง

ที่มาของสุภาชิตสอนหญิง

สุภาชิตสอนหญิงสำนวนนี้ยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่มาก่อน สุภาชิตสอนหญิงปรากฏอยู่ตอนปลายสมุดไทยเรื่องโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ จากเอกสารเลขที่ ๓ และเลขที่ ๕ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่กลุ่มตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ

ลักษณะคำประพันธ์

แต่งเป็นคำประพันธ์ ๓ ชนิด คือ โคลงสี่สุภาพ ๑ บท โคลงสอง ๒ บทและร่ายสุภาพ จำนวน ๙๖ วรรค

เนื้อหา

บทเริ่มต้นของสุภาษิตสอนหญิงบอกจุดมุ่งหมายของการแต่งว่าเป็นคำสอนสำหรับสตรีนำไปปฏิบัติ หากหญิงใดปฏิบัติตามเสมือนมีอารมณ์ล้ำค่าไว้ประดับตนชีวิตจะประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง

๑ คัมภีร์สุภาพแก้ว	กรองกรรม
คือทิพทุกกุณฺฑล	เทพแท้
หญิงใดทรงเทริดสรภ	ศรีรุ่งเรืองแม่
คมกว่าอัปสรแล	เลิศน้องนางสวรรค์ ฯ

เนื้อหาของสุภาษิตสอนหญิงประกอบด้วยคำสอน ๗๗ ข้อ เป็นหลักการประพฤติปฏิบัติสำหรับสตรีนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน มีคำสอนทั้งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนต่อครอบครัวและสังคม คำสอนนี้เป็นแบบแผนให้สตรีรู้จักหน้าที่ของการเป็นกุลสตรีและการประพฤติตนเป็นคนดี

ตัวอย่างคำสอนในเรื่องการดูแลปรนนิบัติเอาใจใส่สามี สร้างความดีงามเพื่อให้สามีรัก อย่าเถียงทะเลาะหรือแข็งขืนกับสามีอย่ารับประทานอาหารก่อนสามี ให้รักเคารพและเชื่อฟังสามี หากสามีโกรธกรรยาต้องระงับอารมณ์ไว้ เช่น อย่าต่อสู้สามี เอน้ำใจผูกพัน แต่งตนให้ผัวรัก อย่ามักกินก่อนผัว ให้เร่งตามใจผัว รักสามียิ่งตน ผัวโกรธชวนผัวดี

ตัวอย่างคำสอนเรื่องความประพฤติและกิริยามารยาท เช่น ไม่หัวเราะเสียงดัง รู้จักใช้คำพูดที่เหมาะสม อย่าพูดจากลับกลอก อย่าคิดว่าตนเองดีกว่าผู้อื่น ระงับความโกรธ ละเว้นสิ่งชั่วช้า เมื่อกระทำความผิดให้รับผิดอย่าแก้ตัว เช่น สรวลอย่าดังสุดเสียง แต่งวาจาให้คม อย่าเอาตัวเป็นใหญ่ อย่าอวดดีกลางชน

ตัวอย่างสอนให้รู้จักวางตนในสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรกระทำ เช่น ท่านไม่ถามอย่าพริ้ง ท่านไม่รู้อย่าขานท่านไม่วานอย่าไป

ตัวอย่างสอนให้ทำความดี หมั่นสร้างบุญกุศลทั้งตนเองและครอบครัว เช่น ชักพ่อแม่ทำทาน รักกุศลยิ่งชีพ สร้างกุศลอย่ารู้โรย

ตัวอย่างสอนให้รู้จักประมาณตน อย่าปรารถนาในสิ่งที่ไม่ใช่ของตน อย่าหลงในอำนาจวาสนา เช่น อย่าดวนมีก่อนวาสนา อย่าได้ตื่นยศศักดิ์ให้รู้เจียมอาตมา

ตัวอย่างสอนไม่ให้เล่าเรื่องในครอบครัวไปเล่าให้ผู้อื่นฟัง และไม่นำเรื่องไม่ดีนอกบ้านมาเล่าให้คนในครอบครัวฟัง เช่น อย่าเอาไฟในออก ไฟนอกอย่านำเข้า

ตัวอย่างสอนให้มีน้ำใจไมตรีต่อผู้อื่น และรู้จักใช้คำพูดที่สุภาพ อ่อนหวาน เช่น เอาไมตรีล้อมรั้ว ยารสหวานดับโกรธ สอนให้ห่างไกลจากคนไม่ดี เช่น อยู่ให้ไกลคนพาล

คำสอนจากเรื่องสุภาษิตสอนหญิงสามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตครอบครัวเพื่อให้สตรีรู้จักดูแลปรนนิบัติสามีในเรื่องต่าง ๆ ในการใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน นอกจากหน้าที่ของการเป็นแม่บ้านที่ดีแล้วนั้น ผู้แต่งยังได้สอนการปฏิบัติตนให้เป็นคนดีทั้งความประพฤติ การใช้กิริยาวาจา มีข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติหลายประการสามารถนำมาใช้ได้กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

สุภาษิตสอนสตรี

ที่มาและผู้แต่งของสุภาษิตสอนสตรี

สุภาษิตสอนสตรีนี้เดิมเรียกกันว่า “สุภาษิตสอนหญิง” หรือ “สุภาสิตไทย” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า “สุนทรภู่เห็นจะแต่งเมื่อราวระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๘๐ – ๒๓๘๓ ในเวลาเมื่อกลับสี่ออกมาเป็นคฤหัสถ์ แล้วต้องตกยากจนถึงลอยเรื่ออยู่ พิจารณาตามสำนวนดูเหมือนหนังสือเรื่องนี้สุนทรภู่จะแต่งขายเป็นสุภาษิตสอนสตรีสามัญทั่วไป ความไม่แบ่งว่าแต่งให้ผู้หญิงผู้ใดโดยเฉพาะ ต้นฉบับเดิมที่หอพระสมุดฯ ได้มาเรียกว่า สุภาสิตไทย เป็นคำสมมติของผู้อื่น ดูเหมือนผู้สมมติจะไม่รู้ว่าเป็นกลอนของสุนทรภู่ด้วยซ้ำไป ถ้อยคำในต้นฉบับก็วิปลาสคลาดเคลื่อน ต้องซ่อมแซมในหอพระสมุดฯ หลายแห่ง แต่นับว่าแต่งดีน่าอ่าน”

สุภาษิตสอนสตรีปรากฏนามผู้แต่งว่าชื่อ “ภู่” จึงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง และปัจจุบันมีนักวิชาการบางกลุ่มได้ศึกษาและตั้งข้อสังเกตว่า สุนทรภู่มิใช่ผู้แต่งสุภาษิตสอนหญิง เพียงแต่ผู้แต่งชื่อ “ภู่” เช่นเดียวกันและเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีชื่อเสียงในการแต่งนิทานชาดกคำกลอนเรื่องนกกะจาบ จึงเรียกกันทั่วไปว่า นายภู่ นกกะจาบ

ลักษณะคำประพันธ์

แต่งด้วยกลอนสุภาพ จำนวน ๒๐๑ บท

เนื้อหา

สุภาษิตสอนสตรี เริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์มัสการพระพุทธเจ้าในการแต่ง และบอกนามของกวีว่าชื่อ “ภู่” และกล่าวถึงจุดมุ่งหมายไว้ชัดเจนว่าแต่งเพื่อสอนสตรีสามัญทั่วไปความว่า

ขอเจริญเรื่องตำรับฉบับสอน	ชาวประชาราษฎรสิ้นทั้งหลาย
อันความชั่วอย่าได้มีมีระคาย	จะสืบสายสุริยวงศ์เป็นมงคล
ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนินทา

(สุภาษิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

เนื้อหาของสุภาษิตสอนสตรีเป็นหลักประพฤติปฏิบัติของสตรีตามค่านิยมของสังคมไทย เป็นคำสอนที่ใช้ได้กับสตรีทุกชนชั้น มีทั้งข้อห้าม ข้อที่ควรปฏิบัติ ทั้งในเรื่องของการวางตัว กิริยามารยาท การพูดจา การแต่งกาย การเลือกคู่ครอง การปรนนิบัติ ความซื่อสัตย์ต่อสามี การดูแลบ้านเรือน ความมั่งคั่ง เป็นต้น และต่อจากนั้นสุนทรภู่อยังกล่าวถึงลักษณะที่ไม่พึงประสงค์ของผู้หญิงแบบต่าง ๆ เช่น ละทิ้งพ่อแม่ ชอบแต่งตัวติดการพนัน สูบฝิ่นกินเหล้า หญิงสองใจ หญิงเหล่านี้ชีวิตมีแต่จะประสบความหายนะ ซึ่งคำสอนต่าง ๆ สามารถนำมาใช้เป็นหลักปฏิบัติได้เป็นอย่างดีสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน

ตัวอย่างสอนเรื่องความประหัยมัยธยัสถ์

มีสิ่งพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปฟรุ๊ตซื้อ ให้เป็นมือเป็นครวทั้งควหาวน

(สุภาชิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

จากคำประพันธ์จะเห็นเป็นคำสอนให้รู้จักประหยัดเก็บหอมรอมริบ เมื่อขาดสิ่งของที่จำเป็นจะได้มีเงินไว้ใช้ ให้รู้จักใช้เงิน เห็นถึงความจำเป็นก่อนจึงจะซื้อสิ่งของต่าง ๆ

ตัวอย่างสอนเรื่องความกตัญญู

เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ
ด้วยชนกชนนีนั้นมีคุณ ได้การุณเลี้ยงรักมาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร หมายจะได้ฟังพาธิตาดวง

(สุภาชิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

จากคำประพันธ์เป็นคำสอนที่ให้อุทิศกตัญญูต่อบิดามารดาจงเลี้ยงดูท่านในยามที่ท่าน อยู่ในวัยชรา เพราะบิดามารดาเลี้ยงดูรามาจนเติบโตใหญ่ เมื่อท่านอยู่ในวัยชราหวังที่จะพึ่งพาถูก

ตัวอย่างที่สอนถึงให้เห็นความสำคัญของคำพูด

เป็นมนุษย์สุคนธ์นิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
แม้พูดดีมีคนเขาเมตตา จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสมความ

(สุภาชิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

จากคำประพันธ์สอนให้เห็นคำพูดเป็นสิ่งสำคัญ อาจจะได้รับ ความยากลำบากจากคำพูดของตน หรือ หากพูดในสิ่งที่ดีก็จะมีคนเมตตา ก่อนจะพูดสิ่งใดก็ให้คิดให้รอบคอบและเหมาะสมก่อน

ตัวอย่างคำสอนให้สตรีรู้จักนวลสงวนตัว

เป็นสาวแซ่แร้วรายสวสยะอาด ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แต่กร้าวรานร่อยถอยราคา จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง

(สุภาชิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

คำสอนข้างต้นเป็นการอบรมสั่งสอนให้สตรีพึงปฏิบัติในการครองตนให้เป็นศรีแก่วงศ์ตระกูล ให้เห็นคุณค่าความสำคัญของความสาว ให้รักษาความสาวให้เหมือนกับอัญมณีที่มีค่า

ตัวอย่างคำสอนให้ภรรยาซื้อสัตย์ต่อสามี

จงซื้อต่อภัสตาสวามี จนชีวีศรีสวัสดิ์เจ้าตัดชัย
อย่าให้มีราคะที่กินใจ อุปไมยเหมือนอนงค์องค์สีดา

(สุภาชิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

คำสอนข้างต้นเป็นการสอนให้สตรีมีความซื่อสัตย์ต่อสามีเสมือนนางสีดาซื่อสัตย์ต่อพระราม
หมั่นปรนนิบัติให้สามีรักและไว้วางใจ

ตัวอย่างคำสอนให้ภรรยาระวังบารมณความรู้ลึก

แม้ผิวเดือดเจ้าจงดับระงับไว้ อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม

เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำคอยพราพรหม แม้ระดมทั้งคู่จะวูวาม

(สุภาษิตสอนสตรี, ๒๕๖๔, ออนไลน์)

คำสอนข้างต้นสอนให้ภรรยารู้จักระงับอารมณ์เมื่อสามีโกรธ ภรรยาต้องระงับอารมณ์ไว้ไม่เถียงหรือ
ทะเลาะ เรื่องในบ้านไม่นำไปเล่าให้ผู้อื่นฟัง ไม่ทำเรื่องชั่ว หากสตรีใดกระทำได้เช่นนี้จะได้รับการยกย่องว่าเป็นสตรี
ที่มีปัญญา

จะเห็นว่าทั้งสุภาษิตสอนหญิงและสุภาษิตสตรีให้ความรู้และเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่เป็นประโยชน์
ต่อการดำเนินชีวิตของสตรีตามวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม เป็นคำสอนเพื่อให้สตรีรู้จักวางตนอย่างเหมาะสม สอนให้
รู้จักปฏิบัติต่อบิดามารดา และสามีอย่างถูกต้อง สอนให้รู้ว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำ เหมาะสำหรับสตรีที่
แต่งงานแล้ว และสตรีทั่วไป อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าหากสตรีประพฤติตามคำสอนก็จะได้รับการยกย่อง แต่
หากไม่ประพฤติปฏิบัติก็จะมีผู้ตำหนิและดูถูก ซึ่งคำสอนในสุภาษิตเหล่านี้เป็นทีนบถและแพร่หลายสืบต่อกัน
มาช้านาน เป็นสิ่งที่สะท้อนค่านิยมของสังคมไทยที่มีต่อสตรี และค่านิยมเหล่านี้ยังคงปรากฏอยู่และสืบทอดมา
จนปัจจุบัน

๔.๖ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

ผู้แต่ง

สมุทรโฆษคำฉันท์มีผู้ประพันธ์ ๓ คน คือ พระมหाराชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ลักษณะคำประพันธ์ ที่ใช้มาก คือ กาพย์ฉกั ๑๖ กาพย์สุรางคนางค์ และฉันท์

ตัวอย่างกาพย์ฉกั ๑๖

๑ กีก้องเสียงเกวียนแกว่งไกว จูลีเวียนไว

ตระลบตระเลศเวหาส

๑ วัวอ้ายภานามผั่งผาด แล่นล้ำลมลาศ

ชนะแก่อายกะแซงเปิง

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๓)

ตัวอย่างกาพย์สุรางคนางค์

๑ จะเล่นหัวล้าน ทั้งสองหัวบ้าน คือหน้าผากผา

จะจำชนกั คโนสวภา จะดูหัวข้า ทั้งสองไครแขง

๑ จะเล่นหลายลบบอง ขวาทั้งสอง พันผูกไท่ยก
กุมไม้ท่ายทับ จรีกับมือ ธิริบคมถือ ครวี่วางมา

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๑๕-๑๖)

ตัวอย่างอินทรีวิเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ปางกรุงบุรีม-	ยอันมีมโหศวรรย์
เดโชเขตศทัน-	ธิกผุ้งหมุไพร
๑ จักทำสวยมพร	วรวาชบุตรี
ภูบาลทุกทรี-	ปก็มาด้วยเจษฎา

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๘๔)

ที่มาของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มาจากสมุทรโฆษชาดก

ชาดก คือ นิทานหรือเรื่องเล่าในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

๑. นิบาตชาดก ชาดกที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก แยกออกเป็นหมวดตามจำนวนคาถา มีตั้งแต่ ๑ – ๘๐ คาถา (ร้อยกรองบาลี) นิบาตชาดกมี ๕๕๐ เรื่อง หรือ พระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ กลุ่มชาดกที่มีเกิน ๘๐ คาถา จะเรียกว่า มหานิบาตชาดก ซึ่งมี ๑๐ เรื่อง เรียกว่า ทศชาติชาดก คือ พระเทมีย์ พระชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระมโหสถ พระภริทัต พระจันทกุมาร พระนารายณ์ พระวิฑูรย์บัณฑิต และพระเวสสันดร

๒. ชาดกนอกนิบาต (ปัญญาสชาดก) ชาดกนอกพระไตรปิฎก แต่งขึ้นเพื่อให้เป็นชาดกปัญญาสชาดก คือ ชื่อหนังสือที่รวมชาดกนอกนิบาต เป็นนิทานแต่งขึ้นใหม่ รวมทั้งนิทานพื้นบ้าน ผู้แต่งคือ พระภิกษุชาวเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าเมืองแก้ว พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘ เพราะในช่วงนั้นพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ตามคำแปลหมายถึง ชาดก ๕๐ เรื่อง แต่ตามหลักฐานที่นักวิชาการพบปรากฏว่ามี ๖๑ เรื่อง มีที่นำมาแต่งเป็นวรรณคดี เช่น สังข์ทอง สมุทรโฆษคำฉันท์ พระรถเสน ตัวอย่างชาดกเช่น สมุทรโฆษชาดก สุธนชาดก สุณนุชาดก สิริวิบุลยิตตชาดก สุวรรณสังข์ชาดก สรรพสิทธิ์ชาดก

ลักษณะของชาดกจะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑. อารัมภกถา เป็นมูลเหตุกล่าววาททำไมต้องเล่าเรื่องนี้
๒. เนื้อเรื่อง
๓. ประมุขชาดก อธิบายว่าใครเป็นใครในชาตินี้

เนื้อหาของสมุทรโฆษคำฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ แบ่งเป็น ๑๓ ส่วน

๑. คำนมัสการ

๒. พระราชปรารภ ที่จะให้แต่งเรื่องนี้ไว้เป็นบทหนึ่ง

๓. สังเขปเรื่องสมุทรโฆษ

๔. ให้อัศวินเล่นหนัง

๕. พรรณาสถานที่สำคัญในเรื่อง

๖. กล่าวถึงเรื่องเบิกโรงเล่นหนังว่ามี ๗ เรื่อง

๗. สังเขปเรื่องสมุทรโฆษ ๔ ตอน

๘. เล่นเรื่อง เบิกโรง

๙. เรื่องสมุทรโฆษ

๑๐. กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเทศนาเรื่องสมุทรโฆษ

๑๑. ประชุมชาดก

๑๒. แดงเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษ

๑๓. วันเดือนปีที่แต่ง และความปรารถนาของผู้แต่ง

๑. เนื้อหาในส่วนคำนำมัสการ นมัสการพระพุทธเจ้า พระอิศวร พระพรหม พระวิษณุ และพระรามาริบัติ (สันนิษฐานว่าเป็นสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒)

ตัวอย่างคำนำมัสการ

๑ พระศรีศรีสรวาสตา มีพระมहिมา

นุภาพพันตยา

๑ เนื่องนาโคสุรภษัตริย์ โอนมณโณลี

บำบวงในบาทกมล

๑ โปรตโลกทั้งภูวณพล ท้าวพรหมบดล

ก็ถึงแก่สรณบคลา

๑ ข้านบ้อมด้วยใจสา- ทรทุลบาพา

รพินทุพระมนีวร

๑ ไหว้ไธธาตาสังกร พระพิษณุอันสร

ศักติไชยเดชะ

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๑)

๒. เนื้อหาในส่วนพระราชปรารภ รำลึกถึงพระพุทธเจ้าในครั้งเสวยพระชาติเป็น พระสมุทรโฆษ ประลองศรได้นางพินทุมดี เหตุที่ให้แต่งเรื่อง เพื่อใช้เล่นหนังใหญ่ (ฉลักสแบกภาพ)

ตัวอย่างพระราชปรารภ

๑ พระให้กล่าวกาพย์นิพนธ์

จำนองโดยกล

ตระการเพลงยศพระ

๑ ให้ฉลักสบกภาพอันชระ

เปนบรรพบุรณะ

นเรนทรราชบรรหาร

๑ ให้ทวยนักรคนผู้ชาญ

กลเล่นโดยการ-

ยเปนบำเพ็ญธรณี

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒)

๓. เนื้อหาในส่วนสังเขปเรื่องสมุทรโฆษ เล่าเรื่องย่อเกี่ยวกับเรื่องราวของพระสมุทรโฆษ ส่วนนี้จะเป็นการปูพื้นเรื่องและจะทำให้เห็นว่า ตลอดทั้งเรื่องมีเรื่องราวอะไรบ้าง

๔. เนื้อหาในส่วนไหว้ครูเล่นหนัง ไหว้ครูขอพรก่อนที่จะเล่นหนังใหญ่ และขอให้เรื่องราวนี้แพร่หลายออกไป

๕. เนื้อหาในส่วนพรรณนาสถานที่สำคัญในเรื่อง พรรณนาเมืองรมยบุรี (เมืองฝ่ายนางพินทุมดี) พรรณนาให้เห็นความสวยงาม ความเจริญรุ่งเรือง พรรณนาเมืองพรหมบุรี (เมืองฝ่ายพระสมุทรโฆษ) พรรณนาความยิ่งใหญ่ ความสวยงาม ความเจริญรุ่งเรือง การพรรณนาเมืองของตัวละครเอกทั้งสอง เพื่อแสดงให้เห็นว่าตัวละครทั้งสองเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองกัน มีชาติตระกูล และสถานะทางสังคมทางที่เหมาะสมกัน

๖. เนื้อหาในส่วนเบิกโรงเล่นหนัง (จะอธิบายอย่างย่อ)

การเบิกโรงเล่นหนังมี ๗ เรื่อง

๑. การเล่นหัวล้านชนกัน

๒. การเล่นลาวไทยฟันดาบ

๓. การเล่นชวาทงหอก

๔ และ ๕. การเล่นชนแรดและแข่งวัวเกวียน

๖. การเล่นจระเข้กัดกัน

๗. การเล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสี่ยงทาย

๗. เนื้อหาในส่วนสังเขปเรื่องสมุทรโฆษ ๔ ตอน (จะยกเฉพาะตอนสำคัญๆ มาเล่าย่อ)

ตอน ๑ พระสมุทรโฆษเข้าป่าไปวังช้าง แล้วกลับไป พระโพธิ์ก็นำไปสมกับนางพินทุมดี

ตอน ๒ พระสมุทรโฆษประลองศรกับ ๑๐ กษัตริย์แล้วได้นางพินทุมดี

ตอน ๓ พระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีเดินทางไปเที่ยวป่าหิมพานต์ และต้องพลัดพรากกัน

ตอน ๔ พระสมุทรโฆษได้พบกับนางพินทุมดี เดินทางกลับคืนนคร

๘. เนื้อหาในส่วนเบิกโรงเล่นหนัง (จะอธิบายอย่างละเอียด) ในส่วนนี้จะอธิบายอย่างละเอียดว่า การเล่นต่าง ๆ เล่นอย่างไร และจบลงด้วยว่าใครแพ้ชนะ

ตัวอย่างการเบิกโรงเล่นหนัง การเล่นชนแรด

๑ แรดย้ายแรดอ้ายรางเริง	เพียงแรดพระเพลิง
กัตีกัतालอ้อบาย	
๑ อาจไล่ช้างสารจรัลจราย	เสื่อสีห์หมี่ควาย
กระลายกระลอกชอกซอน	
๑ แรดนี้แรดร้ายตุตตอน	แต่น้อยนองอน
แลคมรรีบกรดไกร	
๑ เขาตึงพร้าวได้แต่ไพร	มาถวายเป็นไท
ธไว้ให้เลี้ยงรักษา	
๑ ความรู้เลี้ยงสิบคนให้หา	หักไม้หนามหนา
มาเลี้ยงมาปรนป็นาง	
๑ แม้ว่าแรดสูหัวหาญ	ขับม่าย่านาน
บัดนี้จะได้ต่อกัน	
๑ บัดใจสองแรดแผดผ่น	ซึ่งเข้าขบกัน
กเกริกทั้งท้องธาตตรี	
๑ รุกรานพานพะนอรี	จักจวนคือจรี
จรีบค้นพานพะนอ	
๑ ผัดแผดแหวดเวียงทบทอ	รรินบัดคอ
ตระบัดก็แตกแบกเพลิง	
๑ ขาดตัวขาดหัวหักเชิง	แรดอ้ายรางเริง

กลัสมพาทกลางแปลง

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๑)

๙. เนื้อหาเรื่องสมุทรโฆษ ขยายความจากเนื้อหาพอสังเขป ๔ ตอน พระสมุทรโฆษพระราชโอรสของพระเจ้าพินทุทัตได้เสด็จเข้าป่าไปวังช้าง ระหว่างเดินทางพักเหนื่อยแล้วกลับไป พระโพธิ์เห็นว่าทั้งคู่มีความเหมาะสมกันจึงได้นำพระสมุทรโฆษไปอู่สมกับนางพินทุมดี หลังจากที่ทั้งสองได้สมกันแล้วพระโพธิ์ก็ได้พาพระสมุทรโฆษกลับที่เดิม ส่วนนางพินทุมดีเมื่อรู้ตัวก็จำไม่ได้ว่าชายที่ได้พบเมื่อคืนคือใคร จึงได้ให้นางรัตนธารี ผู้เป็นพี่เลี้ยงวาดรูป จนในที่สุดก็รู้ว่า คือพระสมุทรโฆษ ขณะนั้นพระเจ้าสีหนครบุต ผู้เป็นพระราชบิดาของนางพินทุมดีกำลังจะจัดพิธีสมพร ซึ่งเป็นพิธีเลือกคู่ โดยการแสดงความสามารถ พระเจ้าสีหนครบุตได้กำหนดไว้ว่า จะทำพิธียกโลหะธนู หากผู้ใดยกโลหะธนูได้สำเร็จก็จะยกนางพินทุมดี และให้ได้ครองเมืองรมยบุรีด้วย ผู้ที่มาร่วมในพิธีด้วย มีพระสมุทรโฆษ และสิบกษัตริย์จากเมืองต่าง ๆ พระสมุทรโฆษก็สามารถแสดง

ความสามารถสำเร็จ พระเจ้าสีหนุคุปต์จึงประกาศมอบนางพินทุมดีและเมืองรมยบุรีให้พระสมุทรโฆษ ฝ่ายสิบ
กษัตริย์ไม่ยอมแพ้จึงขอทำสงครามกับพระสมุทรโฆษ ในที่สุดสิบกษัตริย์ก็ได้ทำสงครามพ่ายแพ้ หลังจากนั้น
นางพินทุมดีต้องการจะไปเยือนที่ได้เคยบนไว้ว่าขอให้นางได้พบกับพระสมุทรโฆษอีกครั้ง พระสมุทรโฆษได้
พานางพินทุมดีออกเดินทาง ขณะที่เดินทางก็ได้ช่วยเหลือพิทยธรรณภูมิข ซึ่งถูกพิทยธรรณบุตรชิงนางกินรี
และทำร้ายธรรณภูมิขอาการบาดเจ็บ ธรรณภูมิขจึงได้ถวายพระขรรค์ให้พระสมุทรโฆษเป็นการตอบแทนที่
พระองค์ได้ช่วยเหลือ เมื่อพระสมุทรโฆษได้พระขรรค์มาก็สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ จึงได้พานางพินทุมดี
เหาะไปยังป่าหิมพานต์ ระหว่างทางได้พบกับพิทยธรรณบุตรได้ลักพระขรรค์ของพระสมุทรโฆษไป ทำให้พระ
สมุทรโฆษและนางพินทุมดีตกลงไปในมหาสมุทร พระสมุทรโฆษต้องพลัดพรากจากนางพินทุมดี พระอินทร์
ทราบว่พระสมุทรโฆษต้องเกาะขอนไม้ว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรเป็นเวลานาน จึงได้ให้นางมณีเมขลาไป
ช่วยเหลือพระสมุทรโฆษเข้าฝั่ง ส่วนนางพินทุมดีก็มีชาวบ้านช่วยเหลือขึ้นฝั่งได้ นางพินทุมดีจึงสร้างโรงทานให้
ชาวบ้านและได้ให้จิตรกรวาดภาพเรื่องราวของตนกับพระสมุทรโฆษไว้ หากมีใครได้เห็นภาพวาดเหล่านั้นแล้ว
มาถามหานาง ก็แสดงว่าบุคคลนั้นคือพระสมุทรโฆษ ฝ่ายพระสมุทรโฆษก็ออกตามหานางพินทุมดี จนได้เห็น
ภาพวาดที่โรงทาน ทั้งคู่จึงได้พบกัน และเดินทางกลับเมืองรมยบุรี

๑๐. กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าทรงเทศนาเรื่องสมุทรโฆษ

๑๑. ประชุมชาดก พระพุทธรูปได้แสดงอดีตชาติว่าใครเป็นใครในสมัยที่พระองค์เป็นพระสมุทรโฆษ
พิทยธรที่ลักพระขรรค์ คือ พระเทวทัต พระเจ้าพินทุทัต คือ พระเจ้าสุทโธทนะ อัครมเหสีของพระเจ้าพินทุทัต
คือ พระนางสิริมหามายา นางมณีเมขลา คือ นางอุบลวรรณาเถรี นางพินทุมดี คือ นางยโสธรา และพระ
สมุทรโฆษ คือ พระพุทธรูปเจ้า

๑๒. แดงเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแดงเรื่องผู้
แต่งพระสมุทรโฆษว่ามีผู้แต่งเรื่องนี้ถึงสามคนจนกว่าจะจบเรื่อง กวีสำคัญของไทยถึง ๓ ท่านร่วมแต่ง เริ่มต้น
ด้วยพระมหาราชครูรับกระแสพระราชดำรัสจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้แต่งขึ้นในรัชกาลของพระองค์
(พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑) ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหาราชครูกำหนดเรื่องไว้เป็น ๔ ตอน และปรากฏตาม
พระราชปรารภว่ามีพระประสงค์สำหรับใช้เล่นหนัง แต่พระมหาราชครูแต่งไว้จบตอน ๑ กับเกือบจะจบตอน ๒
(ค่านมัสการถึง ๑๐ กษัตริย์แพ้พระสมุทรโฆษ) แล้วคงจะถึงอนิจกรรมเสียก่อน ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชได้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ยังไม่จบตอน ๒ (พระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีใช้
บนถึงพิทยธรรณภูมิขกำศรวล) สมุทรโฆษคำฉันทค้างอยู่เพียงนั้นจนตลอดอายุกรุงศรีอยุธยาและล่วงมาจน
สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงพระนิพนธ์
ต่อ (ธรรณภูมิขถวายพระขรรค์แก่พระสมุทรโฆษถึงโคลงท้ายเรื่อง) จนครบ ๔ ตอน และจบเรื่องเมื่อ พ.ศ.

๒๓๙๒

๑๓. วันเดือนปีที่แต่ง และความปรารถนาของผู้แต่ง กล่าวถึงวันเดือนปีที่แต่ง คือ วันอาทิตย์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา จุลศักราช ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ จวบจุลศักราชได้	พรรษา สหัสแสน
สองศตวรรษเอกา	ทศอ้าง
กุกกุณสังวัจนรา	กติกมาส หมายเฮย
อาทิตย์ดฤช้าง	ปีกษ์ขึ้นปัญจมี ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๐๙)

ส่วนความปรารถนาของผู้แต่ง คือ การแต่งเรื่องสมุทรโฆษต่อให้จบโดยใช้เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเป็นเค้าเรื่อง

๑ รังสรรค์ฉันท์เสร็จสิ้น	สุดสาร
สมุทรโฆษต่อตำนาน	เน้นค้าง
รจิตเรื่องบพิสตาร	อดีตเหตุ แสดงเฮย
โดยพุทธพจนรสอ้าง	อรรถแจ้งแถลงธรรม ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๐๙)

เนื้อหาที่สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณี

เหตุการณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์มีหลายเหตุการณ์ที่สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อ ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างขนบการแต่งเรื่องการไหว้ครู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระศรีศรีสราสดา	มีพระมहिมา
นุภาพพันตยาดี	
๑ เนืองนาคอสุรกษัตริย์	โอนมณิโมลี
บำบวงในบาทกมล	
๑ โปรดโลกทั้งภูมณฑล	ท้าวพรหมบดล
ก็ถึงแก่สรณบคลา	
๑ ช้านบโน้มด้วยใจสา	ทรทุลบาทา
รพินทุพระมนีวร	
๑ ไหว้ไธธาตาสังกร	พระพิษณุอันสร
ศักดิไชยเดชะ	

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๑)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทไหว้ครู ซึ่งสอดคล้องกับขนบของการแต่งวรรณคดีของกวีไทย จากคำประพันธ์ไว้พระพุทธเจ้า และไหว้เทพเจ้าทั้งสาม ได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์

ตัวอย่างความคิดเรื่องบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางนั้นพนจรใจพราย	คั่นคว่าป่าหมาย
สนุกนิในไพรสนธ์	
๑ เขียวข่าท่าวทูลแกลงกล	สุขในไพรสนธ์
สัตว์สำราญธรณี	
๑ ทูลสารสารไพรมากมี	เนื่องในพนาลี
แลสมสรกอสบสถาน	
๑ พังพลายเพรียวโคตรคชสาร	แม่เนียมเทียมธาร
แลเลมลบัดไบหนา	
๑ แสนสารสูงใหญ่เสมอผา	สล้างสองงา
แลลองคิริเพริดพัง	
๑ ปางนั้นพระสมุทรครันฟัง	สารพนจรรัง
มาทูลแลท้าวขึ้นชม	
๑ หวังเสด็จเสวยสุขพนรมย์	ชมไพรชมพนม
แลจงสำราญสละสลัย	

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๖)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นเหตุการณ์ที่พระสมุทรโฆษได้ทราบข่าวว่ามีช้างป่าที่เป็นช้างที่มีลักษณะดี พระองค์จึงมีพระราชประสงค์ที่จะออกไปวังช้าง จะเห็นว่าความคิดเรื่องช้างเป็นความคิดที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นเป็นผู้มีบารมี ขณะนั้นพระสมุทรโฆษก็ต้องออกประพาสป่า แต่ก่อนจะออกประพาสป่าพระองค์ก็ได้กราบลาพระราชชนกและพระราชมารดา ซึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณีหนึ่งคือ การไปลามาไหว้

ตัวอย่างขนบธรรมเนียมเรื่องการไปลามาไหว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ตรีแล้วเสร็จพระเสด็จคัล	ท้าวผู้ทรงธรร-
มพิณทุตฤบาล	
๑ ก้มเกล้าเข้าแนบบทมาลย์	ไหว้ไททูลสาร
จะลาสมเด็จจนุบดี	
๑ นบอบพระมารดาศรี	จักจากพระบุรี
ประพาสโดยจินดา	
๑ สองท้าวครันฟังท้าวลา	ลานใจโศกา
บอจจะทัตฤธร	

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๒๖)

จะเห็นว่าพระสมุทรโฆษได้มาราบลาพระเจ้าพินทุทัต ผู้เป็นพระราชบิดา และกราบลาพระมารดาของพระองค์ พระราชบิดาและพระราชมารดาทรงแสดงความห่วงใยพระสมุทรโฆษ ก็ได้แสดงการทัดทานแต่ก็ไม่สำเร็จ และต่างสั่งความกัน

ตัวอย่างพิธีกรรมเบิกไพรวังช้าง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางนั้นธำมโห	สิทธิกรรมแคว่นกล
ให้เข้ายังไพรสม-	ทประสงค์จะเบิกไพร
๑ หมอเฒ่าเอารัฟ	ศิษย์คนทั้งหลายไป
เข้าในพนาไลย	และเลียบหาดูพญา
๑ พบไม้หนึ่งงามสม	สุขรมยสมญา
สามารถหนักหนา	ศุภลักษณะสาผล
๑ หมอจึงเอาพัศตรา	มานุ่งไม้อันนฤมล
สวดมนต์ละลายคน-	ธวัชปณสรพสม
๑ ธงฉัตรภูษา	ประดับสรรพโดยอาคม
พนักโครอันพาดศมภ์	สำหรับรอบรเวียนกรรม
๑ บุชายถาศัก-	ดิและการยทุกอัน
ล้วนแล้วลอบรอบ-	พประสงค์เบิกไพร ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๓๓)

เมื่อสมุทรโฆษได้จัดกระบวนทัพประพาสป่า และได้ให้หมอไพรทำพิธีเบิกไพร ซึ่งเป็นความเชื่อของคนไทยเมื่อจะเข้าป่า เพื่อเป็นการบอกกล่าวเจ้าป่าเจ้าเขาที่เป็นเจ้าของพื้นที่ก่อนที่จะเข้าไปวังช้าง ในคำประพันธ์ได้อธิบายถึงลักษณะของการทำพิธี มีการตั้งโรงพิธี และอุปกรณ์ที่จะใช้ในการทำพิธี ใช้ไม้มงคลและประดับฉัตรรอบโรงพิธี จัดที่นั่ง ปักเสาไม้โครโดยรอบ

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องการบนบานและการแก้บน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ข้าได้บำบวงแต่	วรเทพคุณบุตร
ผู้มีอำนาจอุด-	ดมสิทธิสาผล
๑ ที่นี้มาลูแล้ว	ก็สำคัญใจดล
ได้ทำมาร่วมมน-	ทิตรทุลบทศรี
๑ เสวยรมยร่วมท้าว	สุขสะทันทิงที่
นี้รู้ว่าพระมี	สิทธิศักดิ์เดชะ
๑ ขอบเชิญสมเด็จท้าว	ไปกล่าวแก้บำบวงพระ

จงแล้วอย่าลืมละ

เยยวว่ากาลจลาจล ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๑๒๐)

๑ สองท้าวเสด็จชม

พนพระกุฎีศรี

สุขรมยสมปรี-

ดิสนุกนิโดยปอง ฯ

๑ เสรีบูชาคุณท์สำนอง

คุณพระแล้วสอง

สัมฤทธิ์โดยใจจง

(สมุทรโฆษคำฉันท์, ๒๕๒๙, น. ๑๒๘)

เหตุการณ์นางพินทุมตีได้บนบานไว้ว่าขอให้ได้พบกับพระสมุทรโฆษ หลังจากที่ทั้งสองได้พบกันและจัดพิธีสมุพรเรียบร้อย ทั้งสองพระองค์จึงได้ออกเดินทางเพื่อไปแก้บน ในการแก้บนของทั้งสองพระองค์ได้ทำพิธีบูชาไฟ หรือเรียกว่า การบูชาคุณท์ ซึ่งเป็นพิธีของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยนำสิ่งของต่างๆ ตั้งแต่ไม้มงคล สมุนไพร ธัญพืชต่าง ๆ ดอกไม้ เนย น้ำผึ้ง ตลอดจนพัสดราภรณ์ อาทิ สำหรับ โทรต์ เป็นต้น ลงไปเผาในกองคุณท์ที่ลุกโชนด้วยไฟ เป็นการถวายเครื่องบูชาผ่านทางพระอัคนีไปสู่พระเป็นเจ้าองค์ที่ประกอบพิธีบูชา

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่เล่าเรื่องราวความรักของพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมตี แต่ในการเล่าเรื่องราวก็ได้สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณี และความคิดความเชื่อ ซึ่งจะเห็นว่าปรากฏขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

๔.๗ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์

ที่มาของรามเกียรติ์

รามเกียรติ์ของไทยมีที่มาจากเรื่องรามายณะ ของอินเดีย

สาเหตุที่คนไทยนับถือรามายณะ

๑. รามายณะมีคุณวิเศษใช้ล้างบาปได้ การฟังรามายณะจะช่วยให้สมความปรารถนา และได้เกิดในพรหมโลก

๒. คนอินเดียนับถือพระรามเป็นวีรบุรุษ นับถือনারายณ์อวตาร พระรามกับนางสีดาเป็นแบบฉบับของคนดี พระรามมีความกตัญญูและนางสีดาซื่อสัตย์ต่อสามี

๓. รามายณะถือเป็นแบบอย่างของบทประพันธ์ที่ดี

รามายณะ คาดว่าเป็นนิทานที่เล่าสืบทอดกันมา แต่คนไทยจะรู้จักและนับถือกัน คือ รามายณะของ วาลมิกิ วาลมิกิ เป็นพรหมฤๅษี อยู่ในวรรณคดีสุท และได้บำเพ็ญภาวนา จนมีจอมปลวกขึ้นเต็มตัว จึงได้ชื่อว่า วาลมิกิ ตามตำนาน วาลมิกิได้ฟังเรื่องพระรามจากพระนารทฤๅษี ขณะที่เดินทางกลับได้พบนกกระเรียนคู่หนึ่ง พรานได้ยิงนกกระเรียนตัวผู้ตาย วาลมิกิจึงเกิดความสมเพชจึงได้แปลงคณะฉันทขึ้น ซึ่งเกิดจากความโศก จึงใช้ชื่อว่า โศลก

แหล่งที่มารามเกียรติ์ของไทย ๘ แหล่ง :

๑. นิทานเรื่องพระราม

๒. ระยะเวลาของวาลมิกิ

๓. ระยะเวลาของอินเดียใต้

๔. หนุมานนาฏก

๕. หิเกยัตติศรีราม (รามเกียรติ์ของมลายู)

๖. วิษณุปุราณะ

๗. ระยะเวลาสันสกฤต

๘. ส่วนที่ไทยแต่งเติม แทรกคติความเชื่อของไทย เช่น พระอินทร์ช่วยพระราม

รามเกียรติ์ของไทยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เท่าที่ปรากฏหลักฐาน คือ

๑. คำพากย์รามเกียรติ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

๒. บทละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

๓. รามเกียรติ์คำฉันท์

รามเกียรติ์ในสมัยธนบุรี

๔. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ของพระเจ้ากรุงธนบุรี แบ่งเป็น ๔ ตอน ได้แก่ หนุมานเกี่ยวนางวานรินทร์

ทำมาลือว่าความ ทศกัณฐ์ตั้งพิธีทราयरค และพระมงกุฎ

รามเกียรติ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

๕. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ของรัชกาลที่ ๑ (สมบูรณ์ที่สุด)

๖. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ของรัชกาลที่ ๒

๗. รามเกียรติ์คำพากย์ ของรัชกาลที่ ๒ (ได้รับอิทธิพลจาก คำพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยา)

๘. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ของรัชกาลที่ ๔ แต่งตอนพระรามเดินดง

๙. รามเกียรติ์ ของรัชกาลที่ ๖

รามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ ในสมัยอยุธยา

๑. ราชาพิลาปคำฉันท์

๒. โคลงทศรถสอนพระราม

๓. โคลงพาสีสอนน้อง

รามเกียรติ์ในยุคปัจจุบัน

๑. คุณสุกร ผลชีวิน แต่งรามายณะเป็นโคลงฉันท์ ทูลเกล้าฯ ถวายในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา

รัชกาลที่ ๙ ในปี ๒๕๑๓

รามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ ๑ (ฉบับสมบูรณ์)

ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถือเป็นรามเกียรติ์ฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด

วันเวลาที่แต่ง

วันจันทร์ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๔๐ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๑

ลักษณะคำประพันธ์ ขึ้นต้นด้วยร้อย ๑ บท (เฉลิมพระเกียรติ) ตามด้วยกลอนบทละคร (มีจำนวนคำ ๖-๙ คำ และจบด้วยโคลงสี่สุภาพ ๒ บท) กลอนบทละครจะใช้คำขึ้นต้นว่า *เมื่อนั้น* (ตัวละครที่สำคัญหรือ กษัตริย์) *บัดนั้น* (ตัวละครแม่ทัพและยักษ์) *มาจะกล่าวบทไป* (การดำเนินเรื่อง)

จุดมุ่งหมาย

๑. เฉลิมพระเกียรติ
๒. เป็นการรวบรวมวรรณคดีไม่ให้สูญหาย
๓. เพื่อความบันเทิง แต่งเพื่อใช้เล่นละครใน (เป็นละครที่แสดงภายในพระมหาราชวัง และใช้ผู้แสดงที่เป็นหญิงล้วน)
๔. ปลุกฝังคุณธรรมในด้านความซื่อสัตย์ สุจริต และการประพฤติธรรม
๕. ปลุกใจประชาชนให้เกิดความกล้าหาญ

เนื้อเรื่องย่อ

เล่ม ๑

เริ่มด้วยกล่าวสรุปแนวพระราชดำริในการทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ แล้วจึงเข้าสู่เนื้อเรื่องตั้งแต่ หิรันตยักษ์ม้วนแผ่นดิน พระนารายณ์อวตารลงมาปราบ ต่อมาเป็นเรื่องกำเนิดวงศ์พระราม กำเนิดทศกัณฐ์ กำเนิดเหล่าวานร กำเนิดนางมณโฑ กำเนิดอินทรชิต นนทกาลถูกพระอิศวรสาปให้เป็นควายชื่อทราพา นางไภยเกษิใช้แขนสอดเพลารถของท้าวทศรถครวญกับปทูตทนต์จนได้รับพร แล้วกล่าวถึงการประสูติพระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ซึ่งเป็นอวตารของพระนารายณ์ ตลอดจนเทพอาวุธและบัลลังก์นาค ฝ่ายนางมณโฑก็ให้กำเนิดสีดาซึ่งเป็นอวตารของพระลักษมี ครั้นพิเภกทำนายว่าสีดาจะเป็นกาลกิณีแก่กรุงลงกา ทศกัณฐ์จึงให้ใส่ผอบลอยน้ำไป ครั้นพระชนกฤๅษีเก็บผอบได้จึงเลี้ยงนางเป็นพระธิดา ภายหลังพระรามยกศรได้ จึงได้อภิเษกกับนาง จากนั้นท้าวทศรถเตรียมจะราชาภิเษกให้พระรามครองกรุงศรีอยุธยา แต่นางไภยเกษิกลับขอให้พระพรตโอรสของนางขึ้นครองราชย์แทน และให้พระรามเดินป่า ๑๔ ปี พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาจึงออกเดินป่าไปด้วยกัน ครั้นนางสำมนักขามมาพบพระรามก็หลงรัก เข้าทุบตีนางสีดา จึงถูกพระลักษมณ์ ตัดหูตัดจมูกเพื่อลงโทษ นางสำมนักขากลับไปฟ้องทศกัณฐ์ผู้เป็นพี่ชาย แล้วแกล้งกล่าวชมความงามของนางสีดาจนทศกัณฐ์หลงใหล ออกอุบายให้มารีศแปลงเป็นกวางทองล่อพระราม พระลักษมณ์ออกจากอาศรม แล้วลักพาสีดาไปไว้ที่กรุงลงกา

เล่ม ๒

เมื่อพระราม พระลักษมณ์กลับมาไม่พบนางสีดาก็รู้ว่าเสียทีจึงออกติดตาม ระหว่างทางพบนกสหาย
แจ้งข่าวสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาไปกรุงลงกา ต่อมาพระราม พระลักษมณ์ได้หนุมานและสุครีพมาเป็นทหารเอก
จากนั้นต้องฆ่าพาลีตามคำสาบานที่พาลีให้ไว้กับพระอิศวร แล้วได้กองทัพวานรมาช่วยพระรามสืบหาสีดา โดย
ส่งหนุมาน องคต ชมพูพานไปยังกรุงลงกา ก่อน เมื่อทหารเอกทั้งสามกลับมาแล้ว พระรามจึงยกทัพเคลื่อนพล
ไป ฝ่ายทศกัณฐ์ฝันร้าย พิเภกแนะนำให้ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์ก็รวบรัดขับไล่พิเภกออกจากเมือง พิเภกจึงมา
ขอสวามิภักดิ์พระราม จากนั้นพระรามให้จองถนนข้ามไปยังกรุงลงกา แล้วเกิดรบพุ่งกันหลายครั้ง ฝ่ายพระราม
มีพิเภกคอยทุลแกไขกลศึกของพญายักษ์ ทศกัณฐ์จึงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และต้องสูญเสียชีวิตไมยราพผู้เป็นหลาน
กับกุมภกรรณน้องชาย ทำให้ทศกัณฐ์เศร้าโศกเสียใจเป็นอันมาก อินทรชิตผู้เป็นโอรสรักจึงอาสาออกรบ แต่ใน
ที่สุดก็ต้องถูกพระลักษมณ์แผลงศรสิ้นชีวิต

เล่ม ๓

ทศกัณฐ์ขอร้องให้บรรดาญาติมิตรยกทัพออกรบกับทัพของพระรามหลายครั้ง แต่ก็กลับเป็นฝ่าย
พ่ายแพ้และต้องสูญเสียชีวิตทหารยักษ์เป็นอันมาก แม้ในที่สุดทศกัณฐ์เชิญท้าวมาลีวราชซึ่งมีวาจาสิทธิ์มาตัดสิน
ข้อพิพาทด้วยหวังว่าท้าวมาลีวราชจะเข้าข้างตนเอง ครั้นท้าวมาลีวราชพิพากษาให้ส่งนางสีดาคืน แต่ทศกัณฐ์
ไม่ยินยอม ออกรบกับพระรามอีก พระรามแผลงศรแต่ไม่สามารถสังหารทศกัณฐ์ให้ตายได้ จนหนุมานต้องลง
ไปเฝ้าล่องดวงใจทศกัณฐ์ซึ่งฝากไว้ที่ฤๅษีโคบุตรมาทำลาย พระรามจึงแผลงศรสังหารทศกัณฐ์สำเร็จ และได้
นางสีดาคืน จากนั้นสีดาขอลุยไฟเพื่อพิสูจน์ให้เห็นถึงความบริสุทธิ์ของตนเอง ต่อมาพระรามก็ได้ทำพิธี
ราชาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยา และปูนบำเหน็จให้เหล่าทหารหาญ โดยให้สุครีพครองเมือง
ชิตхин หนุมานครองเมืองนพบุรี และพิเภกครองกรุงลงกาสืบต่อไป ครั้นอยู่ต่อมานางมณฑิลาให้กำเนิด
ไพนาสुरิวงศ์ซึ่งเป็นลูกของทศกัณฐ์ที่ติดท้องของนางมา แต่พิเภกเข้าใจผิดคิดว่าเป็นลูกของตน ภายหลัง
วรณีสुरพี่เลี้ยงแอบบอกไพนาสुरิวงศ์ให้รู้ว่าใครคือพ่อที่แท้จริง ไพนาสुरิวงศ์จึงลอบไปขอให้สหายของพ่อชื่อ
ท้าวจักรวรรดิมาช่วยแก้แค้น ท้าวจักรวรรดิยกทัพบุกลงกาและจะประหารชีวิตพิเภก แต่ไพนาสुरิวงศ์ขอชีวิต
ไว้เพราะถือว่าพิเภกเคยเลี้ยงดูตนมา ท้าวจักรวรรดิจึงให้ขังพิเภกไว้

เล่ม ๔

ท้าวจักรวรรดิอุปภิเษกไพนาสुरิวงศ์ขึ้นครองกรุงลงกา ฝ่ายอสุรผัดหลานพิเภกออกติดตามหาหนุมาน
ผู้เป็นพ่อเพื่อขอความช่วยเหลือ เมื่อพระรามทรงทราบเรื่องจึงให้พระพรต พระสัตรุดยกทัพไปช่วยพิเภกจน
สำเร็จ จากนั้นกล่าวถึงพระรามออกประพาสป่ากับพระลักษมณ์ นางอดุลีป้าจัญญ์ทศกัณฐ์ปลอมมาเป็นนาง
กำนัลของนางสีดา ขอให้สีดาเขียนรูปทศกัณฐ์ แล้วนางก็เข้าสิงในรูปทำให้ลบไม่ออก เมื่อพระรามกลับมาพบ
รูปซึ่งสีดาแอบซ่อนไว้ก็โกรธ ให้พระลักษมณ์นำสีดาไปประหาร แต่พระลักษมณ์ฆ่านางไม่ตายจึงปล่อยไป สีดา
ไปอาศัยอยู่กับฤๅษีจนประสูติพระมงกุฎ ต่อมาฤๅษีขุบพระลบให้นางอีกองค์หนึ่ง เมื่อเจริญวัยขึ้น คราวหนึ่งพระ
มงกุฎพระลบประลองศรถูกต้นรังใหญ่เสียงดังสนั่น พระรามได้ยินเสียงนั้น จึงคิดกระทำพิธีปล่อยม้าอุปการ ให้

พระพรต พระสัตรุด และหนุมานตามเข้าไป พระมงกุฎพระลบจับม้าอุปการได้จึงนำไปขี่เล่น หนุมานจะจับสองกุมารแต่จับไม่ได้ พระพรต พระสัตรุดต้องมาช่วยจึงสามารถจับพระมงกุฎได้ แล้วนำกลับไปกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระลบมาช่วยพระมงกุฎหนี พระรามต้องยกทัพตามมาสู้รบกัน จึงทราบว่าพระมงกุฎ พระลบเป็นโอรส แล้วอนัองขอกินดีกับนางสีดา แต่นางไม่ยอม พระรามทำอุบายลวงทำให้นางยิ่งโกรธหนีไปอยู่เมืองบาดาล พิเภกทูลขอให้พระรามออกเดินป่าเพื่อสะเดาะเคราะห์อีก ๑ ปี ระหว่างเดินป่าก็ได้รบชนะยักษ์อีกหลายครั้ง กว่าที่จะกลับคืนเมือง สุดท้ายพระอิศวรต้องเกลี้ยกล่อมให้พระรามกับนางสีดาคืนดีกันแล้วจึงจัดพิธีอภิเษกให้อีกครั้งหนึ่ง กล่าวถึงท้าวคนธรรพ์นราชนกทัพไปตีเมืองไภยเกษของพระอัยกาพระพรต พระรามจึงสั่งให้พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฎ และพระลบยกทัพไปปราบและสามารถตีเมืองไภยเกษคืนได้ ตอนท้ายจะเป็นการสรรเสริญพระราม กล่าวถึงพระราชประสงค์ในการทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ และเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์

ตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์

พระราม เป็นนารายณ์อวตาร พระรามเป็นคนเก่งและมีความสามารถ มีบารมี เพราะเป็นกษัตริย์โดยชาติกำเนิด มีความกตัญญู เสียสละ รักษาคำสัตย์ ในฐานะสามีเป็นคนที่รักนางสีดาอย่างมาก ไม่เจ้าชู้ ซึ่งจะเห็นได้จากการยอมทำสงครามเพื่อนางสีดา ในฐานะกษัตริย์ก่อนที่จะตัดสินใจสิ่งใดก็มักจะปรึกษาเหล่าอำมาตย์ก่อน บทบาทของพระรามในรามเกียรติ์มี ๒ ลักษณะ คือ บทบาทความเป็นมนุษย์ มีความเป็นเลิศ มีจิตใจที่อ่อนไหว และมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง บทบาทที่สอง คือ บทบาทเป็นนารายณ์อวตาร ต้องตระหนักถึงหน้าที่ที่สำคัญ

พระลักษมณ์ มีความกล้าหาญ ถึงแม้จะต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงก็ไม่ย่อท้อ (จะเห็นได้จากศึกอินทรีชิต) มีลักษณะของนักรบที่ดี เมื่อพบเหตุการณ์คับขันมักจะมีสติแก้ปัญหาอยู่เสมอ แก้ไขในสิ่งที่ผู้อื่นไม่ได้ตระหนักถึง ลักษณะสำคัญ คือ จงรักภักดีต่อพระราม จะเห็นได้จากพระลักษมณ์ยอมออกเดินดงไปพร้อมกับพระราม

ทศกัณฐ์ เป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์ไผ่ดีร้ายเรียนวิชากับพระฤๅษีโคบุตร นิยายของทศกัณฐ์เป็นคนเจ้าชู้ ลุ่มหลงสตรี ทำให้บ้านเมืองพินาศ เผด็จการ ดื้อรั้น หูเบา และมักใช้ผู้อื่นเพื่อประโยชน์ส่วนตน ในด้านการรบมักจะใช้อุบายมากกว่าการรบซึ่งหน้า

พิเภก เป็นคนเก่ง มีความรู้ ทำหน้าที่อย่างดี บุคลิกภาพเป็นยักษ์ที่ซื่อสัตย์ มีฤทธิ์น้อย มีความสามารถในทางโหราศาสตร์ ต้องพึ่งพาพระรามอยู่เสมอ รักความเป็นธรรม เห็นแก่ความถูกต้องมากกว่าญาติมิตร

หนุมาน มีความฉลาดแกมโกง มักใช้เล่ห์และอุบายในบางสถานการณ์ทำให้ประสบความสำเร็จในงานที่ได้รับมอบหมาย มีฤทธิ์มาก ยอมสู้รบอย่างไม่ย่อท้อ มีความเด็ดขาด จงรักภักดีต่อพระรามและรับใช้พระรามอย่างเต็มความสามารถ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ข้อเสียของหนุมาน คือ เป็นลิงเจ้าชู้ ชอบทำเกินคำสั่ง ไม่ได้มีลักษณะเป็นผู้นำได้

อิทธิพลความสำคัญระหว่างรามเกียรติ์กับคนไทย

๑. การละเล่นมหรสพของไทย เนื้อเรื่องนำมาใช้ประกอบการแสดง ได้แก่ โขน หนังใหญ่ ละครในหนังตะลุง และหุ่นกระบอก

๒. มีความสัมพันธ์กับความเชื่อและประเพณี เช่น ความเชื่อเรื่องภูตผีปิศาจ ความเชื่อเรื่องความฝัน การลุยไฟแสดงความบริสุทธิ์ อาหารการกิน การแต่งกาย พิธีต่าง ๆ

๓. การอ้างอิงในวรรณคดี จะเห็นว่าตัวละครที่มีการคร่ำครวญ หรือพลัดพราก มักจะอ้างถึงว่ามีลักษณะเหมือนพระรามกับนางสีดา การสรรเสริญกษัตริย์ว่ามีฤทธิ์ มีเกียรติเหมือนพระราม

๔. เป็นตำนานในสถานที่ต่าง ๆ เช่น เมืองลพบุรี ทะเลชุบศรเขาขาดที่จังหวัดสระบุรี บึงพระราม ถ้าพระราม ชื่อนกในกรุงเทพฯ

๕. สัมพันธ์กับคำศัพท์และสำนวนไทย เช่น พระนามของกษัตริย์ มักใช้คำว่า รามาธิบดี ชื่ออาหาร พระรามลงสรง ชื่อพันธุ์ไม้ กระเช้าสีดา หวานหนุมาน สมอพิเภก สำนวนต่าง ๆ วัตถุของเก่า งามพระราม ครีตกบไม่กินกัน

เนื้อหาที่สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณี

ตัวอย่างความคิดเรื่องนารายณ์อวตาร

๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์พระนารายณ์เรื่องศรี
ครั้นได้ศุภฤกษ์สวัสดิ	อัญชูลีลาเจ้าโลกา
ชวนพระลักษมีศรีสมร	บังอรเวยรายอดเสนาหา
ทั้งพญานันตนาคา	มาเราจะพากันไป
ตรัสแล้วเสด็จอวตาร	สามโลกสะท้อนสะท้อนไหว
ลงสู่พระครรภ์ทรมวย	ในองค์นางเกาสุริยา
จักรแก้วเข้าครรภ์เทวี	นางไภยเกษิเสนาหา
คทาสังข์บัลลังก์นาคา	มาเข้าครรภ์สมุทธรณคราญ
องค์พระลักษมีประไพพักตร์	ร่วมรักคู่ชีพสังขาร
เข้าครรภ์มณโฑเวยวามาลย์	พร้อมวันอวตารพระจักรี ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๒๓๓-๒๓๔)

คำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นความคิดเกี่ยวกับนารายณ์อวตาร ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่พระนารายณ์ พระลักษมี พญานันตนาคา จักร คทา สังข์ และบัลลังก์นาค อวตารลงมายังโลก เพื่อทำศึกกับทศกัณฐ์ เทพบุตรนางฟ้าต่างกียันตีที่นารายณ์จะอวตาร

ตัวอย่างพระราชพิธีสมโภชพระกุมาร

๑ เมื่อนั้น	ทำวทศรณเรื่องศรี
-------------	------------------

ครั้นถ้วนสามราษราตรี	จึงสั่งเสนีสุมันตัน
ภูจะสมโภชพระกุมาร	จงจัดการมงคลเฉลิมขวัญ
ออกไปนิมนต์พระนักรธรรม์	ทั้งสี่องค์นั้นเข้ามา ฯ
๑ บัดนั้น	สุมนตันผู้มียศถา
รับสั่งพระองค์วงศ์เทวา	ถวายบังคมลาแล้วออกไป ฯ
๑ จึงให้จัดมหาปราสาท	โดยราชตำรับพิธีใหญ่
บุพรมกันฉากอำไพ	ผูกม่านสองไขโอฬาร
ตั้งทั้งบายศรีนากทอง	เงินงามเรียงรองลายเลขา
พานสุวรรณรองแว่นรัตนา	สุคนธาเทียนชัยรูจี
ท่ามกลางนั้นตั้งบัลลังก์รัตน์	ปักเศวตฉัตรเฉลิมศรี
เพดานห้อยพวงมาลี	อจกลัษณีนอลงการ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๒๔๗-๒๔๘)

คำประพันธ์ข้างต้นแสดงถึงพระราชพิธีสมโภชพระกุมาร ท้าวทศรถจะจัดพระราชพิธีสมโภชและทำขวัญพระราม ได้รับสั่งให้สุมนตันจัดเตรียมการพระราชพิธี จะเห็นมีการจัดตกแต่งมหาปราสาทอย่างงดงาม ตั้งบายศรีนากบายศรีทอง พานทอง เทียนชัย ปักเศวตฉัตร ประดับมหาปราสาทด้วยพวงดอกไม้ และอจกลัษณียาที่ทำได้ด้วยทองเหลือง) จะเห็นว่าเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่สะท้อนถึงพระเกียรติยศของพระราม

ตัวอย่างพระราชพิธีอภิเษก

๑ เมื่อนั้น	พระวชิษฐ์สวามิตรมานกล้า
พระสุธามันตันผู้ปรีชา	ทั้งสามพระมเหสนี
จึงเอน้ำสังข์น้ำกลศ	รดพระจักราเรืองศรี
กับนางสีดาเทวี	พราหมณ์สี่พร้อมกันอำนวยการ
สององค์จงทรงศรีสวัสดิ์	เสวยแสนสมบัติสโมสร
เป็นสุขอยู่ทุกนิรันดร์	สถาวรอย่ามีโรครัน ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๓๑๕-๓๑๖)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นพระราชพิธีอภิเษกระหว่างพระรามกับนางสีดา หลังจากที่พระรามได้ทำพิธีสยุมพร คือการแสดงความสามารถ จัดเป็นลักษณะการอภิเษกอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงความเหมาะสมว่าพระรามมีความเหมาะสมกับนางสีดา พระราชพิธีอภิเษกมีพระฤๅษีสหัส พระฤๅษีสวามิตร และพระสุธามันตัน ทั้งสามได้รับน้ำสังข์ให้พระรามและนางสีดา และได้ร่วมอำนวยการให้ทั้งสองครองราชสมบัติและครองคู่กันอย่างมีความสุข

ตัวอย่างพระราชพิธีพระบรมศพ

๑ ครั้นถึงห้องแก้วสุรกานต์ องค์พระอาจารย์ทั้งสองศรี

ให้เอาสุคนธาวารี	อันมีกลิ่นตลบไอฟาร
ใส่สาครรัตนโสจรสรง	ชำระศพบรมวงศ์นาถา
ประดับเครื่องทรงอลงการ	โดยศพนมหาจักรพรรดิ
ครึ่งเสร็จเชิญเข้าพระโกศแก้ว	แล้วตั้งภายใต้เศวตฉัตร
เหนือแท่นพรายพรรณสุวรรณรัตน์	เครื่องสูงเป็นขนครุฑ
นางสนมหกหมื่นสี่พัน	โศกจาบัลย์อิงมี
ชาวประโคนก็ประโคนทุกนาที	มิได้เว้นว่างเวลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๓๙๑)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการจัดพระราชพิธีพระบรมศพของท้าวทศรถ พระอาจารย์ทั้งสองได้นำเครื่องหอมใส่ น้ำ และชำระพระศพท้าวทศรถ หลังจากนั้นได้ประดับเครื่องทรงพระศพ และได้เชิญพระศพลงพระโกศแก้ว โดยตั้งพระโกศแก้วเหนือแท่นรองภายใต้เศวตฉัตร มีเจ้าพนักงานประโคมตลอดเวลา นางสนมทั้งหลายต่างแสดงความโศกเศร้า

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องความฝัน

๑ ลตองคัลงเหนือบัลลังก์อาสน์	อันโอภาสด้วยแก้วสลบสี
พร้อมหม่อสุรเสนี	สุริยวงศ์กวีโหรา
งามดั่งดวงดาราการ	แวดล้อมจันทร์ในเวหา
จึงมีพระราชบัญชา	แก้พญาพิเภกกุมภภัณฑ์
คืนนี้ไกลรุ่งรัตติกาล	บันดาลนิมิตความฝัน
ว่ามีพญาแร้งชาญกรรจ์	ขนนั้นขาวผ่องทั้งอินทรี
บินมาแต่เบื้องบูรพทิศ	สำแดงฤทธิ์ดังราชปักษี
ข้ามมหาคงคาอารี	ร่อนอยู่ตรงที่หน้าพระลาน
ปะกับแรงดำตัวกล้า	อันมาบังจิมทิศาล
ตีกันในกลางคณานต์	แรงดำตัวหาญนั้นเสียชัย
ตกลงยังพื้นปถพี	สกุณไม่บินไปได้
กลิ้งเกลือกเสือกสิ้นชีวลัย	กลายเป็นรูปอสุรา
แล้วว่าเอากะลำน้ำมันยาง	ใส่ใส่วางลงเหนือหัตถา
ยังมีหญิงหนึ่งพาลา	วิ่งเข้ามาจูดอัคคี
น้ำมันแห้งสิ้นไร้ชวลิต	กะลาไหม้ไฟติดมือพี
พิชเพลิงร้อนทั่วอินทรี	ฝันนี้ตีร้ายประการใด ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๑๖๔)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นความฝันของทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ได้เล่าความฝันให้พิเภกฟัง เพื่อทำนายว่าเป็นฝันดีหรือฝันร้าย ซึ่งฝันว่ามีแรงเผือกที่บินมาจากทิศตะวันออกสู้กับแรงดำที่บินมาจากทิศตะวันตก แรงดำเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จนตายและได้กลายรูปเป็นยักษ์ แล้วก็มีคนนำเอากะลำนํ้ามาย่างมาวางไว้ที่มือ และมีหญิงคนหนึ่งที่ยังเยาว์วัยวิ่งเข้ามาจุดไฟ ไฟไหม้กะลานั้นและไหม้ไปทั้งตัว เมื่อพิเภกได้ฟังก็ทำนายฝันว่าเป็นฝันร้าย กะลาที่ว่ำนั่นคือกรุงลงกา ส่วนเชื้อไส้ คือ ทศกัณฐ์ ส่วนนํ้ามนั้่นคือพระราชวงศ์น้อยใหญ่ เพลงที่ลูกกลามไปคือนางสีดา ผู้หญิงที่วิ่งมาจุดไฟคือนางสำนักราช แรงเผือกคือพระราม แรงดำคือทศกัณฐ์ แรงที่ต่อสู้กันคือพระรามกับทศกัณฐ์รบกันเพื่อชิงนางสีดา นอกจากนี้จะเห็นว่าคนไทยเชื่อว่าหากเป็นความฝันที่เกิดขึ้นยามใกล้รุ่งฝันนั้นจะเป็นจริง

ตัวอย่างพระราชพิธีถือน้ำ

๑ จึ่งเอาน้ำหอมใส่สะอาด โสรจสรพพมหาสตร์พระแสงศร

ให้น้องทศพัทธ์ฤทธิธอรอน	ชูลิกรตั้งความสัตยา ฯ
๑ บัดนั้น	พญาพิเภกยักขา
น้อมเศียรกราบลงด้วยปรีดา	อสุราตั้งสัตย์สาบาน
ขอฝูงอมรเทเวศร์	อันเรื่องเดชสถิตทุกสถาน
ทั้งทศสวรค์ชั้นวิมาน	จงเป็นทิพพยานครั้งนี้
แม่นข้ามิตรงต่อเบื้องบาท	พระนารายณ์ธิดาาชเรืองศรี
เข้าด้วยพวกพาลไพร่	มีจิตคิดคดเป็นกลมา
ขอให้พระแสงศรสิทธิ์	สังหารชีวิตของข้า
แล้วรับพระพิพัฒน์สัตยา	จบเหนือเกศาตี๋มกิน ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๑๗๕)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการทำพระราชพิธีถือน้ำ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่พิเภกถูกทศกัณฐ์ขับไล่ออกจากกรุงลงกา และได้มาสวามิภักดิ์กับพระราม แม้ว่าพิเภกจะบริสุทธิ์ใจว่าไม่ได้คิดมาทำร้ายพระราม พระรามจึงได้จัดทำพระราชพิธีถือน้ำ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ให้ขุนนางแสดงความซื่อสัตย์ซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์ พิเภกก็ได้ตั้งสัตย์สาบานและดื่มน้ำที่มาจากกรแท่งพระแสงศรพพมหาสตร์ และเชิญเทพยดาจากสวรรค์ทั้งหกชั้นมาเป็นพยานในพิธีนี้ด้วย

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องการพิสูจน์ความจริง

๑ เมื่อนั้น	นางสีดาเยาวยอดเสนาหา
เห็นเพลิงเร้งโรจน์โชติฟ้า	แสงกลาดหนึ่งไฟกาล
น้อมเศียรอภิวาทพระสามี	เทวี่ตั้งจิตพิชฐาน

กล่าวคำสัตยาสาบาน	ต่อเทวามัฆวานพร้อมพักตร์
ขอเทพท้าวทุกองค์	จงเป็นทิพย์พยานให้ประจักษ์
แม่นข้าระคนรสรัก	ด้วยทศพักตร์แลชายใด
นอกรอกไปจากพระจักรกฤษณ์	มาตรแม่นแต่จิตพิสมัย
ไม่ซื้อต่อเบื่องบาทพระภูวไนย	ประกอบกรสิ่งใดที่ไม่ดี
ขอจงพระเพลิงเจ้าสังหาร	ชนมานข้าม้วยอยู่ที่นี้
ให้ตกรกรอเวจี	แสนกลับพันปีย่าพันทุกข์
แม่นข้าคงครองสังขรณ์	เทวัญจงช่วยให้เป็นสุข
เหยียบย่างเข้าไปในเพลิงลุก	ทุกก้าวอย่าร้อนนบาท
แล้วคำรพจบกองอัคคี	ทั้งพระธรณีใส่เกศา
ครั้นเสร็จซึ่งตั้งสัตยา	ก็เสด็จลีลาลุยไฟ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๔๒๐-๔๒๑)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการพิสูจน์ความจริงของนางสีดา โดยการทำพิธีลุยไฟ ซึ่งเชื่อว่าหากบุคคลผู้นั้นบริสุทธิ์ใจจริงไม่คิดคดก็จะมีแต่ความสุข ไฟไม่อาจทำร้ายได้ แต่ถ้าหากมีใจคดคด ไฟนั้นก็เผาผลาญและตกรกรอเวจี นางสีดาได้ตั้งจิตอธิษฐานแล้วก็ได้เดินลุยไฟ เพื่อพิสูจน์ว่านางไม่ได้มีใจรักทศกัณฐ์ มีใจให้กับพระราม สวามีของนางสีดาเท่านั้น

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

๑ บัดนั้น	จึงขุนโหราผู้ใหญ่
จับกระดานชนวนมาคูณไป	ขับไล่ไสส่งทุกตำรา
ปลดอดทั้งทักษิณมฆันต์	เดือนวันก็ชอบชันษา
เป็นมหาสิทธิโชคไธพาร์	เทวลงทวารประชุมกัน
เห็นดินน้อมเศียรบังคมทูล	นเรนทร์สุบรรณภพไศวรยศ
ข้างขึ้นสามค่ำวันจันทร์	รุ่งแล้วสืบหกล้านฤกษ์ดี
ควรที่ทำการสุมพร	จะถวายเป็นสุขเกษมศรี
ไม่มีอันตรายราศี	จะเกิดสวัสดิ์ทุกเวลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, น. ๓๑๒)

คำประพันธ์ข้างต้นก่อนที่จะทำพระราชพิธีอภิเษกพระรากับนางสีดา ท้าวทศรถได้ให้โหรดูฤกษ์ยาม สำหรับการอภิเษกสมรส เมื่อโหรคำนวณฤกษ์ยามก็ได้วันดีสำหรับการอภิเษก คือ วันจันทร์ขึ้น ๓ ค่ำ ซึ่งเป็นวันที่ไม่มีอันตรายราศีใด ๆ

๔.๘ ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีนิทาน แต่งเป็นกลอน ใช้ขับเล่าเรื่องด้วยทำนองร้องต่างๆ โดยใช้รับเป็นเครื่องประกอบจังหวะ เนื้อเรื่อง เป็นเรื่องรักสามเส้าแบบสมจริงของคนธรรมดา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องของคนที่มีชีวิตอยู่จริงในราวสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่มีผู้นำมาเล่าและนิยมสืบมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหลวง เผยแพร่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโรงพิมพ์หมอสอนนำมาพิมพ์ขายใน พ.ศ. ๒๔๑๕ แต่ยังมีขาดตกบกพร่องอยู่มาก

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ร่วมกันทรงชำระและแต่งเติมเสริมเชื่อมให้ราบรื่นต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นเรื่องจนถึงตอนปลายชุมพลปราบเถรवाद แล้วจึงทรงจัดพิมพ์ขึ้นเป็นฉบับสมบูรณ์ของหอพระสมุด ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นครั้งแรกและนับแต่นั้นมาก็ถือว่าเป็นฉบับหลักที่ใช้อ้างอิงในการวิเคราะห์วิจารณ์

ผู้แต่ง

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้กวีหลายท่านช่วยกันแต่งต่อเติมขึ้นเป็นฉบับหลวง และทรง พระราชนิพนธ์เองบางตอน เช่น ตอนปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิมถึงตอนแต่งงาน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างถึงเข้าห้องนางแก้วกิริยา ตอนนางวันทองทะเลาะกับนางลาวทอง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ตอนขุนช้างขอนางพิม ตอนขุนแผนพานางวันทองหนี

สุนทรภู่ แต่งตอนกำเนิดปลายงาม

เนื้อเรื่องย่อ

ครั้งที่สมเด็จพระพันวษาทรงครองกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุข พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม และกล่าวถึงครอบครัว ๓ ครอบครัวในเมืองสุพรรณบุรี ได้แก่ ครอบครัวของขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง มีบุตรชายชื่อขุนช้าง ขุนศรีวิชัยได้นำขุนช้างไปเฝ้าถวายตัวกับพระพันวษา ครอบครัวขุนไกรพลพ่ายกับนางทองประศรีข้าหลวงเดิม มีบุตรชายชื่อปลายแก้ว ที่มาของชื่อปลายแก้วเนื่องจากในช่วงเวลาที่พระเจ้ากรุงจีนนำแก้วมาถวายสมเด็จพระพันวษา และครอบครัวพันศรีโยธากับนางศรีประจัน มีธิดาชื่อนางพิมพิลาไลย ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนช้าง ปลายแก้วและนางพิมเป็นเพื่อนเล่นกันมาแต่เยาว์วัย ต่อมาขุนไกรพลพ่ายบิดาปลายแก้วต้องราชทัณฑ์ มารดาจึงพาบุตรชายหลบหนีไปอยู่ตอนเขาชนไก่เมืองกาญจนบุรี

เมื่อปลายแก้วอายุ ๑๕ ปี ได้บวชเรียนวิชากับสมภารบุญวัดส้มใหญ่เมืองกาญจนบุรี เมื่อเรียนวิชาจากสมภารบุญจนสิ้นวิชาแล้ว นางทองประศรีก็ได้นำมาฝากไว้กับสมภารมีวัดป่าไผ่เมืองสุพรรณบุรี เณรแก้วเฉลียวฉลาดและขยันศึกษาเล่าเรียนวิชาได้อย่างรวดเร็ว ทั้งยังเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีได้อย่างไพเราะ เมื่อนางพิมได้ฟังการเทศน์ในเทศกาลสงกรานต์จึงศรัทธาปลี้อผ้าห่มสีทับทิมออกถวายเป็นเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์ ฝ่าย

ขุนช้างเห็นดังนั้นก็เปลื้องผ้าห่มของตนออกวางทับผ้าของนาง แล้วอธิษฐานขอให้ได้เป็นเจ้าของผ้าสีทับทิมตามความปรารถนา

นางพิมโตเป็นสาวสวยเป็นที่หมายปองของทั้งขุนช้างและพลายแก้วซึ่งขณะนั้นยังบวชเป็นเณร แต่ก็ลักลอบมีความสัมพันธ์กับนางพิม ส่วนขุนช้างใช้อิทธิพลและทรัพย์สินโน้มน้าวให้นางศรีประจันเอนเอียงมาทางตน แต่นางพิมไม่ยินยอมเร่งให้พลายแก้วมาสู่ขอ นางศรีประจันก็ยกนางพิมให้แต่งงานกับพลายแก้ว แต่อยู่ด้วยกันเพียงสองวัน พลายแก้วก็ต้องพรากจากนางพิมไปราชการศึกเชียงใหม่

ศึกครั้งนั้นเกิดจากเจ้าเมืองเชียงทองส่งทูตเชิญเครื่องราชบรรณาการมาขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา เจ้านครเชียงใหม่ไม่พอใจ จึงยกกองทัพมาตีเมืองเชียงทอง พระพันวษาโปรดให้หาผู้มีฝีมือยกทัพไปตีเอาเมืองเชียงทองคืนมา ขุนช้างเข้ากราบทูลว่าพลายแก้วเชื้อสายขุนไกรพลพ่ายเป็นผู้มีวิชาอาคมและเชี่ยวชาญการรบจึงโปรดให้เรียกตัวเข้าเฝ้าและมอบอาญาสิทธิ์ให้เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองเชียงใหม่ พลายแก้วเร่งยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่จนได้ชัยชนะ และระหว่างทางช่วงที่พักทัพอยู่ ณ บ้านจอมทอง ก็ได้นางลาวทองเป็นภรรยาอีกคน

หลังจากพลายแก้วยกทัพจากไปนางพิมป่วยรักษาไม่หาย ชั่วเวลาจืดป่าเลไลยก์จึงเปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า “วันทอง” จึงหายป่วย ขุนช้างไม่ละความพยายามที่จะได้วันทองเป็นภรรยาจึงออกอุบายหลอกว่าพลายแก้วตายในสนามรบ วันทองควรจะแต่งงานกับตนเสียเพื่อจะได้พ้นราชภัย ด้วยความกลัวนางศรีประจันเชื่อกียอมยกวันทองให้ขุนช้าง และเร่งให้ปลุกหอแต่งงานกันโดยเร็ว วันทองไม่เชื่ออุบายนี้จึงไปให้ชั่วตาจืดป่าเลไลยก์ทำนาย ซึ่งก็ได้รับคำทำนายว่าพลายแก้วยังไม่ตาย ทั้งยังมีชัยชนะกลับมาในไม่ช้า แต่นางศรีประจันไม่เชื่อวันทองขอไปดูต้นโพธิ์ที่เสี่ยงทายไว้

ขุนช้างแอบรู้เรื่องที่จะไปดูต้นโพธิ์จึงลอบไปทำร้านต้นโพธิ์ของพลายแก้วใบร่วงหล่นเหี่ยวเฉา แต่วันทองไม่ยินยอม นางศรีประจันต้องลงวันทองว่าจะรื้อหอของพลายแก้วไปถวายวัดกลาง เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พลายแก้ว วันทองก็ยอมให้รื้อ ขุนช้างจึงปลุกเรื่องหอของตนเองคร่อมลงไปในที่เดียวกัน เมื่อนางทองประศรีมาเยี่ยมนางวันทอง ทราบว่านางศรีประจันยกวันทองให้ขุนช้างจึงกล่าวห้ามด้วยไม่เชื่อว่าพลายแก้วจะพ่ายแพ้กลับมา นางศรีประจันไม่เชื่อนางทองประศรีจึงไปแจ้งความไว้กับพันโชติและกำนันแดงเพื่อให้เป็นพยาน แล้วกลับไปกาญจนบุรีนางศรีประจันเขียนตีบังคับจวันทองต้องยอมเข้าพิธีแต่งงานกับขุนช้าง แต่วันทองยังไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างรออยู่ถึงเจ็ดวัน

พลายแก้วเมื่อชนะศึกกลับมาก็ได้รับปูนบำเหน็จความชอบรับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนแสนสะท้าน ฝ่ายวันทองเมื่อทราบว่าขุนแผนกลับมาก็ดีใจรีบลงมารับสามีที่ทำน้ำและเล่าเรื่องราวให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนโกรธมากจะขึ้นเรือนไปฆ่าขุนช้าง นางลาวทองซึ่งรออยู่ในเรือเกรงเหตุการณ์จะลุกลามจึงออกมาห้าม นางวันทองเห็นนางลาวทองและรู้ว่าเป็นภรรยาอีกคนของขุนแผนก็รู้สึกแค้นใจเกิดทะเลาะด่าทอกันด้วยความหึงหวง ขุนแผนโกรธนางวันทองจึงพานางลาวทองเดินทางกลับกาญจนบุรี ปล่อยให้นางวันทองจำยอมเป็นภรรยาของขุนช้างเพราะถูกขืนใจ

ต่อมาพระพันวษามีรับสั่งให้ขุนช้างและขุนแผนเข้ารับการฝึกหัดราชการที่กรุงศรีอยุธยา ขุนแผนพักอยู่บ้านจมนครี วันหนึ่งได้ข่าวว่านางลาวทองป่วยจึงฝากแวรไว้กับขุนช้าง ตนเองรีบเดินทางไปดูอาการของนางลาวทองที่กาญจนบุรี ขุนช้างสบโอกาสที่จะกำจัดขุนแผนจึงทูลฟ้องพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร พระพันวษาทรงพระพิโรธจึงมีรับสั่งให้พราภานางลาวทองมาใช้เป็นคนสะตึง (ช่างปัก) ในวังหลวง และห้ามขุนแผนเข้าเฝ้า จนกว่าจะมีรับสั่งอนุญาต

การกระทำของขุนช้างทำให้ขุนแผนแค้นใจมากจึงคิดจะชิงนางวันทองกลับมาเป็นของตนอีก แต่จะใช้เพียงคาถาอาคมโหม่งพรายของตนอาจจะไม่พอที่จะรับมือขุนช้างหรือกองทัพทหารของพระพันวษา จึงท่องเที่ยวไปเสาะแสวงหาของวิเศษ ๓ สิ่ง คือ กุมารทอง ดาบฟ้าฟื้น และม้าสีหมอก เมื่อเดินทางไปถึงบ้านถ้ำได้พบนายบ้านชื่อหมื่นหาญ เป็นหัวหน้าชุมโจร ภรรยาชื่อนางสีจันทน์ ลูกสาวชื่อนางบัวคลี ขุนแผนปลอมตัวเข้าไปเป็นลูกสมุนของหมื่นหาญ ครั้งหนึ่งได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญให้พ้นจากวัวป่าชน หมื่นหาญจึงยกนางบัวคลีให้เป็นภรรยา เมื่อแต่งงานแล้วขุนแผนก็ไม่ยอมออกปล้นตามที่หมื่นหาญสั่ง หมื่นหาญก็ทำอะไรไม่ได้เพราะขุนแผนได้แสดงความเก่งกาจให้ปรากฏ หมื่นหาญคิดกำจัดขุนแผนจึงให้นางบัวคลีวางยาพิษ แต่ขุนแผนล่วงรู้แผนการจึงซ่อนกลหลอกขอลูกในท้องของนางบัวคลี ครั้นนางตกปากอนุญาตแล้วจึงฝ่าท้องนำทารกในครรภ์ไปปลุกเสกขึ้นเป็นกุมารทอง หมื่นหาญรู้ข่าวหมายจะแก้แค้นแทนลูกแต่สู้ขุนแผนไม่ได้ ขุนแผนไว้ชีวิตหมื่นหาญเพราะเห็นว่าเป็นผู้มีพระคุณ

ขุนแผนเดินทางต่อหาเหล็กเนื้อดีมาตีดาบตามตำรา เมื่อตีแล้วทดลองฟันก็เกิดพยับฝน พายุร้องและฟ้าผ่า ขุนแผนจึงตั้งชื่อดาบนั่นว่า “ดาบฟ้าฟื้น” ตามนิมิตที่ปรากฏ ต่อมาขุนแผนก็ได้ม้าลักษณะดีตัวหนึ่งชื่อ “ม้าสีหมอก” เมื่อได้ของวิเศษประจำตัวครบจึงเดินทางกลับกาญจนบุรี ภายหลังรู้สึกคิดถึงนางวันทองจึงพากุมารทองเดินทางไปสุพรรณบุรี เมื่อถึงเรือนขุนช้างได้สะกดผู้คนหลับหมดแล้วจึงเข้าไปตามหานางวันทอง แต่หลงไปเข้าห้องนางแก้วกิริยา บุตรีพระยาสุโขทัย ซึ่งบิดานำมาชดช้อยไว้กับขุนช้าง ขุนแผนจึงได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา และได้มอบเงินให้นางแก้วกิริยา ๑๕ ตำลึงพร้อมกับแหวนวงหนึ่งไว้ไถ่ตัวจากขุนช้าง ก่อนจะขอให้นางแก้วกิริยาช่วยซื้อห้องขุนช้างให้

เมื่อขุนแผนพบนางวันทองก็อ่อนวอนให้หนีไปกับตน โดยเป่ามนตร์ให้นางวันทองยอมตามตนไป นางได้เขียนจดหมายแจ้งให้ขุนช้างรู้ ขุนช้างจึงไปทูลฟ้องกล่าวโทษขุนแผน พระพันวษาโปรดให้จมนครีกับจมนไวยคุมทัพออกไปตาม ขุนแผนเกิดโทสะวิวาทกับขุนเพชรและขุนรามซึ่งเป็นกองหน้าและฆ่าเสียทั้งสองคน จึงโปรดให้ออกประกาศจับขุนแผน

ขุนแผนพานางวันทองเดินทางเข้าป่าไปจนนางวันทองตั้งครรภ์ เมื่อครรภ์แก่ใกล้คลอดขุนแผนสงสารนางวันทองที่จะต้องคลอดลูกกลางป่า จึงพากันเข้ามอบตัวกับพระพิจิตร ภายหลังเกรงว่าพระพิจิตรจะพลอยมีความผิดไปด้วย จึงขอให้ส่งทั้งสองไปถวายพระพันวษา ขุนแผนฝากม้าสีหมอกไว้กับพระพิจิตรและซ่อนดาบฟ้าฟื้นไว้ในโพรงต้นไทรใหญ่ ณ บ้านดาบกังธนู แล้วเดินทางเข้าเฝ้าพระพันวษา ขณะถูกควบคุมตัวมาเข้าเฝ้า นาง

แก้วกิริยาซึ่งได้ไถ่ตัวจากขุนช้างหาเลี้ยงชีพด้วยการขายหมากบู่หรีและของชำอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อได้เห็น
ขุนแผนถูกคุมตัวมาก็ขอตามไปด้วย

พระพันวษาได้สวนความผิดปรากฏว่าขุนช้างเป็นฝ่ายผิดจึงรับสั่งให้ประหารชีวิตแต่ขุนแผนทูลขอชีวิต
ไว้ จึงโปรดให้ลงโทษเหลือเพียงปรับไหม เมื่อขุนแผนชนะความก็กลับมาอยู่กับนางวันทองและนางแก้วกิริยา
อย่างมีความสุข ต่อมาไม่นานขุนแผนคิดถึงนางลาวทองซึ่งถูกกักขังอยู่ที่โรงสะดึงในพระราชวัง จึงขอร้องให้
จมื่นศรีกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษลาวทอง พระพันวษาก็ก๊วมากจึงสั่งให้นำตัวขุนแผนไปจำคุกไว้ไม่มี
กำหนด ฝ่ายขุนช้างรู้ว่านางวันทองครรถ์แก่อยู่นตามลำพัง จึงให้บ่าวไพร่มาดักอุตุนางวันทองขณะไปเยี่ยมขุน
แผน นางวันทองจึงต้องไปอยู่กับขุนช้างอีกครั้ง ไม่นานก็คลอดบุตรชายและให้ชื่อว่าพลายงาม ขุนช้างทราบว่
พลายงามเป็นลูกของขุนแผนจึงคิดกำจัดอยู่ตลอดเวลาจนกระทั่งพลายงามอายุ ๑๐ ขวบ ขุนช้างคิดอุบายลง
ไปฆ่าแต่โง่งพรายของขุนแผนช่วยไว้ได้ พลายงามรู้จากนางวันทองว่าขุนช้างมิใช่พ่อที่แท้จริงจึงเดินทางไปหา
นางทองประศรีผู้เป็นย่าที่เมืองกาญจนบุรี นางทองประศรีให้พลายงามร่ำเรียนวิชาจนเก่งกล้าแล้วนำไปฝาก
ให้จมื่นศรีนำเข้าเฝ้าถวายตัวเข้ารับราชการ

ในเวลานั้นเจ้าเมืองล้านช้างมิดีตาดองค์หนึ่งนามว่า สร้อยทอง เจ้าเมืองเชียงใหม่ทราบข่าวความงาม
ของนางจึงมีพระราชสาส์นมาสู่ขอ เจ้าล้านช้างปฏิเสธเพราะเจ้าเชียงใหม่มีชายาเอกอยู่แล้ว เจ้าล้านช้างขอ
ถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา พระพันวษามีพระราชโองการให้จัดขบวนไปรับนางสร้อยทอง เจ้าเชียงใหม่
รู้ความจึงใช้ให้แสนตรีเพชรมาดักจับทูตไทยและเชิญนางสร้อยทองไปไว้ที่เชียงใหม่ พระพันวษาทรงทราบก็พิ
ตรธ โดโปรดให้จัดทัพไปรบเชียงใหม่ทันที พลายงามเห็นเป็นโอกาสจะได้แสดงฝีมือจึงอาสาไปรบ พร้อมกับทูล
ขอพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนผู้เป็นบิดาและให้ไปร่วมรบด้วย ในวันที่ออกเดินทางไปราชการทัพที่เมือง
เชียงใหม่ นั้นนางแก้วกิริยาคลอดบุตรชาย ขุนแผนให้ชื่อว่า พลายชุมพล

เมื่อขุนแผนและพลายงามยกทัพกลับมาถึงพระนคร พระพันวษาโปรดเลื่อนบรรดาศักดิ์ขุนแผนเป็น
“พระสุรินทร์ฤชัย” ตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรี ส่วนพลายงามโปรดตั้งให้เป็น “จมื่นไวยวรนาถ” หัวหมื่น
มหาดเล็กฝ่ายขวา และพระราชทานนางสร้อยฟ้าให้ด้วย ขุนแผนกราบทูลว่าได้หมั้นหมายนางศรีมาลาธิดาเจ้า
เมืองพิจิตรไว้ให้แก่พระไวยแล้ว พระพันวษาจึงโปรดให้รับนางศรีมาลาลงมาแต่งงานพร้อมกัน ในวันแต่งงาน
ขุนช้างได้รับเชิญให้มาร่วมในงานเลี้ยง ขุนช้างเสพสุราเมาอาละวาดใครห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง พระไวยจึงสั่งบ่าว
ไพร่ให้ล้อมขุนช้างจนสลบ ขุนช้างยื่นฎีกากล่าวโทษพระไวย แต่เมื่อสอบสวนปรากฏว่าขุนช้างเป็นฝ่ายผิด เคย
คิดฆ่าพระไวยมาแต่เยาว์ จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนช้าง แต่พระไวยขอพระราชทานอภัยโทษให้ เพราะ
สงสารนางวันทองและคิดถึงบุญคุณขุนช้างที่เคยเลี้ยงดูตนมา

ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง เป็นลูกนางเทพทองกับขุนศรีวิชัย

นางพิม เป็นลูกศรีประจันกับพันศรีโยธา มีพี่เลี้ยงชื่อ สายทอง

ขุนแผน (พลายแก้ว) เป็นลูกของทองประศรีกับขุนไกรพลพ่าย มีเมีย คือ นางพิม สายทอง ลาวทอง บัวคลี่ และนางแก้วกิริยา มีลูกชาย คือ พลายงาม (ลูกของนางพิม) พลายชุมพล (ลูกของนางแก้วกิริยา) กุมารทอง (ลูกของนางบัวคลี่)

โครงเรื่องที่เด่นมี ๒ ลักษณะ

๑. เรื่องราวความรักสามเส้า ระหว่างขุนช้าง ขุนแผน นางวันทอง

๒. เรื่องราวของจมน้ำไวยวรรณาถ ตอนถูกทำเสน่ห์

โครงเรื่องแรกเป็นที่นิยมมากกว่า เพราะเป็นเรื่องที่นางวันทองแหวกขนบจากนางในวรรณคดี คือ มีสามีหลายคน ด่าเก่ง และเป็นนางเอกที่ถูกประหาร

แก่นเรื่อง : ความรักทำให้เกิดทุกข์ เรื่องทุกอย่างที่เกิดขึ้นล้วนเกิดจากความรัก ได้แก่ ความรักของสามีภรรยา ความรักของแม่กับลูก

เนื้อหาที่สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณี ความคิดความเชื่อ

เนื้อเรื่องของวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน มีข้อมูลทางวัฒนธรรมมากมาย ซึ่งปรากฏอยู่ในการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละคร เช่น

ขนบธรรมเนียมประเพณีในการดำเนินชีวิต เช่น การตั้งครุฑ การสู่ขอ การแต่งงาน ปลุกเรื่อนหอ คลอดบุตร เลี้ยงดูอบรมเด็ก การศึกษาเล่าเรียน การแต่งกาย การครองเรือน การทำศพ ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น ประเพณีการทำขวัญเด็ก

การจัดพิธีทำขวัญเด็ก พ่อแม่จะจัดบายศรีและเครื่องบัตร์พลี สำหรับสังเวยพระภูมิเจ้าที่ เสร็จแล้วก็ทำขวัญ แล้วเอาสายสิญจน์มาเสกผูกข้อมือเด็กทั้ง ๒ ข้าง เรียกว่า “ผูกขวัญ” แล้วให้ศีลให้พรตามประเพณี เพื่อเป็นการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ อีกทั้งเป็นการแนะนำสมาชิกใหม่ของครอบครัวให้ญาติ ๆ รู้จัก ดังคำประพันธ์ที่กล่าวถึงการทำขวัญพลายแก้วที่ว่า

ศรีศรีวันนี้ฤกษ์ดีแล้ว	เชิญขวัญพลายแก้วอย่าไปไหน
ขวัญมาอยู่สู่กายให้สบายใจ	ชมช้างม้าเข้าไท้ทั้งเงินทอง
ขวัญเอ๋ยเจ้ามาเถิดพ่อมา	อย่าเที่ยวล่ากะเกณฑ์ตระเวนท่อง
มาชมพวงแก้วแล้วพวงทอง	ข้าวของเหลือหลายสบายใจ
ครั้นแล้วก็ให้อีกสามที	ดับอัคคีโบทวันเจิมพักรให้
ให้ขันขานหมั้นปีไป	มีชัยขานะสวัสดิ์
ครั้นทำขวัญเสร็จสำเร็จการ	วงศ์วานปรีดิ์เปรมเกษมศรี
จนอายุพลายแก้วได้ห้าปี	พาทีแคล้วคล่องว่องไว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๙)

การทำขวัญเด็กในส่วนของพิธีการทำขวัญ ในปัจจุบันไม่นิยมแล้ว แต่ปรับเปลี่ยนเป็นการนำเอาสร้อยเงินสร้อยทอง หรือสิ่งที่เป็นสิริมงคล มาให้แก่เด็ก เพื่อเป็นการเสริมสิริมงคลให้แก่เด็กเพื่อเติบโตมาจะได้มีเงินมีทอง

ตัวอย่างเช่น ประเพณีการบวช

พ่อแม่มักจะให้เด็กไปบวชเป็นสามเณรก่อน เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จะจัดการบวชหรืออุปสมบทก่อนบวชจะมีการลาอุปสมบทเพื่อให้ญาติมีโอกาสอนุโมทนาส่วนบุญและได้กุศล ผู้บวชจะมีการขอขมาลาโทษผู้อื่นที่ตนเคยล่วงเกินไว้เพื่อขอโทษกรรม นอกจากนี้การบวชยังเป็นการได้ร่ำเรียนวิชาความรู้อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทองประศรีบวชเณรพลายแก้วที่วัดส้มใหญ่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ท่านเจ้าชาฉันทาลูกมาบวช	ช่วยเสกสวดสอนให้เป็นแก่นสาร
ด้วยขุนไกรบิดามาถึงกาล	จะได้อธิษฐานให้ส่วนบุญ
อีกทั้งวิชาการอ่านเขียน	เจ้าจะได้ร่ำเรียนเสียแต่รุ่น
ฝ่ายท่านอาจารย์สมภารบุญ	ทอดใจใหญ่ครุ่นแล้วว่ามา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๔๗)

การบวชเป็นวิธีการตอบแทนพระคุณบิดามารดา ในสมัยก่อนมีความเชื่อว่า เมื่อบุตรชายได้บวชพระแล้วบิดามารดาก็จะสามารถเกาะชายผ้าเหลืองของบุตรขึ้นสวรรค์ได้ ซึ่งในสมัยโบราณพิธีบวชจะมีการจัดงานตามประเพณี คือการทำขวัญนาค การฉลองนาค และการแห่นาค แต่เมื่อเวลาผ่านไปประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้กลับมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัย เน้นไปในด้านความทันสมัยและความรื่นเริงมากกว่า

ตัวอย่างเช่น ประเพณีการแต่งงาน

การแต่งงานเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่โบราณ สมัยก่อนหนุ่มสาวจะพบกันตามงานวัดหรือเทศกาลต่าง ๆ แล้วเกิดรักใคร่กัน จึงเจรจาทกลงกันให้พ่อแม่สู่ขอจะให้ผู้ใหญ่ทางฝ่ายชายมาสู่ขอผู้หญิงจากผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เมื่อสู่ขอตกลงเรื่องสินสอดสำเร็จ ก็มีการปลุกเรือนหอ หาฤกษ์ยาม ก่อนถึงวันแต่งงานก็จัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ให้พร้อม แล้วเริ่มพิธีแต่งงาน เมื่อจบพิธีแต่งงานแล้วจึง ทำการส่งตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาวเข้าห้องหอ

การสู่ขอ ผู้ชายเมื่อตกลงกับผู้หญิง เมื่อไปถึงบ้านฝ่ายหญิง ผู้ใหญ่ทางฝ่ายชายได้พูดสู่ขอฝ่ายหญิง เช่น นางทองประศรี ได้พูดสู่ขอนางพิมพิลาไลยจาก นางศรีประจัน ว่า

จะขอพันธุ์ฟักแพงแตงน้ำเต้า	ที่ขอเจ้าไปปลุกในไร่ข้าว
ทั้งอัตคัดขัดสนจนเงินตรา	จะมาขายออแก้วให้ช่วงใช้
อยู่รองเท่านั้นเฝ้าเฝ้าเกือกหนัง	ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้
ได้บากบั่นมาถึงเรือนอย่าเป็นไป	จะได้หรือไม่ได้ให้ว่ามา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๑๕๗)

เมื่อถึงวันแต่งงานฝ่ายชายจัดขันหมากและวงมโหรีมายังบ้านฝ่ายหญิงก่อนเข้าบ้านมีการ กั้นประตูไม่ให้ขบวนขันหมากฝ่ายชายเข้าไปได้ หากจะเข้าต้องให้ค่ากั้นประตูตามธรรมเนียมแล้วจึงขึ้นเรือนของฝ่ายหญิงและพบหน้าฝ่ายหญิงได้ ทางฝ่ายหญิงนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงแขก เป็นอันเสร็จพิธีหมั้น จากนั้นพระสวตมนต์ชดน้ำ พอเสร็จพิธีสวตมนต์ พระสงฆ์ฉันแล้วกลับวัด เลี้ยงอาหารคาวหวานแขกที่มาร่วมงาน ฝ่ายเจ้าบ่าว แล้วแจกของชำร่วยเป็น “ตลับถมตะทอง กระหงเมียง” อยู่กันจนค่ำ แขกฝ่ายเจ้าบ่าวจึงกลับบ้าน หลังจากเสร็จพิธี พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายจะอบรมสั่งสอนทั้งงานบ้านงานเรือน การเคารพสามี การไม่หึงหวงสามี จนเกินงาม ดังจะเห็นได้จากในเรื่องขุนช้างขุนแผน นางทองประศรีจะเรียกนางพิมพิลาไลยมาเพื่ออบรมสั่งสอน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เข้าออกนอกในให้ระวัง	ลูกนังนอนบ่แก่สามี
อย่าหึงหวงจ้วงจาบประจานเงิน	อย่าก่อเกินก่อนผัวไม่พอที่
แม่เลี้ยงมาหวังว่าจะให้ดี	จงเป็นศรีสวัสดิ์สุขทุกเวลา
สอนลูกอยู่จนล่วงเข้ายามแล้ว	เจ้าพลายแก้วจะคอยละห้อยหา
โลมเล่าเอาใจให้เคลคลา	เข้าในหอเห็นหน้าเจ้าพลายน้อย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๑๖๔)

ประเพณีการแต่งงาน จะตั้งแต่การสู่ขอ การหมั้น การแต่งงาน การพูดเจรจาในการสู่ขอ สิ่งของที่เตรียมสำหรับการแต่งงาน จบด้วยการสอน เรื่องการใช้ชีวิตคู่ เพื่อให้คู่บ่าวสาวครองคู่กันตลอดไป

ตัวอย่างเช่น ประเพณีการทำศพ

พิธีแรกคือการอาบน้ำศพ เชื่อกันว่าเพื่อชำระสิ่งสกปรกให้ผู้ตายนำวิญญาณที่บริสุทธิ์ไปสู่สุคติ มีการใส่เงินไว้ในปากผู้ตาย โดยเชื่อvaเพื่อให้ผู้ตายนำไปให้ผู้รักษาประตูของภพอื่น หรือเป็นเพียงการให้ข้อคิดว่าเมื่อเสียชีวิตหรือตายไปก็ไม่สามารถนำทรัพย์สินสมบัติใดไปได้ การตั้งศพสวดอภิธรรม การทำบุญเลี้ยงพระ การจัดพิธีเผาศพ หลังจากเผาศพเสร็จแล้วจะมีการเก็บอัฐิเพื่อบรรจุไว้ในเจดีย์หรือนำไปลอยน้ำ ดังตัวอย่างการทำศพนางวันทองที่ว่า

ท่านยายศรีประจันก็มาด้วย	แกมาช่วยปลงศพวันทองนั้น
เกือบจะบ่าชายแสงพระสุริยัน	ชุดศพนั้นอาบน้ำแล้วชำระ
ยกศพใส่หีบพระราชนาน	เครื่องอาบแต่งตั้งเป็นจิงหะ
ปี่ขวาร์ร้องกลองชนะ	นิมนต์พระให้น้ำพระธรรมไป
พลายชุมพลนุ่งขาวใส่ลอมพอก	โปรยข้าวตอกออกหน้าหาช้าไม่
พวกพ้องพี่น้องก็รำไร	นุ่งขาวตามไปลั่นผู้ดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๘๙๓)

ตัวอย่างเช่น ประเพณีสงกรานต์

เมื่อถึงเทศกาลงานสงกรานต์ ชาวบ้านทั้งหญิงทั้งชายรุ่นน้อยรุ่นใหญ่มาทำบุญกันพร้อมหน้าพร้อมตา ด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยการทำบุญ ขนทรายเข้าวัด และก่อพระเจดีย์ทรายกัน ในวันรุ่งขึ้นจะมีงานเลี้ยงพระ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ที่นี่จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ	ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา	ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
หญิงชายน้อยใหญ่ไปแออัด	ขนทรายเข้าวัดอยู่ชวักไขว่
ก่อพระเจดีย์ทรายเรียราดไป	จะเลี้ยงพระกะไว้ในพຽ່ງนี้
นิมนต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย	ต่างฉลองพระทรายอยู่อิงมี
แล้วกลับบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าชี	ปึงจีสารพัดจัดแจงไว้
ทำนํ้ายาแกงخمต้มแกง	ผ้าฟักจักแพงพะแนงไก่
บ้างทำห่อหมกปกปิดไว้	ต้มไข่ผัดปลาแห้งทั้งแกงบวน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๕๒)

สังคมไทยในสมัยโบราณ เมื่อมีทำงานบุญต่าง ๆ ขึ้น ทุกบ้านจะทำอาหารคาวหวานมาเลี้ยงพระ สังคมไทยเป็นสังคมที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนา คนไทยมีนิสัยชอบทำบุญทำทาน เมื่อมีงานบุญเกี่ยวกับศาสนา ขึ้น เทศกาลวันสงกรานต์ ในอดีตชาวบ้านต่างพากันเข้าวัด ทำบุญ ขนทรายเข้าวัด มีงานเลี้ยงพระ โดยทุกบ้าน ทำอาหารคาวหวานมาเลี้ยงพระ วันสงกรานต์เป็นการฉลองขึ้นปีใหม่ของไทยที่ยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นวันที่ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

ตัวอย่าง ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติในประเพณีสาทรเดือนสิบ ในขุนช้างขุนแผน มรรคทายกกล่าวว่าใคร มีศรัทธาใน กัณฑ์ใดบ้างในพระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์ บางคนก็รับกัณฑ์ทศพร บางคนรับกัณฑ์หิมพานต์ บางคนก็รับเอา ทานกัณฑ์ ส่วนกัณฑ์ฉกษัตริย์ที่ดูเหมือนว่าจะไม่มีใครรับเอาไป แต่สุดท้ายคนที่รับไปคือตาหมื่นศรี ดังคำ ประพันธ์ที่ว่า

อยู่มาปีระกาสัปตศก	ทายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทง์ชาดวัน	คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
ตาปะขาวเฒ่าแก่แซ่กันมา	พร้อมกันนั่งปริกษาที่วัดนั้น
บ้างก็รับทศพรหิมพานต์	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ที่ลูกดกรับชูชกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มัทรี
มหाराชพันชาติกัณฑ์กลางคืน	ฟังหัวเราะครีกครื้นกันอิงมี

เทศกาลเทศน์มหาชาติ ผู้เฒ่าผู้แก่มาพบกันที่วัดป่าเลไลยก์เพื่อปรึกษากันเรื่องจัดการเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ ต่างรับเป็นเจ้าภาพกันคนละกัณฑ์ ทุกคนต่างยินดีที่ได้ทำบุญใหญ่ในครั้งนี้ ประเพณีสาทรเดือนสิบที่มีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีนี้ก็แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสังคมเหล่านั้นว่ามีความคิดความเชื่อในด้านนรกสวรรค์ มีการพึงธรรมเพื่อบรรเทาจิตใจ ทำให้ประเพณีนี้ยังมีการสืบทอด สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้ว ยังปรากฏการสอดแทรกความคิดความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องความฝัน ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจ การทำเสน่ห์ การทำเครื่องรางของขลัง การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำนํ้าและลุยไฟ ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการใช้คาถาอาคม

ตัวละครขุนแผนมีความรู้และความเชี่ยวชาญด้านคาถาอาคม เช่น คาถามหาละลาย การสะเดาะกลอน สะเดาะโซ่ตรวน การใช้มนต์สะกดให้หลับ การใช้โหงพราय การเสกต่อแตน ซึ่งขุนแผนมักจะใช้คาถาอาคมในเหตุการณ์ต่าง ๆ และในการทำสงครามด้วย เช่น

เอาวันทองของกูมาแนบนอน	วันนี้กูจะค่อนข้างให้สมแค้น
แล้วลงยันต์ปิดหน้าสีหมอก	อย่าออกลำพองคะนองแล่น
บังเงาเสายู่ออย่าดูแคลน	สั่งมาแล้วก็แล่นไปสั่งพราย
สะกดให้หลับหมดทั้งเคหา	ต่อกูเตือนว่าจึงผันผาย
สั่งพรายร้ายมนต์สนธยาย	พรายข้าวสารขัดบริการกรม
ทิ้งข้ามหลังคาเรือนสะเทือนหวาด	ฝูงปีศาจรักษาออกกลาคล่า
ผู้คนบ่นเพื่อละเมอคลำ	ข้าจัดมะนาวทิ้งสะท้านเรือน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๓๗๑)

ขุนแผนใช้คาถาอาคม ใช้มนต์สะกดให้คนในเรือนขุนช้างหลับไหล และขึ้นเรือนขุนช้าง เพื่อลักตัวนางวันทอง

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องการทำกุมารทอง

กุมารทองนั้นคือเครื่องรางของขลังชนิดหนึ่งที่มีวิญญาณของเด็กสิงสถิตอยู่ และสามารถแสดงตัวให้คนในบ้านเห็นหรือในยามที่เจ้าของบ้านไม่อยู่ ซึ่งกุมารทองนี้ให้ได้ทั้งโชค ทั้งเมตตา และยังเป็นมหาเสน่ห์ได้อีกด้วย ตำนานกุมารทองจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นได้กล่าวถึงกำเนิดของกุมารทองไว้ตอนหนึ่งว่ากุมารทองเป็นลูกของบัวคลีและขุนแผน ขุนแผนรู้ว่าบัวคลีวางยาพิษในข้าวหวังจะฆ่าตน ขุนแผนแค้นบัวคลีจึงวางแผนจะฆ่า แต่ก่อนฆ่าได้เอ่ยปากขอลูกในท้องให้เป็นสิทธิ์ของตน เมื่อได้ฤกษ์จึงถือมีดไปผ่าเอาลูกในท้องของบัวคลีมา แล้วนำไปปลูกเสกลงคาถาอาคม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ครั้นเวลาตีกองดำดัดกลับ	คนระงับนอนเียบไม่เกรียบไหว
ก็เป่าคาถาสะกดประกับใจ	แล้วลุกไปลอนลานเตรียมการพลัน
เอาเครื่องอาสนสารพัดยดลงยาม	กับเทียนสามเล่มใส่ขมิ้น
กลักเหล็กไฟสายสัญญาณทั้งเลขยันต์	ก็พร้อมสรรพขับพลันด้วยทันที
หยิบเอามืดคร่ำด้ามกลบึงหา	ตรงมาถึงตัวเจ้าบัวคลี
แหวกมานตลบมุ้งขึ้นทันที	อจกลับรีบหรีเห็นรำไร
ยื่นขึ้นบนเตียงเข้าเคียงข้าง	พินิจนางนึ่งนอนถอนใจใหญ่
ไม่รู้เลยว่าร่างมันร้างใจ	จะฆ่าผัวเสียได้ช่างไม่คิด
แล้วชักมีดตั้งท่าฆ่ายับ	ใจกลับมืออ่อนสะท้อนจิต
แล้วกลับนึกขึ้นถึงนางวางยาพิษ	เอาชีวิตเสียเถิดอย่าไฉน
เอามืดคร่ำด้ามเข้าตัก	เลือดทะลักหลวมทะลุตลอดสัน
นางกระเดือกเสือกดิ้นสิ้นชีวิต	เลือดก็ดันดาตแดงดังแทงควาย
แล้วผ่าแผ่แล่งตลอดดอก	แหะหะฉะระกให้ขาดสาย
พินิจแน่แลเห็นว่าเป็นชาย	ก็สมหมายดีใจไม่รังรอ
อุ้มเอาทารกยกจากท้อง	กุมารทองมาเกิดไปกับพ่อ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๓๕๓)

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องความฝัน

ความฝันเกิดด้วยเหตุ ๔ ประการ

๑. ธาตุวิปริต หมายถึง ร่างกายไม่สบายหรือไม่เป็นปกติ จึงได้ฝัน ซึ่งเป็นความฝันที่ไม่ค่อยจริง
๒. จิตนิวรรณ์ หมายถึง จิตมีความผูกพันอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
๓. เทพสังหรณ์ หมายถึง เทวดามาดลใจให้ฝัน อาจแม่นยำหรือไม่แม่นยำก็ได้ เพราะเทวดามีทั้งสัมมาทิฐิ และมีฉันทิฐิ มีทั้งมีบุญบารมีมากและมีน้อย หากเทวดาที่มีสัมมาทิฐิมีบุญบารมีมากมาเข้าฝันเรื่องที่ฝันก็เป็นความจริง
๔. สุปินนิมิตหรือบุพนิมิต หมายถึง ฝันเพราะมีลางบอกเหตุว่าจะได้พบสิ่งใดในกาลข้างหน้าเป็นความฝันที่เป็นจริง

ในเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผนจะเห็นว่ามีความเชื่อในเรื่องความฝันเกิดขึ้น และก็มีการทำนายตามสาเหตุของการฝันดังข้างต้นดังกล่าว เช่น ความฝันที่เกิดขณะตั้งครรภ์ของนางเทพทองตั้งครรภ์ขุนช้าง นางฝันถึงช้างพลายตายเน่าอยู่ริมตลิ่ง มีนกตะกรุมคาบซากช้างไปวางไว้ในหอกกลางที่นางนอน ขุนศรีวิชัยได้ทำนายฝันให้เมียวว่าจะได้ลูกชายหัวล้าน แต่จะมั่งมีเงินทองมหาศาล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายนางเทพทองนั้นนอนหลับ พลิกกลับก็เพื่อละเมอฝัน

ว่าช่างพลายตายกลิ้งตลิ่งชัน	พองขึ้นหัวนั้นเน่าโหลงไป
ยังมีนกตะกรุมหัวเหม่	บินเตร่เร่มาแต่ป่าใหญ่
อ้าปากคาบข้างแล้ววางไป	เข้าในหอกกลางที่นางนอน
ในฝันนั้นว่านางเรียกกนก	เชิญเจ้าขรวิหัวถกมานีก่อน
นางคว่าได้ตัวเจ้าหัวกลั่น	กอดนกกกับข้างนอนสบายใจ
ครั้นตื่นพื้นตัวปลุกผัวปล้น	เหียนรากตัวสั่นไม่กลั่นได้
ให้เหม็นข้างเหม็นนกดอกใจ	โหยโหยอ้อพ้อข้าไหวช่วยทุบคอ
ขุนศรีวิชัยตกใจจ้าน	ลุกขึ้นลนลานตาปอหลอ
เอามือเข้ากำขยำคอ	พอลายรากเล่าต่อความฝันไป
ขุนศรีวิชัยจึงทำนายฝัน	อ้อเจ้าจะมีครรรค์หาเป็นไรไม่
ลูกของเราจะเป็นชายทำนายไว้	เหมือนนกตะกรุมตัวใหญ่คาบข้างมา
จะบริบูรณ์พูนสวัสดิ์แล้วเจ้าพี่	แต่ลูกของเรานี้จะขายหน้า
หัวล้านแต่กำเนิดเกิดมา	จะมั่งมีเงินตรากว่าห้าเกวียน
ฝ่ายนางเทพทองไม่รับพร	กุมทองขย่อนไม่หายเหียน
โคตรแม่มีงข้างมาให้อาเจียน	อ้ายหัวเลี่ยนโล้นเกลี้ยงจะเลี้ยงโยฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๓)

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องนางบอกเหตุร้ายหรือดี

ขุนแผนขณะนั้นเป็น “พลายแก้ว” ได้เสี่ยงทายไว้ก่อนจะยกทัพไปทำศึกเมืองเชียงใหม่ ได้ปลุกต้นโพธิ์ และทำพิธีผูกดวงชะตาไว้กับต้นโพธิ์ และบอกไว้กับนางทองประศรีกับนางวันทองว่า หากต้นโพธิ์นี้เหี่ยวเฉาหลง แสดงว่าเกิดเหตุร้ายกับตน แต่ถ้าหากต้นโพธิ์นี้เติบโตขึ้นแสดงว่าตนนั้นอยู่ดีมีสุข การกระทำดังกล่าวจึงเป็น ความเชื่อเรื่องนางบอกเหตุร้ายหรือดี

ขึ้นบยกกโพธิ์มาพันที	มีต้นไม้อายุได้สำคัญ
จึงแต่งเครื่องบัตร์พลีบูชา	บวงสรวงเทวดาที่อยู่บน
ชุดหลุมแล้วพิธีฐานพลัน	ปลุกกันคนละต้นนั่งบนไป ฯ
๑ ทองประศรีนั้นพิธีฐานก่อน	ถ้าม้วยมรณชีวาหารอดไม่
ให้ต้นโพธิ์ของช้านั้นบรรลั	ถ้าตัวใช้โพธิ์ใช้เหมือนตัวเป็น
แม่นตัวอยู่ดีมีสุข	ความทุกข์ไม่กำเนิดเกิดเชื้อ
ขอให้โพธิ์ชุ่มชุ่มเย็น	ให้เห็นประจักษ์อยู่แก่ตา
ว่าแล้วเท่านั้นด้วยทันใด	ยกต้นโพธิ์ใส่ไว้หลุมหน้า
เจ้าพลายไหว้วอนแก่เทวา	ตัวข้าจะขึ้นไปชิงชัย

แม้จะมีชัยแก่ไพร่
ถ้าแม้จะอาสาัญบรรลัย
แม้ตัวข้านี้มีป่วยไข้
ถ้าสำเร็จณรงค์สงคราม
อธิษฐานแล้วพลันทนใด

ขอให้ไพร่ตันนี้้องงามไสว
ขอให้ไพร่ข้านี้ตายตาม
ขอให้ไพร่สู้ใส่เรื่องอร่าม
ขอให้งามเขียวชอุ่มเป็นพุ่มชฎ
ยกตันไพร่ใส่ในหลุมอัด

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๑๙๓-๑๙๔)

ตัวอย่างความเชื่อทางไสยศาสตร์

๑ สะกดทัพจับพลทั้งปลุกผี

ปัดมั่งก่ำบังตนทนทาน
ทั้งพิไชยสงครามล้วนความรู้
ฤกษ์พานาทีทุกสิ่งไป
ขำนาญทั้งกลศึกกลลับ
สู้ศึกได้สิ้นทั้งดินแดน
จิ้งจกขลังคะนองล่องหน
ถอนอาถรรพณ์กันประกอบประกับมี

ผูกพยนต์ฤทธีกำแหงหาญ
สะเดาะดาลโชกฤษฏ์แจประจักษ์ใจ
อาจจะปราบศัตรูไม่สู้ได้
ทั้งเสกใบมะขามเป็นต่อแตน
คุมพลแม่ทัพนับตั้งแสน
มหาละลายสุดแสนแสนหัตถ์
ฤทธิ์ธรรมากรบกับราชสีห์
เลี้ยงผีพรายกระซิบทุกสิ่งไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๑๒๒)

คำประพันธ์ข้างต้นแสดงถึงความเชื่อทางไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นความสามารถของขุนแผนใช้ความรู้ทางไสยศาสตร์ในการสู้รบกับข้าศึก เช่น การสะกดทัพ การปลุกผี การผูกพยนต์ การใช้มนต์กำบังกาย การสะเดาะโชกฤษฏ์ การเสกใบมะขามเป็นต่อแตน การใช้คาถามหาละลาย คาถาจิ้งจก คาถาล่องหน และการเลี้ยงผีพราย จะเห็นว่าตัวอย่างข้างต้นที่กล่าวมานั้น วรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนสอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และความคิดความเชื่อด้านต่าง ๆ ผ่านการเล่าเรื่องราวของตัวละคร ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่แตกต่างจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ กล่าวคือเป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านธรรมดา

สรุป

การอ่านวรรณกรรมสอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อบันทึกขนบธรรมเนียมประเพณี หรือใช้เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพระราชพิธี จะสังเกตว่าเป็นวรรณกรรมที่เน้นคำสอนเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ ในที่นี้ก็จะเห็นว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป และเฉพาะกลุ่มหากปฏิบัติแล้วก็จะเกิดผลดีต่อการดำเนินชีวิต ส่วนอีกลักษณะหนึ่งก็เป็นวรรณกรรมที่มุ่งเน้นอ่านเพื่อความ

บันเทิงหรือใช้ประกอบการแสดง แต่ในเนื้อหาก็สะท้อนถึงขนบธรรมเนียมประเพณีให้ผู้อ่านได้เข้าใจผ่านการ
เล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะของวรรณกรรมที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีมีลักษณะอย่างไร
๒. เนื้อหาในสุภาษิตพระร่วงสอดแทรกธรรมเนียมการปฏิบัติในเรื่องใดบ้าง
๓. โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ เป็นโคลงที่สอนธรรมเนียมการปฏิบัติที่เหมาะสมกับบุคคลกลุ่มใดบ้าง
๔. เนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สุภาษิตสอนหญิง และสุภาษิตสอนสตรีมีลักษณะร่วมกันอย่างไร
๕. จงอธิบายว่าวรรณกรรมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อเรื่องใดบ้าง
๖. จงอธิบายว่าวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อเรื่องใดบ้าง
๗. จงอธิบายว่าวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนสอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อเรื่องใดบ้าง

รายการอ้างอิง

- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๖๔). **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์**. จาก <https://vajirayana.org/>
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (๒๕๑๙). **ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ: เจริญธรรม.
- เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๑๕). **อ่านวรรณคดี**. พระนคร: บัณฑิตการพิมพ์.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๖๔). **รามเกียรติ์**. จาก <https://vajirayana.org/>
- มหาราชครู, พระ, นารายณ์มหาราช, สมเด็จพระ และ ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **สมุทรโฆษคำฉันท์**. (๒๕๒๙). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๒๘). **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
- ศิลปากร, กรม กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (๒๕๔๐). **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดบันเทิงคดี) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม ๑-๔**. กรุงเทพฯ: โสณการพิมพ์.
- สายทิพย์ นุกูลกิจ. (๒๕๓๓). **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณี**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (๒๕๔๕). กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.
- สุภาชิตสอนหญิง. (๒๕๖๔). จาก <https://vajirayana.org/>
- สุภาชิตสอนสตรี. (๒๕๖๔). จาก <https://vajirayana.org/>

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีกับวรรณกรรม

๕.๑ บทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม

๕.๒ บทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี

๕.๓ คุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. อธิบายบทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรมได้
๒. อธิบายบทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีได้
๓. อธิบายที่คุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย ใช้สื่อพาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนรู้สอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักศึกษาประมวลความรู้วรรณกรรมที่ได้เรียนมาทั้งหมดว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีมีบทบาทต่อวรรณกรรม วรรณกรรมมีบทบาทต่อขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างไร และคุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีอะไรบ้าง เตรียมความพร้อมมาล่วงหน้าก่อนเข้าชั้นเรียน

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังคำบรรยาย นำเสนอความคิด ร่วมกันอภิปราย และศึกษาเอกสารประกอบการสอน

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน อาจารย์อธิบายสรุป นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยต์

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การค้นคว้าของนักศึกษา

๓. การทดสอบย่อย

๔. การสอบปลายภาค

บทที่ ๕

ความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีกับวรรณกรรม

จากการศึกษาวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในลักษณะต่าง ๆ แล้ว เนื้อหาในบทนี้จะอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีกับวรรณกรรมใน ๓ ลักษณะ คือ บทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม บทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี และคุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑ บทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม

ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม นับเป็นมรดกที่มีคุณค่าของสังคม คนในสังคมย่อมต้องประพฤติปฏิบัติขนบธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้ที่ได้รับการสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ขณะเดียวกันผู้ประพันธ์ก็เป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคม ผู้ประพันธ์ย่อมนำความรู้ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีมาไว้ในเนื้อหาของวรรณกรรม ดังคำกล่าวที่ว่า “วรรณคดีของชาติใดก็ย่อมเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีของชนในชาตินั้น ๆ” (สายทิพย์ นุกุลกิจ, ๒๕๓๓, น. ๖๒) เช่น การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลเป็นการนำความคิดเรื่องน้ำมาใช้ในการประกอบอาชีพของคนไทย หากปีใดน้ำแล้งก็จะประกอบพระราชพิธีขึ้น เพื่อให้ฝนตก ชาวนาชาวไร่ก็สามารถทำไร่ทำนาได้ อีกทั้งยังเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวไร่ชาวนาด้วย ผู้ประพันธ์ก็นำความคิดเรื่องนี้นับพันปีไว้ในงานวรรณกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีในงานวรรณกรรม นอกจากนี้ สายทิพย์ นุกุลกิจ (๒๕๓๓, น. ๖๔) กล่าวว่า “ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราอยากจะทำทราบว่าบรรพบุรุษของเรามีความเป็นอยู่กันอย่างไร มีขนบประเพณีดั้งเดิมอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรบ้าง จนกว่าจะกลายรูปมาเป็นประเพณีต่าง ๆ อย่างในปัจจุบันแล้ว เราก็สามารถทราบได้ด้วยการอ่านวรรณคดีในสมัยก่อนรุ่นเราขึ้นไปทั้งนี้ เป็นเพราะว่าวรรณคดีย่อมทำหน้าที่เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นประเพณีของคนในชาติด้วย” ดังจะเห็นได้จากการอ่านสุภาษิตพระร่วงที่เป็นคำสอนที่ว่า “ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย” ก็ทำให้เข้าใจธรรมเนียมการต้อนรับแขกที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

จากที่กล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่าขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเปรียบเสมือน “วัตถุดิบ” หรือ “ข้อมูล” ที่ผู้ประพันธ์เลือกสรรนำมาใช้สร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเรื่องต่าง ๆ

๕.๒ บทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีจะมีบทบาทต่อวรรณกรรมแล้ว วรรณกรรมก็มีบทบาทต่อขนบธรรมเนียมประเพณีด้วยเช่นกัน กล่าวคือ “วรรณคดีนั้นนอกจากจะทำหน้าที่ช่วยบันทึกประเพณีเอาไว้มิให้สูญหาย และช่วยสะท้อนให้เห็นประเพณีของคนในชาติดังกล่าวแล้ว วรรณคดียังมีเนื้อหาและเรื่องราวบางตอนที่เปี่ยมคุณค่าทำให้เกิดความเชื่อและประเพณีบางอย่างในสังคมขึ้นอีกด้วย” (สายทิพย์ นุกุลกิจ, ๒๕๓๓,

น. ๖๕) เช่น ความคิดความเชื่อเรื่องการพึ่งเทศน์มหาชาติที่ว่าหากพึ่งเทศน์มหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียวจะทำให้ได้บุญกุศลอย่างมาก และจะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอาริยมตไตรย ซึ่งก็น่าจะมีต้นเค้าความคิดความเชื่อนี้มาจากวรรณคดีเรื่อง “พระมัลลย์คำหลวง” ที่มีเนื้อหาทำให้ผู้อ่านเห็นผลของการทำความดี จึงได้นำไปเชื่อมโยงกับความปรารถนาของมนุษย์ ความคิดความเชื่อนี้ก็ยังมีอิทธิพลต่อคนในยุคปัจจุบัน

ส่วนบาหยัน อิมสำราญ (๒๕๕๙, น. ๔๐๓-๔๐๔) ได้กล่าวถึงบทบาทของวรรณคดีพระราชพิธีในฐานะ “สาร” กล่าวคือ

ในวรรณคดีพระราชพิธีบางประเภท ได้แก่ วรรณคดีบันทึกพระราชพิธี และวรรณคดีตำราพระราชพิธี วรรณคดีทั้งสองประเภท จะทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงอันได้แก่ ประสพการณ์ ความรู้ และข้อมูลที่เป็นส่วนข้อคิดเห็น ได้แก่ ความคิดเห็น อารมณ์ความรู้สึกด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ ทำให้งานเขียนเหล่านี้ทรงคุณค่าทั้งในด้านความเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เก็บรักษาความทรงจำของราชสำนักสยามไว้ ทั้งในส่วนที่เป็นความรู้และอารมณ์ความรู้สึก อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่กวีและนักปราชญ์ของราชสำนักได้มีโอกาสใช้ความสามารถทางวรรณศิลป์นำเสนอเรื่องเล่าที่เป็นมรดกทางความรู้ที่ไม่ใช่ขยายตัวอย่างเช่น

โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส เป็นวรรณคดีที่ประมวลความรู้จากประสพการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีของผู้ทรงพระนิพนธ์...ทำให้ทราบว่าเป็นแต่ละเดือนมีพระราชพิธีใดแต่ละพิธีมีสาระสำคัญอย่างไรถือเป็นวรรณคดีที่มีบทบาทในการจัดการความรู้เรื่องพระราชพิธีเรื่องแรก ๆ ของราชสำนักสยาม

จากที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่าบทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีปรากฏ ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะแรกวรรณกรรมเป็นต้นเค้าของขนบธรรมเนียมประเพณีหรือความคิดความเชื่อบางประการ และลักษณะที่สองคือ วรรณกรรมมีบทบาทจัดการความรู้เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีให้เป็นระบบระเบียบมากยิ่งขึ้น

๕.๓ คุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

วรรณกรรมเปรียบเหมือนกระจกสะท้อนภาพของสังคม ในวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีนี้ก็เปรียบเหมือนกระจกที่สะท้อนภาพของขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อของคนในสังคมไทย ซึ่งสะท้อนผ่านวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีทั้ง ๓ ลักษณะ ได้แก่ วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวถึงพิธีการโดยตรง เช่น นางนพมาศ พระราชพิธีสิบสองเดือน หรือวรรณกรรมบันทึกขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ คำฉันท์ดุขุฎีสังเวยกล่อมช้าง วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีการ และวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่สอดแทรก

ขนบธรรมเนียม เช่น สุภาชิตพระร่วง รามเกียรติ์ เมื่ออ่านวรรณกรรมเหล่านี้แล้วก็จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจชีวิต เข้าใจอดีต และสิ่งที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน

๕.๓.๑ คุณค่าทางความรู้

การศึกษาวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีช่วยให้ผู้ศึกษามีความรู้เกี่ยวกับขนบประเพณี ธรรมเนียมประเพณี และจารีตประเพณี และเข้าใจความรู้ความคิดของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ

ความรู้ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ในยุคลสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีที่เคยปฏิบัติกันในสมัยอยุธยา เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ การแห่พระภิกษุ การเทศน์มหาชาติ และมีบางพระราชพิธีที่เปลี่ยนแปลงแบบแผนการปฏิบัติไปจากเดิมบ้าง เช่น พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้ฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างขึ้นอีกเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พิธีวิสาขบูชา และพระราชพิธีลงทรง นอกจากนี้ยังมีบางประเพณีที่จัดเป็นทั้งประเพณีของหลวงและของราษฎร เช่น การทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในเดือนหก หรือพิธีสารทเดือนสิบ ซึ่งปรากฏคำอธิบายในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชพิธีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความรู้ด้านการเมืองการปกครอง เพราะวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีหลายเรื่องที่สะท้อนถึงระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพที่เป็นเจ้าชีวิตของราษฎร หรือเป็นพระมหากษัตริย์ที่สืบเชื้อสายจากเทพ ดังนั้นข้าราชการขุนนางจึงต้องจงรักภักดี หากใครคิดคดต่อพระมหากษัตริย์ก็ย่อมได้รับการสาปแช่งอย่างรุนแรง นอกจากนี้การอ่านวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีทำให้เห็นภาพของพระมหากษัตริย์ในแต่ละยุคสมัย เช่น ภาพพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา มักจะเป็นผู้มีบุญบารมี มีความกล้าหาญ มีความสามารถในการรบ และปกครองโดยใช้หลักทศพิธราชธรรม ดังจะเห็นได้จากคำฉันท์ดุขมูสิ่งเวยกล่อมช้าง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง และโคลงราชสวัสดิ์

๕.๓.๒ คุณค่าทางวรรณศิลป์และอารมณ์

วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีแม้ว่าจะเป็นวรรณกรรมประยุกต์ เพราะเป็นวรรณกรรมที่มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี แต่ผู้แต่งก็ย่อมสะท้อนอารมณ์ต่าง ๆ ไว้ในวรรณกรรมด้วย โดยใช้กลวิธีแทรกความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ไว้กับตัวละคร เมื่อผู้ศึกษาวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีก็ย่อมเกิดอารมณ์ต่างๆ ไปตามท้องเรื่องหรือบทบาทต่างๆ ของตัวละครเช่น ในลิลิตโองการแช่งน้ำ เนื้อหาตอนที่กล่าวถึงคำสาปแช่งผู้ที่คิดคดต่อพระมหากษัตริย์ ก็ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหวาดกลัวได้ ซึ่งทำให้เกิดรสวรรณคดีประเภทภยานกรส ดังคำประพันธ์ที่ว่า อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิ์เมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย หรือการแสดงอารมณ์เศร้าของช่างป่าที่จะต้องพรากจากถิ่นที่อยู่และเรือญาติทำให้กวีต้องแสดงการปลอบโยนช่างว่าจะได้เปลี่ยนไปอยู่ในเมืองที่จะทำให้พบกับความสุขและความสบายในคำฉันท์ดุขมู

สั่งเวกปลอมข้างที่ว่า “อ้าอรอย่าอา วรณเณวนา ฤไครโยตี มาอยู่ภารา มีผู้ผดุงผดา สุขเขชมเปรมปรีดี ยากไร้ ไปมี เหมือนในพนาลี ท่งเทินเนินพนม”

นอกจากนี้ยังปรากฏความไพเราะของบทประพันธ์อันเกิดจากการเลือกสรรถ้อยคำ การเพิ่มเสียงสัมผัส ดังคำประพันธ์ในสุภาษิตสอนสตรีที่ว่า อย่าเดินกรายย้ายออกยกผ้าห่ม อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี อย่าพูดเพื่อเจ้าไปไม่สู้ดี เหย้าเรือนมีกลับมาจึงหาหรือ

คุณค่าทางวรรณศิลป์และทางอารมณ์ในวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นการแสดงความสามารถของกวีที่สามารถนำข้อเท็จจริงมาผสมผสานกับจินตนาการทางอารมณ์ความรู้สึกเข้าด้วยกันได้อย่างน่าสนใจ

๕.๓.๓ คุณค่าทางประวัติศาสตร์

ผู้ศึกษาได้รู้ถึงวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นที่รวมความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ นอกจากนี้วรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีบางเรื่องอาจกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องมือในการปกครองของกษัตริย์อย่างหนึ่ง เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นวรรณกรรมที่ใช้สวดในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของขุนนางข้าราชการ เนื้อหาแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพิธีและสถาบันพระมหากษัตริย์ สำหรับผู้ที่เข้าร่วมพิธีถือน้ำก็ได้แสดงความจงรักภักดีของตนที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระราชพิธีนี้ทำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงของขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีในวรรณกรรมปัจจุบันบางเรื่องก็ยังคงแสดงให้เห็นความคิดความเชื่อบางอย่างที่มีในอดีต หรือบางอย่างที่มีการเปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากความคิดความเชื่อเรื่องบุญกรรมในนวนิยายเรื่องบุพเพสันนิวาสก็ยังคงเป็นความคิดที่ยังมีอยู่ในปัจจุบัน “เพราะบุญกรรมแต่ปางบรรพ์จึงทำให้แม่หญิงผู้แปลกประหลาดได้มาอยู่ในร่างของแม่การะเกดที่หมดบุญไปแล้ว นางจกอยู่ที่แห่งนี้นานหรือไม่ก็แล้วแต่บุญกรรมวาสนา” หรือจากเดิมที่เป็นการทำพระราชกุศลแบบหลวงแต่ปัจจุบันเหลือเพียงการทำบุญของคนในท้องถิ่นเท่านั้น เช่น การพระราชกุศลตักบาตรน้ำผึ้ง ที่ปรากฏคำอธิบายในพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ว่า “การตักบาตรน้ำผึ้งนี้ ไม่ได้เป็นพระราชกุศลซึ่งมีมาในเรื่องราวเก่าๆ ปรากฏในหนังสือแห่งใด เป็นการพึงเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เหมือนอย่างวิสาขบูชาและมาฆบูชา ทำอนุโลมตามผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาแต่ก่อนได้เคยทำมา แต่การที่ทำนั้นก็ไม่สู้จะเป็นราชการสำหรับแผ่นดินแท้สัก ทำเป็นส่วนธรรมยุติกา หรือเฉพาะแต่วัดบวรนิเวศด้วยอีก เป็นการของวัดมากกว่าของบ้าน” ในปัจจุบันจัดเป็นประเพณีสำคัญของชาวไทยเชื้อสายมอญที่ทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ของทุกปี ซึ่งทำกันในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ การอ่านวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีจึงทำให้เข้าใจที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีและพระราชพิธีบางอย่างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

นอกจากนี้ในยุคการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่มีการล่าอาณานิคมเกิดขึ้น พระองค์จึงได้เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมบางอย่างให้มีอารยธรรมมากยิ่งขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงประเพณีการแต่งกายและทรงผม ยกเลิกการโกนผมไว้ทุกข์เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต เปลี่ยนประเพณีหมอบคลานเข้าเฝ้าเป็นการยืนเฝ้าหรือนั่งเก้าอี้และถวายคำนับตามแบบตะวันตก รวมถึงการพระราชนิพนธ์วรรณกรรม โดยเฉพาะเรื่องพระราชกรณียานุสรและพระราชพิธีสิบสองเดือนก็เป็นการแสดงให้เห็นอารยะของประเทศว่าประเทศมีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงาม ในที่นี้สอดคล้องกับความคิดของบาทยัน อิมสำราญ (๒๕๕๙, น. ๔๐๗-๔๐๘) ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ หรือการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดอันเนื่องมาจากการรับรู้แบบใหม่ กล่าวคือปกป้องความรู้แบบเดิมให้ดำรงอยู่อย่างมีเหตุผล เพื่อประสานสัมพันธ์วิธีคิดแบบเก่ากับโลกสมัยใหม่

๕.๓.๔ คุณค่าทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมและประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้นเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษสร้างสมกันมาช้านานจนกลายเป็นมรดกอันล้ำค่า ผู้ที่ศึกษาวรรณกรรมประเภทนี้ก็จะเป็นส่วนช่วยในการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น วัฒนธรรมการกิน ดังคำประพันธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่นางบัวคลีลูกของหมื่นหาญได้จัดเตรียมอาหาร และลอบวางยาพิษหวังจะฆ่าขุนแผนที่ว่า “...มาจัดแจงแกงเนื้อตะพาบน้ำ แยม่าห่อหมกทั้งนกคั่ว ข้าวใหม่ใสในขามกลีบบัว เอายานันโรยทั่วทุกสิ่งอัน...แกงหมูฉี่หมี่ทอดมัน” หรือวัฒนธรรมการแต่งกายของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนัก ดังคำประพันธ์ในเรื่องรามเกียรติ์ที่ว่า

๑ เข้าที่ชำระสระสนาน	สุคนธารเกสรขจรกลิ่น
ภูษาพินม่วงทรงข้าวบิณฑ์	เชงนั้รูปกีนรีรำ
ทรงสไบตาดพินทอง	ขับในกรองสอดสีเขียวขำ
สะอึ่งองค์ล้วนบุษราคัม	ประจายามทับทรวงดวงลอย
ตาบทิสมรกดสังวาลวัลย์	ประดับถันบานพับสลักร้อย
ทองกรพาทูร์ดจรัสพลอย	อำมรงค์เพชรพริ้วอร่ามเรือง
มงกุฎกรเจียรจรมณี	โอภาสจับสีฉวีเหลือง
งามศรีเสาวภาคย์เฉลิมเมือง	อย่างเอื้องมาถวายอัญชลี ฯ

เมื่อนักศึกษาได้อ่านวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีย่อมจะรู้สึกภูมิใจและหวงแหนขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาอย่างยาวนาน และอาจจะเป็นบุคคลที่ได้สืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ไว้ให้คนในรุ่นต่อไป

สรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างชนบทธรรมนิยมประเพณีกับวรรณกรรมจะเห็นได้ว่าชนบทธรรมนิยมประเพณี และความคิดความเชื่อที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนับเป็นข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงที่ผู้ประพันธ์นำมาใช้สร้างสรรค์เป็นงานวรรณกรรม เมื่อชนบทธรรมนิยมประเพณีและความคิดความเชื่อถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ทำให้วรรณกรรมมีหน้าที่อีกประการหนึ่ง คือ การสืบทอดชนบทธรรมนิยมประเพณีให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ขณะเดียวกันวรรณกรรมก็อาจเป็นต้นเค้าของการเกิดชนบทธรรมนิยมประเพณี และทำให้ผู้อ่านได้เห็นการเปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อบางอย่างในสังคมไทยปัจจุบัน นอกจากนี้วรรณกรรมชนบทธรรมนิยมประเพณี ยังมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ ได้แก่ คุณค่าทางความรู้ คุณค่าทางวรรณศิลป์และอารมณ์ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ และคุณค่าทางวัฒนธรรม

คำถามท้ายบท

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีและวรรณกรรมมีลักษณะใดบ้าง
๒. จงอธิบายบทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณี
๓. จงอธิบายบทบาทของขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อวรรณกรรม
๔. จงอธิบายคุณค่าของวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี พร้อมทั้งยกตัวอย่างวรรณกรรมที่นักศึกษาได้ศึกษามาประกอบให้ชัดเจน

รายการอ้างอิง

คณะกรรมการกลุ่มปรับปรุงชุดวิชาวรรณคดีไทย. (๒๕๕๙). เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗ (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๑). นนทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

บาหยัน อิมสำราญ. (๒๕๕๙). วรรณคดีพระราชพิธี. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สายทิพย์ นุกูลกิจ. (๒๕๓๓). วรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

บรรณานุกรม

- กอบกาญจน์ ภิณฑุมารค. (๒๕๔๒). **การศึกษาพัฒนาการของคำฉันท์ดุฎฐิสังเวยกล่อมข้างสมัยรัตนโกสินทร์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๒๕). **วรรณกรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, คุณหญิง. (๒๕๕๗). **วรรณคดีไทย**. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “๑๐๐ ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.
- คณะกรรมการกลุ่มปรับปรุงชุดวิชาวรรณคดีไทย. (๒๕๕๙). **เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗ (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๑)**. นนทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยโชชัยธรรมราช.
- คำฉันท์ดุฎฐิสังเวย คำฉันท์กล่อมข้าง ครึ่งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร**. (2545). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- คำยวง วราสิทธิชัย, ม.ล. (๒๕๔๗). “คำฉันท์ดุฎฐิสังเวยกล่อมข้าง จากพิธีกรรมสู่วรรณกรรมคำสอน.” **เมืองโบราณ** ๓๐, ๑ (มกราคม-มีนาคม), น.๑๐๕-๑๑๓.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๖๔). **พระราชกรณียานุสร**. จาก <https://vajirayana.org/>
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๑). **อ่านโองการแข่งน้ำ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. (๒๕๔๘). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณีของไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศ.
- บาหยัน อิมสำราญ. (๒๕๕๙). **วรรณคดีพระราชพิธี**. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เบญจมาศ พลอินทร์. (๒๕๒๔). **วรรณคดีขนบประเพณีและศาสนา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- บารบประปักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา. (๒๕๖๔). **โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส**. จาก <https://vajirayana.org/>
- ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๖๔). **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์**. จาก <https://vajirayana.org/>
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (๒๕๑๙). **ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ: เจริญธรรม.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (๒๕๒๒). **ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

ประชุมคำฉันท์ดุขกั๊สั๊งเวยกั๊ลล่อมข้าง. (๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.

เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๑๕). **อ่านวรรณคดี.** พระนคร: บัณฑิตการพิมพ์.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๖๔). **รามเกียรติ์.** จาก <https://vajirayana.org/>

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (๒๕๕๗). “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ “๑๐๐

ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ
ท่าवासูกกรี.

มหาราชครู, พระ, นารายณ์มหาราช, สมเด็จพระ และ ปรมาธิบดีชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ.

สมุทรโฆษคำฉันท์. (๒๕๒๙). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔: เฉลิมพระเกียรติ**

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗

รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๒๖). **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๗). **วรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร.** ใน เอกสาร

ประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “๑๐๐ ปีวรรณคดีสโมสร” เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ.

๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासูกกรี.

วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑. (๒๕๕๖). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วิเชียร อธิโนบุญวัฒน์. (๒๕๑๖). **วิเคราะห์ฉันท์ดุขกั๊สั๊งเวยกั๊ลล่อมข้างสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง**

๒๒๓๑) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๙๔). (ปริญญาณิพนธ์ปริญญา

การศึกษามหาบัณฑิต) วิทยาลัยวิชาการศึกษา, กรุงเทพฯ.

ศานติ ภักดีคำ. (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๔๗). “ดุขกั๊สั๊งเวยกั๊ลล่อมข้าง” ของขุนเทพกวี: มุมมองภาษาและ

วรรณคดีเขมร. **ดำรงวิชาการ วารสารรวมบทความวิชาการ คณะโบราณคดี,** ๓(๕), ๑๑๑-๑๒๗.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๒๘). **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.

ศิลปากร, กรม กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (๒๕๔๐). **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดบันเทิง**

คดี) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

มหาราช เล่ม ๑-๔. กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. (๒๕๓๓). **วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณี.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บางเขน.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (๒๕๔๕). กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

สุภาษิตสอนหญิง. (๒๕๖๔). จาก <https://vajirayana.org/>

สุภาษิตสอนสตรี. (๒๕๖๔). จาก <https://vajirayana.org/>

อนุমানราชธน, พระยา. (เสถียรโกเศศ). (๒๕๓๓). การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.